

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

**ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ - ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(Δ.Π.Μ.Σ.) "ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ"**

**ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ
ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΈΝΩΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ
ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ**

ΕΙΡΗΝΗ Ε. ΣΚΛΗΡΑΚΗ

Μεταπτυχιακή Εργασία η οποία υποβάλλεται
για μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων
για το Διεπιστημονικό - Διατμηματικό
Δίπλωμα Ειδίκευσης
του Δ.Π.Μ.Σ. του Ε.Μ.Πολυτεχνείου
«Περιβάλλον και Ανάπτυξη»

Αθήνα, 2010

Επιβλέπων: Καθηγητής Δημήτρης Ρόκος

Επιτροπή Παρακολούθησης:

Καθηγητής Δ. Ρόκος
Καθηγητής Κ. Κουτσόπουλος
Καθηγητής Ν. Μαραβέγιας

**Περιβάλλον
και
Ανάπτυξη**

Στο Γιάννη...

... και τον Επαμεινώνδα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
SUMMARY.....	7
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	10
ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	10
1.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ «ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ».....	12
1.2 ΔΕΙΦΟΡΙΚΗ Ή ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΑ ΔΙΑΘΕΣΙΜΑ.....	13
1.3 Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΈΝΩΣΗ.....	18
1.3.1. <i>Τάσεις μετασχηματισμοί και ταξινόμηση των αγροτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης</i>	20
1.3.2. <i>Βασικές διαρθρωτικές μεταβολές και τυπολογία των αγροτικών περιοχών της Ελλάδας</i>	21
1.3.3. <i>Μεταβολές στο ρόλο και τη λειτουργία των αγροτικών περιοχών της Ε.Ε.</i>	23
1.4 ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	26
1.5 Η ΑΞΙΟΒΙΩΤΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΩΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	32
1.5.1. <i>Προϋποθέσεις της αξιόβιωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης</i>	33
1.5.2. <i>Στόχοι και διαδικασίες της ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου</i>	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.....	39
Η ΚΟΙΝΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	39
2.1. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΤΗΣ Κ.Α.Π.....	41
2.2. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ Κ.Α.Π.: ΜΕΘΟΔΟΙ, ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ, ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ.....	42
2.3. ΚΟΙΝΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΑΓΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΕΡΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ.....	45
2.3.1. <i>Βαμβάκι</i>	45
2.3.2. <i>Δημητριακά</i>	46
2.3.3. <i>Ελαιόλαδο</i>	48
2.3.4. <i>Καπνός</i>	49
2.3.5. <i>Συμπεράσματα από την εφαρμογή των Κ.Ο.Α.</i>	51
2.4. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΓΤΥΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ Κ.Α.Π.....	53
2.5. ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ Κ.Α.Π.....	55
2.5.1. <i>Διεθνείς Εξελίξεις. Αντιδράσεις και συμφωνίες</i>	55
2.5.2. <i>Πρώτη μεταρρύθμιση (1992)</i>	57
2.5.3. <i>Δεύτερη μεταρρύθμιση (1999)</i>	59
<i>Κριτική της Πρώτης και Δεύτερης μεταρρύθμισης (1992 – 1999)</i>	61
2.5.4. <i>Τρίτη μεταρρύθμιση (2003) – Έλεγχος Υγείας (2007)</i>	63
<i>Κριτική της Τρίτης μεταρρύθμισης και του Ελέγχου Υγείας (2003 – 2007)</i>	72
2.6. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.....	79
ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....	79
3.1. Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ.....	80
3.2 ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	83
3.3 ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ (Μ.Ο.Π.).....	84
3.4 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ- ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΡΑΣΗΣ AGENDA 2000.....	85
3.4.1 <i>Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006»</i>	89
<i>Στόχοι και Στρατηγική</i>	89
<i>Κριτική προσέγγιση της εφαρμογής του Προγράμματος</i>	91
3.4.2 <i>Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Προτοβουλίας LEADER+ 2000-2006</i>	93
<i>Στόχοι και Στρατηγική</i>	94
<i>Κριτική προσέγγιση της εφαρμογής του Προγράμματος</i>	96
3.5 ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (Π.Α.Α.) ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 2007 - 2013 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΠΑΛΑΤΖΗΣ.....	99
3.6 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ (ΑΝΑ)ΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	101
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.....	105

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ, ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	105
4.1. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ Κ.Α.Π.....	107
4.2. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	110
4.3. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	116
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	118
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	130
ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ.....	137

Αναμφίβολα η Ε.Ε. θεωρείται σήμερα, μαζί με τις Η.Π.Α., μια από τις μεγαλύτερες αγορές γεωργικών προϊόντων και τροφίμων στον πλανήτη, αφού τα περίπου 500 εκ. των εν δυνάμει καταναλωτών της είναι σε θέση να πληρώνουν ικανοποιητικά για την κάλυψη των – πραγματικών ή κατασκευασμένων – αναγκών τους, γεγονός που την καθιστά έναν από τους κυριότερους παγκόσμιους ρυθμιστές των εμπορικών συναλλαγών, με ιδιαίτερα βαρύνουσα ψήφο στις διαδικασίες και αποφάσεις του Π.Ο.Ε. Όμως η αρχική κατάσταση ήταν εντελώς διαφορετική για την Ευρώπη στα μέσα της δεκαετίας του '40. Η επικρατούσα ένδεια και υστέρηση γεωργικής παραγωγής ώθησε τις ευρωπαϊκές χώρες στη μορφοποίηση μιας Κοινής Γεωργικής Πολιτικής, κατ' ουσία μια εξέλιξη του συστήματος αγροτικών επιδοτήσεων των Ηνωμένων Πολιτειών, η οποία τελικά αποτέλεσε τη βάση της δημιουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αρχική προστατευτική πολιτική της Ένωσης ήταν τόσο επιτυχής που σύντομα όχι μόνο εμφάνισε επάρκεια, αλλά και άρχισε να εξάγει και να πλουτίζει μέσω αυτών των εξαγωγών. Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (Κ.Α.Π.), ήταν πλέον το σημείο αναφοράς των ευρωπαϊκών κρατών και μια πολιτική που εφαρμόσθηκε σε όλα ανεξαιρέτως τα κράτη μέλη.

Είναι γεγονός ότι κανένα κράτος μέλος της Ε.Ε. δεν έχει πλέον το δικαίωμα να εφαρμόσει ιδιαίτερες τοπικές γεωργικές πολιτικές, η μη μόνο την Κ.Α.Π., καθώς ακόμη και οι διαρθρωτικές δράσεις οι οποίες παραλάσσουν από κράτος σε κράτος, εν τούτοις επίσης απορρέουν από την ίδια κοινή γεωργική πολιτική. Η παρούσα εργασία συνεπώς είχε ως αφετηρία της την διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση, πενήντα περίπου χρόνια μετά τη σύστασή της και αφού έχει πλέον εδραιωθεί ως κυρίαρχη δύναμη, μελετά, εξετάζει, κρίνει και εφαρμόζει την κοινή γεωργική της πολιτική. Κατ' επέκταση, αναζητούμε τις επιδράσεις που είχε η εφαρμογή αυτή διαχρονικά στη διαμόρφωση του ελληνικού αγροτικού χώρου, καθώς επίσης και την απόκλιση που παρουσιάζει σε σύγκριση με την αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη

Αναλυτικά, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε έχει ως εξής:

Αρχικά συντίθενται οι δύο βασικές έννοιες που αποτελούν τα θεμελιώδη στοιχεία του πυρήνα αυτής της εργασίας (Κεφ. 1) με παράθεση των εννοιών της ανάπτυξης και των υβριδίων της, δηλαδή της «αειφορικής» ή «βιώσιμης» ανάπτυξης, ενώ παράλληλα γίνεται αναφορά στην έννοια, τον ορισμό, τις διαστάσεις και τις κατηγορίες των αγροτικών περιοχών, καθώς επίσης και τις βασικές εξελίξεις στο ρόλο, τη λειτουργία τους και τα αναπτυξιακά τους προβλήματα στη βάση των εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών επιλογών. Κατόπιν εισάγεται η έννοια της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, οι στόχοι, οι προϋποθέσεις, οι διαδικασίες και η δυναμική της και γίνεται αναφορά στη σχέση της με τον αγροτικό χώρο.

Στα επόμενα κεφάλαια παρουσιάζονται αναλυτικά οι ευρωπαϊκές πολιτικές ανάπτυξης που επηρέασαν ιστορικά την ελληνική γεωργία, αλλά και επέβαλλαν τις όποιες εθνικές

πολιτικές που ακολουθήθηκαν στον αγροτικό τομέα. Αρχικά παρουσιάζεται αναλυτικά και ιστορικά η Κοινή Αγροτική Πολιτική (Κεφ. 2), οι στόχοι και οι κατευθυντήριες γραμμές της, τα πεδία δράσης της, καθώς επίσης και οι πολλαπλές αναθεωρήσεις της στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Ταυτόχρονα επιχειρείται μια κριτική προσέγγιση των αρχικών της στόχων και των μεταρρυθμίσεών της από το 1992 μέχρι σήμερα και γίνεται αναφορά στις πιθανές επιπτώσεις από την επικείμενη νέα αναθεώρησή της, ενώ παρουσιάζονται τα κίνητρα και οι μεθοδεύσεις της σε αντιδιαστολή με την ολοκληρωμένη αξιοβίωτη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

Ακολούθως περιγράφονται αναλυτικά οι διαρθρωτικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τη δεκαετία του '70 μέχρι και σήμερα, όπως εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα, ξεκινώντας από τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα, το Πρόγραμμα Δράσης Agenda 2000 και κάνοντας ειδικότερες αναφορές στις διάφορες «στρατηγικές» του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων σχετικά με την αναδιάρθρωση του ελληνικού αγροτικού χώρου (Κεφ. 3). Στη συνέχεια προσεγγίζονται κριτικά και αξιολογούνται οι στόχοι, οι στρατηγικές και οι εμπειρίες από την εφαρμογή των πολιτικών αυτών σε σχέση με την αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη.

Το τελευταίο τμήμα περιλαμβάνει αρχικά την εξαγωγή βασικών συμπερασμάτων από την μέχρι σήμερα εφαρμογή της κοινής γεωργικής πολιτικής, καθώς επίσης και προβληματισμούς για την ανάγκη ύπαρξής της, ενώ καταλήγει στην παρουσίαση προτάσεων με βάση τη θεωρία της ολοκληρωμένης ανάπτυξης (Κεφ. 4). Σαν επίλογος παρατίθεται η πρόσφατη περιδίνηση της χώρας ως αποτέλεσμα, εκτός των άλλων, επίσης και της στρεβλής αγροτικής πολιτικής επιδοτήσεων που ακολουθήθηκε και αναδύεται όσο ποτέ άλλοτε η ανάγκη για στροφή της χώρας σε ένα μοντέλο ανάπτυξης συμβατό με την αξιοβίωτη.

Undoubtedly, the EU is currently regarded, along with the U.S.A., as one of the largest markets for agricultural products and food on the planet, since its more or less 500 million potential consumers are able to sufficiently pay so as to cover - real or fabricated - needs, proclaiming it one of the major global trade regulators, with a particular casting vote in the proceedings and decisions of the World Trade Organization (WTO). Of course, the initial situation was completely different in Europe in the mid 40s. The prevailing poverty and under-agricultural production led the European countries to form a Common Agricultural Policy (CAP), essentially an evolution of the system of farm subsidies earlier applied in the United States, which eventually formed the basis for the creation of the European Union itself. The initial protective policy of the Union was so successful that soon, not only did it prove out to be adequate, but began extracting and enriching them through exports as well. The Common Agricultural Policy (CAP), from then on formed a benchmark for every country member of the Union and a policy to be implemented in all Member States, without exception.

It holds true that no Member State of the EU has any longer the right to implement specific local agricultural policies, apart from the CAP, when even the structural actions that vary from state to state, also flow from it. The present study therefore initially starts investigating the way in which the European Union, fifty years after its inception and its establishment as a firm and dominant power, may study, examine, approve and implement its Common Agricultural Policy. Thus, we investigate the effect that its application had to the formulation of the Hellenic countryside over time, as well as the difference shown in comparison to the overall concept of the worth-living integrated development of the rural areas.

Analytically, the methodology used proceeds as follows:

In the beginning, the two key concepts, that are the fundamental elements in the kernel of the present thesis (Chapter 1), are juxtaposed. Development, along with the hybrid meanings of “sustainable” or “viable” development, is interweaved with the meaning, the definition, dimensions and categories of rural areas, as well as any key progress made in the role, function and development problems on the basis of national and European political choices. We then proceed to introduce the concept of the worth-living integrated development, its objectives, conditions, processes and dynamics and finally refer to its relationship with the rural areas

In the subsequent chapters we present in detail the development of the European policies which historically affected Hellenic agriculture, but also imposed every national policy that followed in the agricultural sector. The European Common Agricultural Policy (Cap 2), is presented in detail, its objectives and guidelines, its fields of action, as well as its various revisions, in the light of the ongoing negotiations with the World Trade Organization. At the same time we attempt a critical approach of its initial objectives and the reforms from 1992 up to now, while referring to any possible consequences and presenting the motivations and manipulations in comparison to the rural areas worth-living integrated development.

In the following section, the EU structural policies, as implemented in Greece, are described, starting from the Integrated Mediterranean Programmes, the Programme of the Agenda 2000 Action, while making specific references to the various "strategies" of the Ministry of Rural Development and Food held in the restructuring of the Hellenic rural areas (Chapter 3). Then the objectives, strategies and experiences in implementing these policies are approached critically, evaluating them towards the worth-living integrated development.

The last section includes firstly the key findings arising by the application of the Common Agricultural Policy, as well as various concerns about the need for its existence, and concludes with the presentation of proposals according to the theory of integrated development (Ch. 4). As an epilogue to the recent spin out of the country as a result of, among other things, the application of a distorted agricultural subsidiary policy, the need for developing the country and its rural sector according to the model of the worth-living integrated development emanates stronger than ever before.

Στο πλαίσιο της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας θα επιχειρηθεί η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο εφαρμόζονται οι πολιτικές ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό αγροτικό χώρο και στην Ελλάδα ειδικότερα, από την αρχή της σύστασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέχρι τις ημέρες μας.

Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί στην επίδραση της εφαρμοζόμενης «ανάπτυξης» στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας του αγροτικού χώρου, τις δυνατότητες και τους περιορισμούς της, αλλά και στις διαφορές που αυτή παρουσιάζει σε σύγκριση με τα χαρακτηριστικά και τις συνιστώσες της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

Η εργασία καταλήγει σε ένα κεφάλαιο όπου σχολιάζονται τα συμπεράσματα της μελέτης και όπου επίσης θα επιχειρηθεί να σταχυολογηθεί μια σειρά ενεργειών προς την εφαρμογή μιας τείνουσας διηνεκώς προς την ολοκλήρωση ανάπτυξης στον ελληνικό αγροτικό χώρο.

Θα ήταν παράλειψη στο σημείο αυτό να μην εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες προς τον επιβλέποντα καθηγητή της μελέτης μου Δ. Ρόκο για την ευκαιρία που μου έδωσε να ασχοληθώ με ένα τόσο ενδιαφέρον θέμα που αφορά επίσης και στα εργασιακά μου ενδιαφέροντα, για τη βοήθεια, την ουσιαστική καθοδήγηση, αλλά και την κατανόηση που έδειξε στις δυσκολίες που παρουσιάστηκαν κατά τη διάρκεια της μελέτης αυτής. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή Ναπ. Μαραβέγια για τις καίριες υποδείξεις και για τον πλούτο βιβλιογραφίας που μου διέθεσε, καθώς επίσης και τον καθηγητή Κ. Κουτσόπουλο για την άψογη συνεργασία και τις πολύτιμες συμβουλές του.

Αθήνα, Ιούλιος 2010

ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Στην αυγή του 21^{ου} αιώνα η ανθρωπότητα εισέρχεται σε μια εποχή όπου οι παραδοσιακοί πυλώνες της εξέλιξης αλλάζουν δραματικά μέσω μιας διαδικασίας συγκεντρωτικής και άκρως ανταγωνιστικής για τη συσσώρευση όλο και περισσότερων μέσων παραγωγής στα χέρια των ολίγων. Είναι πλέον φανερό ότι σήμερα, σε μια εποχή όπου η κυριαρχία της αγοράς και η δυτικού τύπου αντίληψη των πραγμάτων είναι καθεστώς, ενώ το «αντίπαλο δέος» έχει από καιρό ηττηθεί και συρρικνωθεί στα εντός των τειχών μέγιστα προβλήματά του, οι συντελεστές παραγωγής, όπως ορίζονται από την κρατούσα αντίληψη, η γη, η εργασία και το κεφάλαιο, ιδιαίτερα αυτό το τελευταίο, συγκεντρώνονται και συγκεντροποιούνται, τόσο χωρικά, όσο και χρονικά, συσσωρευόμενοι μέσω ανταγωνιστικών διαδικασιών που φθάνουν μέχρι τα όρια των πολεμικών συγκρούσεων για την παγκόσμια κυριαρχία και ποδηγέτηση.

Το μέλλον και η επιτυχία των επιχειρήσεων, αυτών των ναών μεγιστοποίησης του κέρδους, όπως ορίζονται από την οικονομική και μόνο αντίληψη των πραγμάτων, καθορίζονται πλέον από την ικανότητά τους να ελίσσονται σε αυτό το άκρως ανταγωνιστικό περιβάλλον. Στον όρο «ελιγμός» θα πρέπει να ενσωματωθούν και οι έννοιες της προσπάθειας κυριαρχίας στην αγορά με οποιοδήποτε θεμιτό ή αθέμιτο μέσο, οι αλληπάλληλες συγχωνεύσεις που έχουν ως απόρροια τη δημιουργία οικονομικών κολοσσών με παράλληλη απώλεια εργατικού δυναμικού το οποίο μετατρέπεται σε άνεργη – άεργη ανθρώπινη μάζα, δίχως συνειδησιακούς σκοπούς και στόχους, και η ασφυκτική και μονοδιάστατη χειραγώγηση της τεχνολογίας, ως εργαλείο ελαχιστοποίησης του κόστους παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών.

Η κυριαρχία της μιας και μοναδικής πλανητικής «υπερδύναμης», με την τραγικά επεκτατική και χαρακτηριστικά καταναλωτική ιδιωτεία που τη διακρίνει, επιβάλλει σε παγκόσμια κλίμακα ενιαία και μαζικά πρότυπα πολιτισμού που ασκούν ασφυκτικές πιέσεις στις τοπικές παραδόσεις και συνήθειες, με αποτέλεσμα τη σταδιακή εξαφάνιση κοινοτήτων και συνηθειών ζωής από τη μια, αλλά και την επιβολή «ομογενοποιημένων» μοντέλων παραγωγής και μονοδιάστατων διαδικασιών διανομής και κατανάλωσης με βασική συνιστώσα τη δημιουργία αναγκών μέσω του καταναλωτικού εξαναγκασμού, με απώτερο στόχο το οικονομικό και μόνο κέρδος, το οποίο θα επιτευχθεί μέσω της «νέας τάξης πραγμάτων» όπου οδηγεί η παγκοσμιοποιημένη αγορά.

Στο πλαίσιο του άγριου αυτού ανταγωνισμού, του δημιουργού πολεμικών συρράξεων, εμφύλιων σπαραγμών και κινητοποιήσεων για την παγκόσμια κυριαρχία, το περιβάλλον δε μένει ανεπηρέαστο. Η αναπόδραστη διαπλοκή των μεγάλων συμφερόντων της νέας τάξης και οι κυρίαρχοι εκφραστές τους αποψιλώνουν, μολύνουν, καταστρέφουν, εκμεταλλεύονται μέχρις εσχάτων τα όποια διαθέσιμα, δημιουργούν απόβλητα σε θαλάσσια και χερσαία οικοσυστήματα, αλλάζοντας τη βιοποικιλότητα σε πλανητικό επίπεδο, σε μια καταστροφική, κλειστοφοβική και τελικά φαύλη προσπάθεια μεγιστοποίησης του κέρδους και κυριαρχίας στην παγκόσμια αγορά.

Η προβληματική που αναπτύσσεται στην παρούσα έκθεση σχετίζεται με την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου ως τόπου συγκέντρωσης πλούσιων και αξιόλογων φυσικών διαθεσίμων, κατοικίας και απασχόλησης σημαντικού τμήματος του πληθυσμού, συγκέντρωσης αξιόλογης πολιτιστικής κληρονομιάς και εμφάνισης πλούσιας βιοποικιλότητας και βιο-παραλλακτικότητας, αποτελεί δηλαδή ένα δυναμικό χώρο στον οποίο συγκεντρώνονται πολλαπλά στοιχεία προώθησης μιας αναπτυξιακής διαδικασίας. Αν και κυρίαρχο ρόλο σε αυτόν κατέχει ο γεωργικός τομέας ως βασική παραγωγική δραστηριότητα, ο χώρος αυτός αποτελεί επίσης και πεδίο άσκησης πολλαπλών δραστηριοτήτων και λειτουργιών ζωτικών για το κοινωνικό σύνολο γενικότερα, σημειώνονται σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις και μετασχηματισμοί, ενώ παρατηρούνται αναδιαρθρώσεις και μεταβολές που σχετίζονται αφενός με τις αυξανόμενες ανάγκες για προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος, αλλά και αυξημένες δυνατότητες άντλησης πόρων για τις ανάγκες της παγκόσμιας αγοράς και των απανταχού εκφραστών της αφετέρου. Είναι συνεπώς πρωταρχικής σημασίας η ανάπτυξη καθώς με τις διαφορετικές έννοιες που της αποδίδονται συνάγονται συμπερασματικά αντίθετες συνιστώσες. Έτσι, για παράδειγμα, με την έννοια «αύξηση» των παραγωγικών δυνατοτήτων του αγροτικού χώρου συνάγεται η συνιστώσα της άκρατης κεφαλαιοποίησης αγαθών και υπηρεσιών, ενώ με τη συντηρητική έννοια της αειφορίας νοείται η διατήρηση διαθεσίμων για τις επόμενες γενεές. Λόγω της πολυποικιλίας εννοιολογικής της σημασίας, θεωρείται σημαντικό να ενταχθεί στη διαλεκτική μας η παράθεση των διαφόρων εννοιών και ορισμών της ανάπτυξης σε αντιδιαστολή με την ολοκληρωμένη έννοιά της.

1.1 Η έννοια της «Ανάπτυξης»

Σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη, με τον όρο «ανάπτυξη» νοείται η συγκέντρωση κεφαλαίου και παραγωγικών συντελεστών. Αναπτυγμένος στις ημέρες μας θεωρείται ο στρατιωτικά και οικονομικά ισχυρός, ο έχων και κατέχων συντελεστές παραγωγής και ο τεχνολογικά αυτόνομος, ο ικανός για δημιουργία προϊόντων και υπηρεσιών με την εκμετάλλευση ίδιων πόρων και διαθεσίμων, ο οικονομικά ανεξάρτητος, αυτός που με την επεκτατική του πολιτική και στρατιωτική κυριαρχία συγκεντρώνει στις τάξεις του όλο και περισσότερο φυσικό πλούτο τον οποίο θα είναι σε θέση να εκμεταλλεύεται, τις περισσότερες φορές άκρατα και αλόγιστα, για μεγιστοποίηση του κέρδους.

Η διάσταση της οικονομίας και της αύξησης, μέχρι του σημείου της άκρατης μεγέθυνσης, κυριαρχεί στους περισσότερους ορισμούς που δίνονται για την «ανάπτυξη» στη διεθνή βιβλιογραφία. Έτσι, ως «ανάπτυξη» νοείται

*«...μια διαδικασία ποιοτικού μετασχηματισμού μιας **οικονομίας** και κοινωνίας που οδηγεί σε μια νέα διάρθρωση και συνοδεύεται από **αύξηση των εισοδημάτων** των μελών της κοινωνίας αυτής...» (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, 1999)*

Όσον αφορά ειδικά στον αγροτικό χώρο, ως ανάπτυξη νοείται

*«...κάθε ποιοτική μεταβολή που συντελείται σε ένα γεωγραφικό αγροτικό χώρο μετασχηματίζοντας με τέτοιο τρόπο την οικονομική και κοινωνική διάρθρωση, οδηγεί σε **αύξηση των εισοδημάτων** των κατοίκων και βελτίωση της ποιότητας ζωής τους. Η ανάπτυξη αυτή μπορεί να είναι κλαδική ή ολοκληρωμένη... » (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, 1999)*

Είναι φανερό ότι ως μοναδικό κριτήριο για την αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής φέρεται η αύξηση των εισοδημάτων, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα δυσμενή τις περισσότερες φορές αποτελέσματα που αυτή η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου μπορεί να επιφέρει. Μια από τις βασικότερες συνιστώσες της ανάπτυξης, σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη, είναι η «άριστη» διαχείριση, με την έννοια της εκμετάλλευσης, των «συντελεστών παραγωγής», δηλαδή των φυσικών πόρων, της εργασίας και του κεφαλαίου, με τη στενή τους έννοια, σε όλους τους τομείς παραγωγής. Αντίθετα με την κρατούσα άποψη, ορίζεται με τον πιο έκδηλο τρόπο ότι

«...”Ανάπτυξη” είναι μια καινούργια ισορροπία συστημάτων και σχέσεων παραγωγής, απασχόλησης, κατανάλωσης και χρήσεων γης, η οποία θεωρείται “καλύτερη” από την προηγούμενη, “αποδοτικότερη” και “πλέον συμφέρουσα” για τις δυνάμεις που βρίσκονται στην εξουσία και την μέση κοινωνική συνείδηση, στην κάθε φορά δυναμική της ισορροπία, στο συγκεκριμένο χώρο και χρόνο και στο συγκεκριμένο ευρύτερο πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και φυσικό τους περιβάλλον, τοπικό, εθνικό, υπερεθνικό ή/και πλανητικό...» (Ρόκος, 1998α).

1.2 Αειφορική ή βιώσιμη ανάπτυξη και φυσικά διαθέσιμα

Η γοητευτική υπόσχεση για απελευθέρωση της κοινωνίας από την περιορισμένη διαθεσιμότητα των προϊόντων της γης είχε σαν αποτέλεσμα τη στροφή της ανθρώπινης δραστηριότητας στην ανάπτυξη της τεχνολογίας και του κεφαλαίου, με απώτερο στόχο να δοθεί τέλος στην έλλειψη και στον αγώνα για επιβίωση, γεγονός που οδήγησε στην όλο και περισσότερο εντεινόμενη εκμετάλλευση των φυσικών διαθεσίμων (V. Shiva, 1992). Η προσήλωση στα τεχνολογικά «θαύματα», παράλληλα με την ανάγκη του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού για όλο και μεγαλύτερη εκμετάλλευση των φυσικών διαθεσίμων, οδήγησε οικονομολόγους να διατυπώσουν σχετικές θεωρίες για την μη αναγκαιότητα ύπαρξης φυσικών διαθεσίμων. Στον Robert Solow, καθηγητή Οικονομίας στο M.I.T., απονεμήθηκε το 1987 το βραβείο Nobel Οικονομίας για την εκπληκτική του θεωρία ότι «Ο κόσμος μπορεί να συνεχίσει χωρίς φυσικά διαθέσιμα, η εξάντληση των οποίων είναι απλά ένα γεγονός, όχι καταστροφή!» (<http://www.nobel.se/economics/laureates/index.html>). Βασισμένος σε θεωρίες όπως αυτή του Solow, ο αναπτυσσόμενος καπιταλισμός, έχοντας ως όραμα την αέναη παραγωγή μέσω της τεχνολογικής εξέλιξης, συνέχισε για δεκαετίες την εκμετάλλευση των φυσικών διαθεσίμων, πραγματοποιώντας τη μετεξέλιξη του από στρατιωτικό, σε ένα νέο, οικονομικό - αποικιοκρατικό κατεστημένο. Την περίοδο που ακολούθησε, ειδικότερα στις δεκαετίες 1970 και 1980, έγινε πασιφανές σε κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο ότι η αύξηση του πληθυσμού, η φτώχεια και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την έλλειψη φυσικών διαθεσίμων αυξάνονταν σε ρυθμούς που δεν ήταν δυνατόν να συνεχιστούν. Κυριότερες εκδόσεις που αναγνώρισαν και ανέδειξαν το πρόβλημα ήταν κατ' αρχήν «Η Τραγωδία των Κοινών» του Garret Hardin, καθώς επίσης και «τα Ορια στην Ανάπτυξη» από τη Λέσχη της Ρώμης (the Club of Rome – CoR) που προκάλεσαν θαυμασμό και κατάπληξη στην επιστημονική και ερευνητική κοινότητα. Σε δοκίμιό του, ο Hardin (1968) αναφέρει:

«...Υπάρχει ένα σύνολο προβλημάτων για τα οποία δεν υπάρχει λύση...το σύνολο αυτό έχει πολλά μέλη... Η θέση μου είναι ότι το πρόβλημα του υπερπληθυσμού αποτελεί μέρος αυτού του συνόλου. Είναι δίκαιο το να υποστηριχθεί ότι οι άνθρωποι που αγωνιούν για το πρόβλημα του υπερπληθυσμού προσπαθούν να βρουν ένα τρόπο για να διώξουν τα φαντάσματα αυτού του προβλήματος, χωρίς όμως οι ίδιοι να εγκαταλείψουν κανένα από τα προνόμια που απολαμβάνουν. Πιστεύουν ότι με το να οργάνουν τις θάλασσες ή να παράγουν νέες ποικιλίες σιταριού (ΣΤΜ: με το να εκμεταλλεύονται τα φυσικά διαθέσιμα) μπορούν να επιλύσουν το πρόβλημα – τεχνικά. Προσπαθώ να αποδείξω με το δοκίμιο αυτό ότι η λύση που επιζητούν δεν είναι δυνατόν να βρεθεί έτσι. Το πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί με τη βοήθεια της τεχνολογίας, όπως ακριβώς δεν μπορεί να επιλυθεί το πρόβλημα του να κερδίσει κανείς στο παιχνίδι της τρίλιζας !»

Το 1972, μια ερευνητική ομάδα του Ινστιτούτου Τεχνολογίας της Μασαχουσέτης με το άρθρο της «Ορια στην Ανάπτυξη», φθάνει σε δύο σημαντικά συμπεράσματα:

- *Εάν η οικονομική ανάπτυξη συνεχιστεί με τον τρόπο που επιτυγχάνεται μέχρι σήμερα, τα μη ανανεώσιμα φυσικά διαθέσιμα θα έχουν εξαντληθεί πριν από το έτος 2072, με πιο πιθανό σενάριο «...μια μάλλον απότομη και ανεξέλεγκτη υποβάθμιση τόσο στον πληθυσμό, όσο και στη βιομηχανική δυναμική...».*
- *Αποσπασματικές προσπάθειες για να δοθούν λύσεις σε επί μέρους προβλήματα, είναι καταδικασμένες σε αποτυχία. Για παράδειγμα οι συγγραφείς της μελέτης υποθέτουν διπλάσια βάση φυσικών διαθεσίμων και επιτρέπουν στο μοντέλο τους να κατευθυνθεί προς ένα νέο σενάριο βασισμένο σε αυτό το υψηλότερο επίπεδο διαθεσίμων. Η κατάρρευση του συστήματος πλέον εδώ συμβαίνει λόγω της μόλυνσης αντί για την εξάντληση των διαθεσίμων.*

Για λόγους επιβίωσης του συστήματος η εφαρμογή της «Αένας / Αειφόρου / Βιώσιμης Ανάπτυξης» ήταν επιτακτική, μια πολιτική περισσότερο για την αποφυγή της καταστροφής του καπιταλιστικού συστήματος αυτού καθ' αυτού. Το επίθετο «αιφορικός» (sustainable) άρχισε να κάνει την εμφάνισή του και να μετατρέπει την ορολογία. Η λέξη πήρε την εννοιολογική της σημασία από τον όρο «sustained yield» (Bartlett, 1994) (=παρατεινόμενη απόδοση) που χρησιμοποιείται για να περιγράψει αγροτικές και δασοπονικές διεργασίες, στις περιπτώσεις εκείνες που αυτές σχεδιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να συνεχίζονται απεριόριστα. Η εισαγωγή στην ορολογία του επιθέτου «αιφορικός» ανακούφισε και αποκατέστησε την εμπιστοσύνη όσων είχαν κλονισθεί από την πιθανότητα «...να υπάρχουν όρια». Έτσι, η λέξη εφαρμόστηκε σε πολλές περιοχές της επιστήμης, και με λιγότερο ακριβές νόημα, μετατρέποντας πολλούς όρους, όπως για παράδειγμα οι αγγλικές λέξεις «development» και «growth» έγιναν «sustainable development / growth». Όπως αναφέρει ο A. Bartlett στο δοκίμιό του *Reflections on Sustainability, Population Growth and the Environment* (1994),

«...ακόμη και πολιτικοί αρχηγοί έρχονται να χρησιμοποιήσουν τον όρο, περιγράφοντας τους στόχους τους, ενώ παράλληλα εργάζονται σκληρά για να δημιουργήσουν περισσότερες θέσεις εργασίας, να αυξήσουν τον πληθυσμό, καθώς επίσης και τους ρυθμούς κατανάλωσης της ενέργειας και των φυσικών διαθεσίμων. Όπως και η «Αλίκη στη Χώρα των Θαυμάτων» και χωρίς κανένα σεβασμό στην εννοιολογική ακρίβεια και συνέπεια, το επίθετο «αιφορικός» μοιάζει να έχει επανα-προσδιορισθεί κατάλληλα, για να εξυπηρετήσει πλείστα όσα ευχολόγια...»

και να επιτρέψει τη συνεχή εκμετάλλευση και υποβάθμιση του περιβάλλοντος σε πλήρη αρμονία με την επιβραβευμένη θεωρία του R. Solow.

Κατά συνέπεια, ο προβληματισμός που προκλήθηκε εξαιτίας της λεηλασίας των κοινών φυσικών διαθεσίμων είχε σαν αποτέλεσμα τη σχηματοποίηση μιας συγκεκριμένης αναπτυξιακής πολιτικής και οδηγίας με την οποία επιχειρήθηκε – και επιχειρείται ακόμη και σήμερα – η διατήρηση των διαθεσίμων και για τις επόμενες / επερχόμενες γενεές. Στο κέντρο

της πολιτικής αυτής, που ονομάστηκε βιώσιμη ή αειφόρος ανάπτυξη, θα βρούμε και την έννοια – κλειδί της εννοιολογικής της σημασίας. Η βιώσιμη ή αειφόρος ανάπτυξη κατέστη σαφής και εφαρμόσιμη στο πεδίο των οικονομικών και κοινωνιολογικών μελετών του περιβάλλοντος μετά τη δημοσίευση της έκθεσης Brundtland το 1987, σύμφωνα με την οποία ως βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται

«... η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των επόμενων γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες»

Σύμφωνα με τον ορισμό που δίδεται στην έκθεση Brundtland των Ενωμένων Εθνών, η αειφόρος ανάπτυξη συμπεριλαμβάνει αφενός την οικονομική ανάπτυξη, που αφορά

πρακτικές εκμετάλλευσης των υφιστάμενων διαθεσίμων τέτοιες ώστε να μην τα εξαντλεί και αφετέρου μια ισόρροπη χωρική ανάπτυξη. Αυτό σημαίνει ειδικότερα ότι οι κοινωνικές και οικονομικές απαιτήσεις στο χώρο θα πρέπει να είναι συμβατές με τις οικολογικές και πολιτιστικές λειτουργίες του, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό σε μια αειφόρο, ισορροπημένη χωρική ανάπτυξη σε εκτενή χωρικά σύνολα. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, η Ευρωπαϊκή Ένωση διακηρύσσει τη

σταδιακή μεταβολή της από μια οικονομική σε μια περιβαλλοντική και τελικά σε μια κοινωνική ένωση, διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα την πολυμορφία των περιφερειών της (<http://www.oke.gr/greek/oke19.htm>), με βασικό εργαλείο το τρίγωνο των κύριων στόχων της ευρωπαϊκής πολιτικής στο οποίο συμφώνησαν ήδη από το 1994 οι αρμόδιοι υπουργοί χωροταξίας:

- οικονομική και κοινωνική συνοχή,
- προστασία των φυσικών διαθεσίμων και της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και
- περισσότερο ισόρροπη ανταγωνιστικότητα του ευρωπαϊκού χώρου.

Στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης, σαν απόρροια των περιβαλλοντικών και όχι μόνο προβλημάτων που τέθηκαν ένεκα της άκρατης οικονομικής μεγέθυνσης, συντάχθηκε το Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (Σ.Α.Κ.Χ.), το οποίο αποσκοπεί στην επίτευξη μιας «ισόρροπης και αειφόρου ανάπτυξης μέσω της ενίσχυσης της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής», σύμφωνα με τους στόχους που οριοθετούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το σχέδιο αυτό στοχεύει στην ανάπτυξη ενός ισόρροπου και πολυκεντρικού αστικού συστήματος και μιας νέας σχέσης πόλης - υπαίθρου αφενός, αλλά και στην εξασφάλιση ισότητας πρόσβασης στις υποδομές και στη γνώση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1997, 1999).

Σύμφωνα με το Συμβούλιο Αγροτικής Πολιτικής (1998) επίσης,

«... ο απώτερος στόχος της αγροπεριβαλλοντικής πολιτικής είναι η αειφορία (ή

σύμφωνα με άλλο ορισμό η «βιώσιμη ανάπτυξη»). Ως αειφόρος ανάπτυξη μιας οικονομικά ανταγωνιστικής γεωργίας θεωρείται αυτή, στην οποία η αξιοποίηση της εκάστοτε τεχνολογίας γίνεται με πρόνοια όλων των μέτρων που εξασφαλίζουν τη διατήρηση της ποιότητας και της παραγωγικότητας των αγροτικών και φυσικών οικοσυστημάτων...»

Η πολιτική αυτή είναι αποτέλεσμα του συγκερασμού και της αρμονικής συνύπαρξης δυο ιστορικά αντιφατικών και αντίστροφα ανάλογων πολιτικών: αυτής της διατήρησης της βιόσφαιρας και της οικονομικής ανάπτυξης. Ως διατήρηση της βιόσφαιρας ορίζεται η με κατάλληλους τρόπους διαχείριση της εκμετάλλευσης των κοινών διαθεσίμων σε παγκόσμια κλίμακα μέχρι ενός συγκεκριμένου ορίου, ούτως ώστε η πληρότητα του φυσικού περιβάλλοντος σε τέτοιου είδους διαθέσιμα να μη μειώνεται πέραν του κατωφλίου επαρκούς αξιοποίησής τους από τις επερχόμενες γενεές. Πάντα βεβαίως με κριτήριο την μελλοντική οικονομική και μόνο ανάπτυξη και τη διατήρηση των «κεκτημένων» του κεφαλαίου και των όπου γης εκφραστών και διαχειριστών του.

Η έκθεση Brundtland συγκρότησε μια καθαρά πολιτική Agenda, θεωρώντας τη βιώσιμη ανάπτυξη ως ένα μάλλον πολιτικό στόχο, παρά ως μια μεθοδολογική προσέγγιση. Το ερώτημα που τίθεται και έχει ήδη προβληματίσει αρκετούς ερευνητές (Ρόκος, Ροζάκης, Λουλούδης) είναι κατά πόσον η θεωρία αυτή της βιώσιμης ανάπτυξης συγκροτεί ένα ενιαίο, ομογενοποιημένο, εννοιολογικό, εναλλακτικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό σύστημα αναπτυξιακής πολιτικής ή είναι μια επινόηση / εργαλείο για την καλύτερη διαχείριση των περιβαλλοντικών ζητημάτων τόσο πιο αποτελεσματικό, όσο μεγαλύτερη η θεωρητική του ασάφεια (Ροζάκης, 1999). Η οικολογική επίδραση στην οικονομική σκέψη είχε ως αποτέλεσμα την ένταξη της περιβαλλοντικής διάστασης στην οικονομική ανάλυση και ως προέκταση τη μέριμνα για τη διατήρηση της χρησιμότητας / ωφέλειας και τη διατήρηση / συντήρηση του συνολικού αποθέματος κεφαλαίου διαχρονικά. Στη συνάρτηση από την οποία πηγάζει το ισοζύγιο, υπεισέρχονται τώρα και περιβαλλοντικές μεταβλητές με κριτήριο την εισροή πόρων (φυσικά διαθέσιμα) ή την εκροή αυτών (ρύπανση), με σκοπό την άριστη εκμετάλλευση / διαχείριση των όποιων διαθεσίμων, συμπεριλαμβανομένων και των περιβαλλοντικών, ανάλογα με τις επιταγές της αγοράς (Ροζάκης, 1999) και απώτερο στόχο την επιβίωση του κεφαλαίου και των στηριγμάτων του. Είναι βέβαια αληθές ότι η έκθεση Brundtland ήταν ένα πρώτο βήμα προς μια πολιτική οικονομικής ανάπτυξης φιλικότερη προς το περιβάλλον, η οποία διεύρυνε την οικονομική σκέψη προς περισσότερο «ικανοποιητικές» και «περιβαλλοντικές» διαχειριστικές πρακτικές, ενώ παράλληλα προέτρεψε για πρώτη φορά και υπό την απειλή ορατών πλέον περιβαλλοντικών προβλημάτων οικουμενικής εμβέλειας, στη συγκρότηση διαχειριστικών ομάδων επιστημόνων, θεσμοθετώντας κατά τον τρόπο αυτόν τις πολυ-επιστημονικές μορφές ανάλυσης και προσέγγισης και την πολυ-επιστημονική συνεργασία σε διεθνές επίπεδο.

Παρόλη την καινοτόμο οπτική της, η αιφόρος ανάπτυξη περιορίζεται στο γεγονός της συγκρότησης μιας διαχειριστικής, μάλλον συντηρητικής παρά προοδευτικής πολιτικής, ένεκα της εγγενούς και εξ' ορισμού αδυναμίας της να βαθύνει και να πλατύνει την εννοιολογική της σημασία σε όλους τους τομείς της ανάπτυξης – για το λόγο αυτό δεν είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί ως ολοκληρωμένη. Η οπτική της παραμένει προσηλωμένη στην οικονομική ευημερία της ολιγαρχίας και μόνο, στην επιβίωση του κεφαλαίου και των στηριγμάτων του, είναι «μερική» και «αποσπασματική», με μέγιστο αποδεικτικό στοιχείο το γεγονός ότι η φτώχεια μεγάλων στρωμάτων του πληθυσμού παγκόσμια και η κοινωνική ανισότητα εξακολουθούν να κυριαρχούν, παρά τη μεγάλη τεχνολογική πρόοδο που έχει σημειωθεί κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, τόσο στις αναπτυσσόμενες, όσο και στις αναπτυγμένες χώρες (Ρόκος, 2001).

Μια τέτοια όμως θεώρηση, μονοκατευθυντική και μονοδιάστατη, δεν δίνει ικανοποιητικές απαντήσεις σε ακανθώδη ερωτήματα που ταλαιπωρούν τους πολίτες όλου του κόσμου, ακόμη και εκείνους τους «τυχερούς» των ήδη αναπτυγμένων χωρών: πώς θεωρείται ολιστικά η παγκόσμια ανάπτυξη όταν στον προοδευμένο κόσμο μας το πλουσιότερο 20% του παγκόσμιου πληθυσμού κατέχει το 86% του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος και το 82% των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών; Πώς ορίζεται η πρόοδος και οι ίσες ευκαιρίες όταν το πλουσιότερο 20% μοιράζεται το 68% των άμεσων ξένων επενδύσεων και διαθέτει στις τάξεις του το 93% των χρηστών του διαδικτύου; Ποια ανάπτυξη ενέχει τέτοια κοινωνικοοικονομική ανισότητα ώστε το 19% του παγκόσμιου πληθυσμού (χώρες του Ο.Ε.С.Д.) να κατέχει το 71% του παγκόσμιου εμπορίου προϊόντων και υπηρεσιών, ενώ οι διακόσιοι πλουσιότεροι άνθρωποι του πλανήτη να υπερδιπλασιάζουν μέσα σε τέσσερα χρόνια την καθαρή αξία των περιουσιών τους σε 1 τρις δολάρια, ποσό μεγαλύτερο από αυτό που κατέχει το 41% του παγκόσμιου πληθυσμού; (U.N.D.P., 1999 στο Ρόκος, 2001.)

1.3 Ο αγροτικός χώρος στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση

Κατά τη διερεύνηση των σχετικών με την αγροτική ανάπτυξη φαινομένων, ο αγροτικός χώρος δεν προσεγγίζεται μόνο με τη χωρική του διάσταση, αλλά ενισχύεται και με την τομεακή, αν και ο ρόλος της γεωργίας σε αρκετές αγροτικές περιοχές έχει μειωθεί σημαντικά (Ευστράτογλου, 1998, Καρανικόλας, 1999). Σύμφωνα με νεώτερες θεωρήσεις, στον αγροτικό χώρο περιλαμβάνονται όχι μόνο ο χώρος που συνδέεται άμεσα με τη γεωργική δραστηριότητα και το γεωργικό πληθυσμό, αλλά και οι μικρές και μεσαίες αστικές περιοχές, οι οποίες εντάσσονται και εξαρτώνται από αυτόν. Ο αγροτικός χώρος στην Ευρωπαϊκή Ένωση αντιπροσωπεύει το 80% της έκτασής της και σ' αυτόν ζει το 25% περίπου του πληθυσμού της. Ο ελληνικός αγροτικός χώρος χαρακτηρίζεται από μεγάλη παραγωγική, οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική πολυμορφία, μεγάλη γεωγραφική διαφοροποίηση και μια μοναδική φυσική ποικιλότητα, ενώ μεταβάλλεται σημαντικά τα τελευταία 35 χρόνια. Ο πρωτογενής τομέας εξακολουθεί να αποτελεί την κύρια παραγωγική δραστηριότητα στις αγροτικές περιοχές. Άλλωστε, σύμφωνα με την έρευνα διάρθρωσης Γεωργίας και Κτηνοτροφίας (1999), ο γεωργικός τομέας συμβάλλει με ποσοστό 8,18% στο συνολικό Α.Ε.Π. της χώρας και απασχολεί το 20% του ενεργού αγροτικού πληθυσμού, έναντι 5–6% στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κατέχει σημαντικό ποσοστό στις εξαγωγές της χώρας και βοηθάει στην ανάπτυξη πολλών οικονομικών δραστηριοτήτων. Το σχετικό του βάρος μειώνεται παράλληλα με την αύξηση της σημασίας των εξω-γεωργικών δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα των υπηρεσιών και του τουρισμού (περιλαμβανομένης της παραθεριστικής κατοικίας) και αυξάνεται η σημασία της πολυδραστηριότητας και της πολυαπασχόλησης με τις θετικές προοπτικές που αυτές συνεπάγονται (Τζουραμάνη, 2002).

Για την κατηγοριοποίηση των αγροτικών περιοχών χρησιμοποιούνται δυο επίπεδα χωρικής ιεραρχίας (OECD, 1994, Καρανικόλας, 2000). Η έμφαση δίνεται είτε στις πολύ μικρές γεωγραφικές μονάδες (π.χ. κοινότητες), όταν το ζητούμενο είναι ο προσδιορισμός ομοιογενών "αγροτικών" περιοχών, είτε στις ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες όταν ενδιαφέρει κυρίως η ανάλυση των λειτουργικών σχέσεων, οπότε σ' αυτήν την περίπτωση είναι δύσκολος ο χαρακτηρισμός των διαφόρων ζωνών σε "αγροτικές" ή "αστικές" και προτιμάται η κατάταξή τους ανάλογα με τον βαθμό "αγροτικότητας" που παρουσιάζουν. Οι πολυτομεακές χωρικές διαστάσεις του αγροτικού χώρου δεν επιτρέπουν την εύκολη κατηγοριοποίησή του, η οποία δεν περιορίζεται πλέον σε συγκεκριμένες χρήσεις γης, παραγωγική δραστηριότητα ή τομέα. Από τη βιβλιογραφία προκύπτει ότι δυο κριτήρια επικρατούν όσον αφορά στην οριοθέτηση του αγροτικού χώρου: το πληθυσμιακό μέγεθος του δήμου ή της κοινότητας και η πληθυσμιακή πυκνότητα ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, αγροτικές περιοχές θεωρούνται όσες έχουν πληθυσμιακή πυκνότητα μικρότερη των 150 κατοίκων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Με βάση το κριτήριο αυτό, ο «αγροτικός χώρος» καλύπτει το 95,6% της συνολικής έκτασης της χώρας, ενώ σε αυτόν κατοικεί το 36,9% του πληθυσμού και εντάσσεται το 93% των Δήμων και Κοινοτήτων.

Η καθιέρωση ενός ενιαίου ορισμού για τον όρο "αγροτικό" πρέπει να βασίζεται κατ' αρχήν στην πληθυσμιακή πυκνότητα και στην υπεροχή των γεωργικών πηγών εισοδήματος, καθώς και στην έννοια της περιφερειακότητας (European Parliament, 1996). Ο καθορισμός αυτών των κριτηρίων, όπως επίσης και η περιφερειακή οικονομική δυναμική, οι χρήσεις γης και τα οικιστικά πρότυπα, επιτρέπει την ερμηνεία των ειδικών χαρακτηριστικών των αγροτικών περιοχών. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται μεγάλη παραλλακτικότητα όσον αφορά στον καθορισμό του πληθυσμιακού κριτηρίου. Για παράδειγμα, μια κοινότητα θεωρείται αγροτική στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία μέχρι το όριο των 1.000 κατοίκων, όταν το ίδιο μέγεθος στην Ιταλία ορίζεται στο επίπεδο των 10.000 κατοίκων. Κατά παρόμοιο τρόπο, 1,5% του συνόλου των απασχολούμενων στη γεωργία αρκούν για το χαρακτηρισμό μιας κοινότητας ως αγροτικής στο Λουξεμβούργο, όταν το ίδιο ποσοστό στο Βέλγιο ανέρχεται στο 20% (Καρανικόλας, 2000). Στη χώρα μας η ΕΣΥΕ ορίζει ως «αγροτικές περιοχές» όσες αποτελούνται από κοινότητες με πληθυσμό μικρότερο των 2.000 κατοίκων. Εκτός από τα κριτήρια του πληθυσμιακού μεγέθους (κριτήριο ΕΣΥΕ) και της πληθυσμιακής πυκνότητας (κριτήριο ΟΟΣΑ), υπάρχει και το κριτήριο της οριοθέτησης του αγροτικού χώρου με βάση την ορεινότητα και μειονεκτικότητα των αγροτικών περιοχών, καθώς και το κριτήριο της πεδινότητας / ορεινότητας του αγροτικού χώρου.

Σύμφωνα με τις νεώτερες προσεγγίσεις, στον ευρύτερο αγροτικό χώρο εντάσσονται και οι ημιαστικές περιοχές (κοινότητες με 2.000 έως 10.000 κατοίκους), αλλά και οι αγροτικές κωμοπόλεις που δεν αποτελούν πρωτεύουσες Νομών, με μέγεθος 10.000 έως 30.000 κατοίκους, οι οποίες είναι λειτουργικά ενταγμένες στον αγροτικό χώρο. Τα δημογραφικά κριτήρια, δηλαδή το πληθυσμιακό μέγεθος και η πληθυσμιακή πυκνότητα, χρησιμοποιούνται από τις ευρωπαϊκές χώρες ως καθοριστικά στοιχεία για τον ορισμό της αγροτικότητας, με τη συμμετοχή της γεωργίας στο Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότερες χώρες προτίμησαν να στηρίξουν τις γεωργικές δραστηριότητες μέσω των τομεακών πολιτικών, παρεμβαίνοντας με τις χωρικές πολιτικές στα πεδία των υπηρεσιών, των επικοινωνιών και των υποδομών, έτσι ώστε να μην υπάρχει δυνατότητα διαχωρισμού των μικρών κοινοτήτων και των περιοχών χαμηλής πληθυσμιακής πυκνότητας από τις υπόλοιπες.

Τα τελευταία χρόνια δόθηκε εκ νέου έμφαση των ευρωπαϊκών πολιτικών στις αγροτικές περιοχές, ιδιαίτερα δε στο μερίδιο που καταλαμβάνει η γεωργία στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας των αγροτικών περιοχών. Πρωταρχικό, επομένως, καθήκον σε οποιαδήποτε προσπάθεια ταξινόμησης φαινομένων που αφορούν τη γεωργία και τον αγροτικό χώρο είναι η ανάπτυξη τυπολογιών, που τις περισσότερες φορές εκφράζονται μέσω συγκεκριμένων δεικτών. Οι ταξινομήσεις οποιασδήποτε μορφής αποτελούν ένα χρήσιμο συνδυαστικό κρίκο μεταξύ της εμπειρικής παρατήρησης και της θεωρητικής ερμηνείας. Ο σύγχρονος προβληματισμός της χωρικής διάστασης των αγροτικών περιοχών (territorial approach to rural areas) ορίζει ότι ο αγροτικός χώρος δεν ταυτίζεται αποκλειστικά και μόνο με τις

αγροτικές χρήσεις, αλλά εντάσσει σε αυτόν και τα μικρά αστικά κέντρα με τα οποία υπάρχουν έντονες αλληλεξαρτήσεις και δυναμικές επιδράσεις (Καρανικόλας, 2000, Ευστράτογλου, 1998).

1.3.1. Τάσεις, μετασχηματισμοί και ταξινόμηση των αγροτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι αγροτικές περιοχές, συμβάλλοντας σε σημαντικό βαθμό στην πολιτιστική φυσική πολυμορφία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δε λειτουργούν μόνο ως προαστιακές περιοχές επιρροής των πόλεων, ούτε και χαρακτηρίζονται μόνο από την εξάρτησή τους από την γεωργία και τον τουρισμό. Οι λειτουργίες τους ξεπερνούν τη διασφάλιση της διατροφικής βάσης και τη διατήρηση των πόρων, εφόσον παρέχουν κυρίως ευκαιρίες για αναψυχή, απόλαυση της φύσης και ευχάριστο περιβάλλον. Άλλωστε η αγροτική ανάπτυξη στην Ευρώπη συνεπάγεται ένα ευρύ φάσμα παραγόντων, τάσεων και εξελίξεων στο χώρο. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1999) θεωρεί ότι η υλοποίηση των στόχων της ευρωπαϊκής χωρικής ανάπτυξης θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί μόνο εάν καταστεί δυνατή η σταθεροποίηση και η διασφάλιση της κοινωνικοοικονομικής λειτουργίας των αγροτικών περιοχών. Βασικός παράγοντας προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί ο αναγκαίος εξοπλισμός σε υποδομές και η πρόσβαση σε πληροφορίες, καθώς έτσι οι αγροτικές περιοχές αποκτούν προϋποθέσεις οικονομικής ελκυστικότητας και διαφοροποίησης.

Οι βασικές τάσεις που διαφοροποιούν τις αγροτικές περιοχές της Ε.Ε. κατά την Ευστράτογλου (1998), είναι οι ακόλουθες:

1. Η πληθυσμιακή έξοδος κυρίως νέων σε ηλικία και η γήρανση του πληθυσμού δημιούργησαν διαφορετικές τάσεις κατοίκησης στις αγροτικές περιοχές λόγω άφιξης «καινούριων» κατοίκων της υπαίθρου που προέρχονται από τον αστικό χώρο. Ανάλογες συνθήκες στην πλειοψηφία τους απαντώνται σε ορεινές και προβληματικές περιοχές του Μεσογειακού Νότου.
2. Η μείωση της αγροτικής απασχόλησης και η δημιουργία θέσεων εργασίας εκτός γεωργίας στον τουρισμό και στις υπηρεσίες που αποτελούν χαρακτηριστική εξέλιξη στις αγροτικές περιοχές της Ε.Ε.
3. Οι διαφοροποιήσεις στην οικονομική βάση των αγροτικών περιοχών με την ανάπτυξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων, όπως ο αγροτουρισμός, η μεταποίηση γεωργικών προϊόντων, η χειροτεχνία κ.λπ. Αυτή η διαφοροποίηση παρουσιάζεται κυρίως στις αγροτικές περιοχές που διαθέτουν ελκυστικά τοπία, πολιτιστική κληρονομιά, παράκτιες περιοχές κ.α.
4. Ο περιορισμός της στήριξης τιμών των γεωργικών προϊόντων, των επιδοτήσεων και ελέγχων στην προσφορά τους που δημιουργούν πιέσεις στο γεωργικό εισόδημα, το οποίο δεν κατανέμεται ισόρροπα σε όλες τις αγροτικές περιοχές, οδηγούν στην αύξηση

του χάσματος μεταξύ προβληματικών και ευνοημένων αγροτικών περιοχών.

Με κριτήριο τις προαναφερόμενες τάσεις, οι αγροτικές περιοχές της Ε.Ε. ταξινομούνται σε πέντε κατηγορίες στο πλαίσιο του προγράμματος «Ευρώπη 2000+. Συνεργασία για τη Χωροταξία» (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1994):

1. Περιαστικές αγροτικές περιοχές, που εντοπίζονται στην περιφέρεια μεγάλων αστικών κέντρων με ανεπτυγμένη υποδομή, αστικοποίηση αύξηση του πληθυσμού και εντατικοποίηση της γεωργίας.
2. Αγροτικές περιοχές με έντονα τουριστικά θέλητρα, που διακρίνονται για την ικανοποιητική τουριστική υποδομή που διαθέτουν και την άμεσα εξαρτημένη από το μαζικό τουρισμό οικονομία.
3. Αγροτικές περιοχές με διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης και ποικιλία δραστηριοτήτων. Οι περιοχές αυτές εντοπίζονται σε ζώνες μεταξύ περιαστικών και απομονωμένων αγροτικών περιοχών και χαρακτηρίζονται από γεωργικές δραστηριότητες σε συνδυασμό με αγροτουρισμό, βιοτεχνία και χειροτεχνία.
4. Αγροτικές περιοχές όπου κυριαρχεί η γεωργία και μπορούν να διακριθούν σε ζώνες υψηλής παραγωγικότητας με εντατικά συστήματα παραγωγής, καθώς και άλλες χαμηλής παραγωγικότητας με παραδοσιακά συστήματα παραγωγής.
5. Δυσπρόσιτες και απομονωμένες αγροτικές περιοχές, όπου περιλαμβάνονται ορεινές περιοχές, απομονωμένα οροπέδια ή μικρά νησιά και χαρακτηρίζονται από ζώνες χαμηλής παραγωγικότητας και γήρανση του πληθυσμού.

Το 1992 ο ΟΟΣΑ διακρίνει τρία είδη αγροτικών περιοχών: τις απομονωμένες, τις ενδιάμεσες και τις ολοκληρωμένες αγροτικές περιοχές με κύριο κριτήριο το βαθμό ενσωμάτωσής τους με σημαντικά κέντρα οικονομικής δραστηριότητας.

1.3.2. Βασικές διαρθρωτικές μεταβολές και τυπολογία των αγροτικών περιοχών της Ελλάδας.

Οι βασικές διαρθρωτικές μεταβολές οι οποίες επέβαλαν τελικά την κατηγοριοποίηση των αγροτικών περιοχών της χώρας αφορούν στην ανάπτυξη της ελληνικής γεωργίας που δεν κατανεμήθηκε ισόρροπα στην επικράτεια, εξαιτίας των μεγάλων αντιθέσεων ανάγλυφου και κλίματος, των φυσικών δυσκολιών στις ορεινές ζώνες και της έλλειψης χωρικών διαστάσεων της αγροτικής πολιτικής. Οι πεδινές περιοχές εκσυγχρόνισαν τη γεωργία τους μέσω άρδευσης, αναδασμού και τεχνολογικής εξέλιξης, συγκράτησαν τον πληθυσμό και τις έγγειες δομές τους έως ένα βαθμό και ανέπτυξαν γεωργικές βιομηχανίες, εισροές και υπηρεσίες γύρω από τη γεωργική δραστηριότητα. Οι ορεινές και η πλειοψηφία των ημιορεινών περιοχών που χαρακτηρίζονται από μη εκσυγχρονισμένες παραγωγικές δομές, ισχνή αποδοτικότητα της γεωργίας και χαμηλά εισοδήματα, περιθωριοποιούνται και αποδυναμώνονται πληθυσμιακά. Επίσης, οι μεταβολές απασχόλησης στις αγροτικές

περιοχές συνέβαλαν στην παραπάνω κατηγοριοποίηση. Το ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα μειώθηκε από 40% το 1971 σε 19% το 1991, ενώ παράλληλα οι νέες θέσεις εργασίας στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα οδήγησαν στην πληθυσμιακή αύξηση των πεδινών περιοχών. Αντίθετα, στις ορεινές περιοχές η μείωση της γεωργικής απασχόλησης και η έλλειψη συμπληρωματικών ευκαιριών αποτέλεσαν τα βασικά αίτια της πληθυσμιακής εξόδου και της εγκατάλειψης των αγροτικών ζωνών. Ταυτόχρονα, η αύξηση της πολυαπασχόλησης είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη του τουρισμού και την επέκταση της παραθεριστικής κατοικίας, με αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση της οικονομικής βάσης και της απασχόλησης στον αγροτικό χώρο, αλλά και στη δημιουργία συγκρούσεων στη διαχείριση των πόρων. Σε επίπεδο χώρας περίπου το 35% των αρχηγών των γεωργικών εκμεταλλεύσεων είχε παράλληλη απασχόληση με τη γεωργία, ενώ σε επίπεδο νομού το ποσοστό αυτό κυμαίνεται από 11% έως 70% (Ευστράτογλου, 1998).

Διάφοροι παράγοντες επίσης συνετέλεσαν στη συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού και στο σημαντικό περιορισμό της μετακίνησής του προς τα μεγάλα αστικά κέντρα. Τέτοιοι είναι η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης σε πολλές αγροτικές περιοχές και της προσπελασιμότητάς τους, λόγω της αναβάθμισης της τεχνοοικονομικής και κοινωνικής υποδομής αφενός και αφετέρου η υποβάθμιση του περιβάλλοντος στα μεγάλα αστικά κέντρα που προκάλεσε στροφή προς την ύπαιθρο ως χώρου αναψυχής, προσφοράς εναλλακτικών υπηρεσιών συνδεδεμένων με τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, του φυσικού κάλλους και της προστασίας ευαίσθητων περιβαλλοντικά περιοχών.

Βάσει των παραπάνω εξελίξεων και των κοινωνικοοικονομικών χωρικών μετασχηματισμών στις αγροτικές περιοχές της χώρας, αυτές ταξινομούνται σε έξι βασικές κατηγορίες (Ευστράτογλου, 1998):

1. ορεινές και ημιορεινές μειονεκτικές περιοχές με μειονεκτικές διαρθρώσεις. Αφορά σε ζώνες – περιοχές απομακρυσμένες και με ευαίσθητο κοινωνικό – οικονομικό ιστό
2. περιοχές με υψηλή εξάρτηση από τη γεωργική δραστηριότητα και με ανάπτυξη επικεντρωμένη γύρω από αυτήν ή περιοχές εντατικής γεωργίας. Αφορά σε πεδινές και/ή αρδευόμενες εκτάσεις όπου επικεντρώνεται η εντατική γεωργία.
3. αγροτικές περιοχές με ανάπτυξη επικεντρωμένη γύρω από τον τουρισμό. Πρόκειται για περιοχές με πλούσιους τουριστικούς πόρους (ακτές, νησιά, περιοχές φυσικού κάλλους και πολιτιστικού ενδιαφέροντος), οι οποίοι δημιουργούν συγκριτικά αναπτυξιακά πλεονεκτήματα σε αυτές, αλλά και συγκρούσεις μεταξύ των παραγωγικών δραστηριοτήτων και τη διαχείριση των πόρων τους, καθώς επίσης και χωρικές ανακατατάξεις.
4. περιαστικές αγροτικές περιοχές. Αφορά σε περιοχές οι οποίες αφενός γειτνιάζουν με αστικά κέντρα, αφετέρου παρουσιάζουν μια συνεχιζόμενη επέκταση προς τις κύριες

αστικές περιοχές και παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα.

5. αγροτικές περιοχές περιβαλλοντικά ευαίσθητες ή με προστατευόμενο περιβάλλον
6. νησιωτικές περιοχές που αφορούν μικρά νησιά και που αποτελούν ιδιαίτερη κατηγορία του ευρύτερου αγροτικού χώρου

Οι τέσσερις πρώτες θεωρούνται διακριτές κατηγορίες του αγροτικού χερσαίου χώρου οι οποίες καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του αγροτικού χώρου. Ειδικότερα στην Ελλάδα, η οποία αποτελεί την πλέον νησιωτική και ορεινή χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το 70% της επιφάνειάς της καλύπτεται από ορεινούς όγκους, ενώ η νησιωτική ζώνη αποτελεί το 20% της συνολικής της έκτασης. Τα ιδιόμορφα γεωμορφολογικά στοιχεία των περιοχών αυτών προσδιορίζουν ως κοινά τους χαρακτηριστικά αφενός τη δυσκολία στην πρόσβαση και αφετέρου την απομόνωση, που χαρακτηρίζουν απομακρυσμένες και προβληματικές περιοχές (Κωστοπούλου, 1999).

Εξαιτίας των αναπτυξιακών ιδιαιτεροτήτων των αγροτικών περιοχών, η εφαρμογή «οριζόντιου» τύπου μέτρων παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες και περιορισμένα αποτελέσματα (Ευστράτογλου, 1998). Για το λόγο αυτό απαιτείται η διαμόρφωση αναπτυξιακής στρατηγικής ιδιαίτερης για κάθε τύπο αγροτικής περιοχής, ενώ είναι απαραίτητη η προσαρμογή της αναπτυξιακής και χωροταξικής πολιτικής στα ιδιαίτερα προβλήματα κάθε μιας από αυτές.

1.3.3. Μεταβολές στο ρόλο και τη λειτουργία των αγροτικών περιοχών της Ε.Ε.

Η ολοένα αυξανόμενη αλληλεξάρτηση μεταξύ των αστικών και των αγροτικών περιοχών και οι γενικότερες αλλαγές στον γεωργικό τομέα, ο οποίος αποτελεί την οικονομική βάση των αγροτικών περιοχών συνοψίζουν τις κυριότερες επιδράσεις στη λειτουργία των αγροτικών περιοχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το μέλλον των αγροτικών περιοχών συνδέεται όλο και περισσότερο με την ανάπτυξη των αστικών κέντρων που βρίσκονται σ' αυτές. Η σχέση πόλης-υπαίθρου διαφέρει στις πυκνοκατοικημένες και στις αραιοκατοικημένες περιοχές. Στις μεν πρώτες, η συνεχιζόμενη αστικοποίηση απορροφά τμήματα της υπαίθρου και οι αγροτικές περιοχές αστικοποιούνται με συνεπακόλουθο αρνητικές επιπτώσεις, όπως την εκτεταμένη ρύπανση των υδάτων και του εδάφους, τον κατακερματισμό της υπαίθρου και, κατά συνέπεια, την αμετάκλητη απώλεια του αγροτικού χαρακτήρα. Οι παραδοσιακές αγροτικές λειτουργίες, όπως η εκτατική γεωργία, η δασοκομία, η διατήρηση και ανάπτυξη του φυσικού περιβάλλοντος εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την ύπαρξη συνεχών και ανοικτών εκτάσεων στην ύπαιθρο. Η απειλή του κατακερματισμού και η ανάγκη της διατήρησης αυτών των εκτάσεων αποτελούν σημαντικά ζητήματα στις πυκνοκατοικημένες αγροτικές περιοχές, στις οποίες ο χωροταξικός σχεδιασμός θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο για την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ αστικής ανάπτυξης και διατήρησης της ανοικτής υπαίθρου. Οι οικονομίες τους συχνά

αλληλοσυνδέονται, καθώς οι αγροτικές περιοχές επωφελούνται πολιτιστικά από τις πόλεις, ενώ οι αστικές περιοχές από τις δυνατότητες αναψυχής που προσφέρει ο αγροτικός χώρος (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1999). Οι εκτεταμένες και λιγότερο πυκνοκατοικημένες αγροτικές περιοχές μπορούν ευκολότερα να διατηρήσουν τον αγροτικό τους χαρακτήρα. Σε ορισμένες περιπτώσεις, πολλά αναπτυξιακά μέτρα μικρής κλίμακας επέδρασαν αρνητικά στο περιβάλλον και κυρίως στην ποιότητα των τοπίων. Ιδιαίτερα σε απειλούμενες από τη μετανάστευση αγροτικές περιοχές η πολιτιστική και φυσική κληρονομιά μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βάση για την τουριστική ανάπτυξη.

Η αντίδραση των αγροτικών περιοχών στην ολοένα και μεγαλύτερη αύξηση των παγκόσμιων ανταγωνιστικών συνθηκών είναι ποικιλόμορφη και είναι δυνατόν να πάρει διαστάσεις σημαντικής αλλαγής του αγροτικού «τοπίου». Υπό τις έντονα ανταγωνιστικές παγκοσμιοποιημένες οικονομικές συνθήκες, ορισμένες αγροτικές περιοχές τείνουν να ανταποκριθούν μέσω της εντατικοποίησης της γεωργίας χρησιμοποιώντας τεχνικές παραγωγής οι οποίες οδηγούν, στην ακραία μορφή τους, σε μια γεωργία που βασίζεται περισσότερο στην υλικοτεχνική υποδομή, τις τεχνικές συνθήκες και γνώσεις για αυξημένη εκμετάλλευση των φυσικών διαθεσίμων. Όταν η εντατικοποίηση είναι λιγότερο ακραία αλλά παραμένει ανταγωνιστική, η αυξημένη εκμηχάνιση οδηγεί στη διεύρυνση της κλίμακας παραγωγής, σε λιγότερες θέσεις εργασίας, στην αύξηση των επιπέδων ρύπανσης και στην απώλεια της ποικιλομορφίας της υπαίθρου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1999).

Άλλες περιοχές δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό και επιδιώκουν την επέκταση της οικονομικής τους βάσης μέσω εναλλακτικών δραστηριοτήτων, όπως η δασοπονία και ο αγροτικός τουρισμός. Κατά κύριο λόγο, η διαφοροποίηση αυτή παρατηρείται σε αγροτικές περιοχές που διαθέτουν τις κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες και ελκυστικά τοπία, και οι οποίες δεν απέχουν πολύ από πληθυσμιακές συγκεντρώσεις όπως, για παράδειγμα, στη νότιο Γερμανία, στην κεντρική Γαλλία και σε πολλές περιοχές της νότιας Ευρώπης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1997). Ο τρίτος τύπος αντίδρασης των αγροτικών περιοχών στις μεταβολές του γεωργικού τομέα είναι η εκτατικοποίηση. Αυτή εφαρμόζεται κυρίως σε πιο απομακρυσμένες περιοχές και μπορεί να οδηγήσει, μέσω μίας διαδικασίας λιγότερο εντατικής χρήσης, στην προσωρινή παύση της καλλιέργειας ή στην πλήρη εγκατάλειψη. Επίσης μπορεί να πραγματοποιηθεί και με μια σειρά αγροπεριβαλλοντικών μέτρων, όπως η ελεγχόμενη βιολογική παραγωγή.

Τέλος, η περιθωριοποίηση παρατηρείται ως η αντίδραση στις μεταβολές όταν οι γεωργικές δραστηριότητες παύουν να είναι "βιώσιμες" στο πλαίσιο της υφιστάμενης χρήσης της γης και της κοινωνικοοικονομικής διάρθρωσης. Οι επιπτώσεις της περιθωριοποίησης εκλαμβάνονται ως θετικές όταν βελτιώνονται οι περιβαλλοντικές συνθήκες και τα τοπία ή όταν παρουσιάζονται νέες δυνατότητες για άλλες χρήσεις της γης και ως αρνητικές όταν παρατηρείται σταθερή έξοδος των εργαζόμενων από τον γεωργικό τομέα και πλήρης

εγκατάλειψη των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Ορισμένα τμήματα της Ισπανίας, της Πορτογαλίας, του Ηνωμένου Βασιλείου, της Φινλανδίας, της Ιρλανδίας, της Ιταλίας και της νότιας Γαλλίας τείνουν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Η ανάλυση των προβλημάτων του ευρωπαϊκού αγροτικού χώρου όπως προηγήθηκε, εμφανίζει μεγάλες ομοιότητες με την ελληνική πραγματικότητα, όπου επίσης εντοπίζεται καθυστέρηση της αναδιάρθρωσης του πρωτογενούς τομέα και ανεπαρκείς δυνατότητες διασύνδεσής του με άλλους τομείς. Ακόμα παρατηρούνται σημαντικές πιέσεις στην απασχόληση και στο περιβάλλον, τόσο από τις γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες, όσο και από τον τουρισμό, ενώ καταγράφεται έντονο δημογραφικό πρόβλημα.

1.4 Αναπτυξιακά προβλήματα του αγροτικού χώρου

Στον τομέα της γεωργίας, η μονοδιάστατη οικονομική ανάπτυξη στο πλαίσιο της καπιταλιστικής οικονομίας και η τάση της ενσωμάτωσης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε αυτήν είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της γεωργικής απασχόλησης και τη γενικότερη περιθωριοποίηση του γεωργικού τομέα στο σύνολο της οικονομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Παπαδόπουλος, 1999). Η βιομηχανική – οικονομική ανάπτυξη επέδρασε δυσμενώς στην ανάπτυξη του γεωργικού τομέα με την αυξημένη προσφορά ευκαιριών απασχόλησης στη μεταποίηση και την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών, τη συγκέντρωση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα και τη διαφοροποίηση του τρόπου ζωής του τοπικού πληθυσμού. Χαρακτηριστικά είναι τα στοιχεία που αναφέρει η Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία σχετικά με τη συνεισφορά της Γεωργίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν των διαφόρων χωρών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το 1995. Συγκεκριμένα, η γεωργία αντιπροσώπευε το 10,4% της συνολικής οικονομίας για την Ελλάδα, ενώ στην Ιρλανδία το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 6,7% και στη Γερμανία 0,9% (Eurostat, 1995). Οσο περισσότερο «καπιταλιστική» χαρακτηρίζεται μια οικονομία, τόσο περισσότερο αστικοποιείται, στο πλαίσιο της μείωσης του κόστους παραγωγής μέσω της απόδοσης μειωμένων ημερομισθίων. Κυριότερος μηχανισμός επίτευξης ενός τέτοιου στόχου είναι η μεταφορά χαμηλόμισθου εργατικού δυναμικού από τον αγροτικό χώρο στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Σύμφωνα με τον I. Wallerstein,

«... Εφόσον, όμως, η διαρκής συσσώρευση κεφαλαίου είναι το καθοριστικό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού ως ιστορικό σύστημα, αυτός ο τριπλός περιορισμός τείνει να ακυρώσει την πρωτεύουσα κινητήρια δύναμη του συστήματος, δημιουργώντας έτσι μια δομική κρίση.

Η πρώτη μακρόχρονη περιοριστική τάση είναι το πραγματικό επίπεδο των μισθών ως ποσοστό του κόστους παραγωγής, υπολογιζόμενο ως μέσος όρος για το σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας. Προφανώς, όσο χαμηλότερο είναι αυτό, τόσο υψηλότερο είναι το ποσοστό του κέρδους και το αντίστροφο. Τι ορίζει το πραγματικό επίπεδο των μισθών; Ξεκάθαρα, η απάντηση είναι ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στην εργατική δύναμη μιας δεδομένης ζώνης ή τομέα της παγκόσμιας οικονομίας και στους αντίστοιχους εργοδότες. Αυτός ο συσχετισμός δυνάμεων είναι μια συνάρτηση της πολιτικής κυρίως δύναμης των δύο ομάδων σε αυτό που αποκαλούμε πάλη των τάξεων. Όταν κάποιος μιλά για την αγορά ως περιοριστικό στοιχείο για τον ορισμό του επιπέδου των μισθών, εξαπατάει, εφόσον η αξία της εργασίας στην αγορά είναι μία λειτουργία των πολλαπλών συσχετισμών δύναμης σε διάφορες ζώνες της παγκόσμιας οικονομίας. Η διαφορά στα επίπεδα δύναμης είναι με τη σειρά της μια λειτουργία της αποτελεσματικότητας της πολιτικής οργάνωσης - όποια και αν είναι η μορφή της - των

συγκεκριμένων δυνάμεων της εργασίας και των πραγματικών εναλλακτικών λύσεων των εργοδοτών για την μεταφορά των επιχειρήσεών τους. Και οι δύο αυτοί παράγοντες μεταβάλλονται συνέχεια...

... Ο κύριος μηχανισμός μέσω του οποίου οι καπιταλιστές παγκοσμίως έχουν κατορθώσει να περιορίσουν αυτή την πολιτική πίεση είναι η μεταφορά συγκεκριμένων παραγωγικών τομέων σε άλλες ζώνες της παγκόσμιας οικονομίας όπου, κατά μέσο όρο, οι μισθοί είναι χαμηλότεροι. Πολιτικά, αυτή είναι μια δύσκολη επιχείρηση και εξαρτάται επίσης από τον υπολογισμό των μελλοντικών κερδών συνυπολογίζοντας και το επίπεδο των δεξιοτήτων .... Αλλά, γιατί οι περιοχές μεταφοράς είναι χαμηλόμισθες περιοχές; Δεν εξηγεί τίποτα να πούμε ότι αυτό είναι συνέπεια του "ιστορικού" επιπέδου των μισθών. Από που προέρχεται αυτή η ιστορία;

Η κυριότερη πηγή πραγματικά χαμηλόμισθης εργασίας ήταν πάντοτε η στρατολόγηση καινούριων μεταναστών από τις αγροτικές περιοχές, που συχνά εισέρχονται στην αγορά εργασίας για πρώτη φορά. Αν και σε σύγκριση με τα παγκόσμια πρότυπα οι μισθοί είναι χαμηλοί, αυτοί είναι έτοιμοι να τους αποδεχτούν για δύο λόγους. Το καθαρό εισόδημα που απολαμβάνουν είναι στην πραγματικότητα υψηλότερο από αυτό που εισέπρατταν πριν, στις αγροτικές τους ενασχολήσεις. Κοινωνικά είναι ξεριζωμένοι και συνεπώς είναι αποπροσανατολισμένοι πολιτικά και ανίκανοι να προστατεύσουν αποτελεσματικά τα συμφέροντά τους. Και οι δύο αιτίες, με την πάροδο του χρόνου, σίγουρα μετά από περίπου τριάντα χρόνια, χάνουν τη δύναμη τους και αυτοί οι εργάτες αρχίζουν να εξασκούν πιέσεις στα επίπεδα των αμοιβών παράλληλα με τους άλλους εργάτες σε άλλες περιοχές της παγκόσμιας οικονομίας. Σε αυτή την περίπτωση, η καλύτερη επιλογή για τους καπιταλιστές είναι μια νέα μεταφορά.

Όπως βλέπουμε, αυτός ο τρόπος διεξαγωγής της ταξικής πάλης βασίζεται στη συνεχή ύπαρξη νέων περιοχών του παγκόσμιου συστήματος όπου μπορεί να λάβει χώρα η μεταφορά. Αυτό εξαρτάται από την ύπαρξη ενός σημαντικού αγροτικού τομέα που δεν έχει εμπλακεί στη αγορά της έμμισθης εργασίας. Όμως είναι αυτό ακριβώς που ελαττώνεται ως μακροπρόθεσμη τάση. Η αποσάθρωση του αγροτικού χώρου ακολουθεί μια ταχεία ανοδική καμπύλη. Αυξάνεται συνέχεια τα τελευταία 500 χρόνια αλλά περισσότερο δραματικά μετά το 1945. Είναι δυνατόν να προβλέψουμε ότι μέσα στα επόμενα 25 χρόνια θα έχει ολοκληρωθεί. Από τη στιγμή που ο αγροτικός χώρος του παγκόσμιου συστήματος θα έχει αποσαθρωθεί, η μοναδική επιλογή για τους καπιταλιστές είναι η συνέχιση της ταξικής σύγκρουσης εκεί όπου αυτή λαμβάνει χώρα σήμερα. Κι εδώ οι πιθανότητες είναι εναντίον τους. Ακόμα και με τη συνεχή πόλωση των πραγματικών εισοδημάτων, όχι απλώς στο σύνολο του παγκόσμιου συστήματος αλλά και εντός των πλουσιότερων χωρών, η πολιτική πείρα των κατώτερων στρωμάτων καθώς και η γνώση των συνθηκών της αγοράς, αυξάνονται συνέχεια.

Ακόμα και όπου υπάρχει πληθώρα ατόμων που τυπικά είναι άνεργοι και εξασφαλίζουν το εισόδημά τους από την παραοικονομία, οι πραγματικές εναλλακτικές δυνατότητες για τους εργάτες των μπάριος και των φαβέλας (παραγκουπόλεων) του παγκοσμίου συστήματος είναι τέτοιες που είναι σε θέση να ζητήσουν λογικούς μισθούς, για να εισέλθουν στην επίσημη έμμισθη οικονομία. Τελικό αποτέλεσμα είναι η έντονη πίεση στα επίπεδα των κερδών, που με το χρόνο θα αυξηθεί...» (Wallerstein, I., Παγκοσμιοποίηση ή Κρίση, <http://www.ardn.gr/html-txt/wallerstein.htm>)

Συνεπώς, η δεκαπλάσια περίπτωση συμμετοχή της γεωργίας στην οικονομία της Ελλάδας σε σχέση για παράδειγμα με τη Γερμανία, οφείλεται στην υστέρηση της χώρας όσον αφορά στην «ανάπτυξη» της, όπως αυτή ορίζεται στο πλαίσιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, όπου και αποτελεί όλο και λιγότερο μια καθαρά αγροτική κοινωνικο – οικονομική διαδικασία και η παραδοσιακή γεωργική δραστηριότητα, η ταυτισμένη με την παραγωγή στη γη και την ύπαιθρο, ρέπει όλο και εντονότερα οδηγούμενη στο περιθώριο.

Εξάλλου, η μεταγωγή από τη γεωργική εκμετάλλευση οικογενειακού τύπου στη μεγάλη κλίμακα βιομηχανική γεωργική εκμετάλλευση είχε ως αποτέλεσμα η γεωργική παραγωγή, ως μια παραγωγική διαδικασία άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γη και τις καιρικές συνθήκες, να εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τις επιταγές της «αγοράς». Η παραγωγή νέων υβριδίων και η εφαρμογή νέων τεχνικών αγροτικής παραγωγής, αλλά και η εξάρτηση της παραγωγής από τη μη ορθολογική τις περισσότερες φορές χρήση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, είναι μερικά μόνο από τα πολλά παραδείγματα εξάρτησης της γεωργικής παραγωγής από το βιομηχανικό – καπιταλιστικό – επεκτατικό κεφάλαιο. Η κατάσταση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αποσύνδεση της γεωργικής παραγωγικής δραστηριότητας από τη διαμονή στην ύπαιθρο και την έντονη αστικοποίηση της κοινωνικής ζωής αφενός, αλλά και την αλόγιστη εξάντληση των φυσικών διαθεσίμων και τη ρύπανση του φυσικού περιβάλλοντος αφετέρου, με το πρωθύστερο να ευνοεί την εξάπλωση του τελευταίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη συνείδηση του πολίτη έχει παγιωθεί η άποψη ότι οι αγροτικές περιοχές αποτελούν περισσότερο χώρο παροχής αναψυχής και εφήμερης διαμονής, παρά χώρο παραγωγής αγαθών.

Η φθίνουσα πορεία της χρήσης της υπαίθρου ως χώρος παραγωγής αγροτικών αγαθών, τόσο στη χώρα μας, όσο και σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι αποτέλεσμα - αλλά και αίτιο - της μείωσης του γεωργικού εργατικού δυναμικού και της απότομης πτώσης του γεωργικού τομέα στο σύνολο της οικονομίας. Η αποσύνδεση του «αγροτικού» από τη γεωργική παραγωγή συντελείται μέσω της διείσδυσης του καπιταλισμού στη γεωργία. Αυτού του τύπου η διείσδυση περατώνεται με την ολοκλήρωση δύο κυρίως διαδικασιών, εκ των οποίων η πρώτη σχετίζεται με τη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση της γης, καθιστώντας τη γεωργία ιδιαίτερο τμήμα της παγκόσμιας κεφαλαιακής συσσώρευσης, ενώ η δεύτερη βασίζεται στην ανάπτυξη των εμπορευματικών σχέσεων στη γεωργική παραγωγή (Newby, 1983) – και οι δύο έχουν το ίδιο αποτέλεσμα.

Το περιβάλλον των αγροτικών περιοχών υποβαθμίζεται έντονα τις τελευταίες δεκαετίες εξαιτίας της εντατικοποίησης της γεωργίας, της μη ελεγχόμενης μεγέθυνσης του τουρισμού και της πληθυσμιακής συρρίκνωσης πολλών αγροτικών περιοχών, απόρροια της πίεσης της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και της ανταγωνιστικότητας της αγοράς. Τα κυριότερα προβλήματα που ταλανίζουν τις εν λόγω περιοχές είναι η εξάντληση των υδάτινων πόρων λόγω επέκτασης των αρδευόμενων περιοχών και της μονοκαλλιέργειας (ταπείνωση του υδροφόρου ορίζοντα), ρύπανσης και διάβρωσης των εδαφών και ρύπανση υδάτων από αύξηση χημικών εισροών στο αγρο-οικοσύστημα, καθώς και οι αλλαγές χρήσεων γης και φυσικού τοπίου, λόγω αυθαίρετης δόμησης. Ο αγροτικός χώρος δεν ταυτίζεται πλέον μόνο με την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας, ωστόσο υπάρχουν περιορισμένες εξωγεωργικές δραστηριότητες που καθιστούν προβληματική την εξασφάλιση εναλλακτικών ευκαιριών απασχόλησης. Είναι γεγονός ότι υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον για τον τουρισμό και αναζήτηση αναψυχής στην ύπαιθρο με αποτέλεσμα την εγκατάσταση βιομηχανικών μονάδων και τουριστικών καταλυμάτων καθώς και παραθεριστικής κατοικίας, έτσι ώστε να ασκείται πίεση στα φυσικά διαθέσιμα και υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Ακόμη ένα σοβαρό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο αγροτικός χώρος αποτελεί η ανυπαρξία πολιτικών και θεσμών άσκησης χωροταξικού σχεδιασμού, καθόσον δεν έχει αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο ειδικής και συστηματικής αντιμετώπισης και κατ' επέκταση ειδικού χωρικού σχεδιασμού, εκτός από ορισμένες τουριστικές περιοχές. Άλλωστε ο κεντρικός σχεδιασμός, όντας αποσπασματικός και περιορισμένος, αδυνατεί να συντονίσει όλους τους εμπλεκόμενους φορείς και οι πολιτικές διαχείρισης του αγροτικού χώρου μέσω των Ζωνών Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ) δεν έχουν τη δυνατότητα να αναδείξουν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα – τοπικές ιδιομορφίες και ανάγκες κι έτσι αντιμετωπίζουν συχνά την αντίδραση των τοπικών κοινωνιών. Ακόμη και η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση που διαθέτει το πλεονέκτημα της αμεσότερης επαφής με την τοπική κοινωνία λειτουργεί με περιορισμένες αρμοδιότητες και θεσμούς άσκησης χωροταξικού σχεδιασμού, χωρίς ίδιους οικονομικούς πόρους (Ευστράτογλου, 1998).

Συνοπτικά, τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αγροτικές περιοχές (Μωυσίδης – Ντυκέν, 1999) ανά κατηγορία, έχουν ως εξής:

Περιοχές εντατικής γεωργίας: χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία των μεγάλων γεωργικών εκμεταλλεύσεων ως επιχειρηματική δραστηριότητα με έντονο βαθμό εξειδίκευσης (μονοκαλλιέργεια) και εντατικές μεθόδους καλλιέργειας. Οι παράγοντες αυτοί έχουν ως αποτέλεσμα μεγάλη αύξηση των περιβαλλοντικών πιέσεων εξαιτίας του τρόπου χρήσης και της έντασης των λιπασματικών παρεμβάσεων, των φυτοπροστατευτικών πρακτικών με χημικά σκευάσματα, των αρδεύσεων κ.λπ.). Άμεση συνέπεια των παραπάνω είναι η εξάντληση των φυσικών πόρων και η αύξηση του κόστους άρδευσης. Χαρακτηριστική, τέλος, είναι η χαμηλή επαγγελματική κατάρτιση των αγροτών και η ελλιπής ενημέρωσή τους για τις

ευρωπαϊκές αγορές των προϊόντων και τις εξελίξεις τους.

Ορεινές - ημιορεινές περιοχές: Κυριότερα χαρακτηριστικά τους είναι η γήρανση και το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού και η πολιτική και οικονομική οργάνωση που χαρακτηρίζονται από περιθωριακότητα. Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας είναι το πολύ χαμηλό επίπεδο βασικής κοινωνικής και πολιτιστικής υποδομής στα μικρά κέντρα, ενώ το κόστος αντιμετώπισης του προβλήματος είναι πολύ υψηλό λόγω έλλειψης οικονομιών συγκέντρωσης και κλίμακας. Επίσης αναφέρονται ανεπάρκειες του οδικού δικτύου και των συγκοινωνιακών εξυπηρετήσεων, έλλειψη πλαισίου και υποδομής ορθολογικής διαχείρισης των βοσκοτόπων, πιέσεις στη γεωργική απασχόληση, απουσία εξω-γεωργικών, μεταποιητικών και εμπορικών δραστηριοτήτων και τελικά αύξηση της ανεργίας. Η αλλαγή χρήσης και κατάτμησης της γης είναι ανεπαρκής, σε συνδυασμό με την χαμηλής ποιοτικής παραγωγικότητας γεωργία. Τέλος, χαρακτηριστική είναι η υποβάθμιση του φυσικού και παραδοσιακού περιβάλλοντος λόγω αυξημένης διάβρωσης του εδάφους και εγκατάλειψης παραδοσιακών δραστηριοτήτων και κτισμάτων αφενός, αλλά και η περιβαλλοντική υποβάθμιση των ορεινών όγκων και των εθνικών πάρκων εξαιτίας του ανεπαρκούς ελέγχου των βοσκήσεων και της επιφανειακής εξόρυξης ορυκτών και αδρανών υλικών.

Περιαστικές περιοχές: Με χαρακτηριστικές πιέσεις στο περιβάλλον από οχληρές μεταποιητικές μονάδες, ανταγωνισμός στις χρήσεις γης, έλλειψη υποδομών, αυθαίρετη και άναρχη δόμηση και υποβάθμιση του περιβάλλοντος

Περιοχές τουριστικής ανάπτυξης: όπου παρατηρείται έντονη ανισοκατανομή του τουρισμού στο χώρο και στο χρόνο, ρύπανση από αστικά απόβλητα, καταστροφή των δασικών εκτάσεων, υπεράντληση του υδροφόρου ορίζοντα, κατάτμηση των παράκτιων περιοχών και ασυμβίβαστες χρήσεις και συνδέσεις βιομηχανίας και τουρισμού.

Οι προηγούμενοι μελετητές θεωρούν ότι για την αναβάθμιση του αγροτικού χώρου θα ήταν χρήσιμο να προωθηθούν σύγχρονες πολιτικές αναδιάρθρωσης της γεωργίας και της κτηνοτροφίας και να υποστηριχθεί η πολυλειτουργικότητα, η διαφοροποίηση και η εξειδίκευση του αγροτικού χώρου με γνώμονα την υιοθέτηση περιβαλλοντικά φιλικότερων μορφών παραγωγής και διαχείρισης των προϊόντων. Ως γεωφυσικό συγκριτικό πλεονέκτημα της Ελλάδας στον περιφερειακό χώρο θεωρείται η διαφύλαξη της υψηλής παραγωγικότητας γεωργικής γης. Είναι ιδιαίτερα σημαντική η καθιέρωση μορφών παραγωγής φιλικότερων προς το περιβάλλον με επιπρόσθετη έμφαση στα μέτρα ελέγχου ποιότητας, τυποποίησης και προβολής προϊόντων και στον εκσυγχρονισμό των συστημάτων εμπορίας και διακίνησης. Η σταδιακή ανάπτυξη παραδοσιακών μορφών γεωργικών καλλιεργειών και κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων, έστω και πειραματικά, σε αντιδιαστολή με τις μεθόδους εντατικής εκμετάλλευσης, θεωρείται ως καίρια στρατηγική σήμερα για την Ελλάδα που στο μεσοπρόθεσμο μέλλον διαφυλάσσει το συγκριτικό της πλεονέκτημα ως χώρα της Μεσογείου και αναμένεται να αναβαθμίσει τη σημασία της εφαρμογής βιολογικών μεθόδων στον

γεωργο-κτηνοτροφικό τομέα με άμεση ωφέλεια στους τομείς της δημόσιας υγείας και διατροφής. Η διατήρηση της κρίσιμης μάζας του ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή τομέα πιθανώς να επιτευχθεί με την ενίσχυση της πολυαπασχόλησης στην ύπαιθρο. Προς την κατεύθυνση αυτή θα συμβάλλουν κίνητρα για παράλληλη αξιοποίηση της υπαίθρου μέσω ήπιων μορφών τοπικής ανάπτυξης όπως ο αγροτουρισμός, ο οικοτουρισμός και τα πολιτιστικά δίκτυα, οι εναλλακτικές χρήσεις γης σε εγκαταλελειμμένα εδάφη, η διατήρηση της ποικιλομορφίας του μεσογειακού τοπίου και η ήπια τουριστική ανάπτυξη.

1.5 Η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη ως συγκριτικό πλεονέκτημα για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου

Η αποτίμηση του επιπέδου της ανάπτυξης, στο σύνολο σχεδόν της βιβλιογραφίας, κυριαρχείται από την αξιολόγηση της οικονομικής και μόνο συνιστώσας, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα, ή ακόμα και αγνοώντας εντελώς, τις εξίσου σημαντικές διαστάσεις μιας πραγματικά ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Ακόμη και ο όρος «κλαδική ανάπτυξη» δεν αναφέρεται σε διάφορους κλάδους όπως περιβαλλοντικός, κοινωνικός, τεχνικός, πολιτικός, πολιτισμικός, αλλά επικεντρώνεται σε κλάδους της οικονομίας, συγκεκριμένα στο γεωργικό, το βιομηχανικό, τον τουριστικό κ.λπ. Η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (1999) προσδιορίζει την ολοκληρωμένη ανάπτυξη ως μια πολιτική με την οποία μπορούν να λυθούν τα προβλήματα που δημιουργούνται με την κλαδική ανάπτυξη, δηλαδή την ανάπτυξη των διαφόρων κλάδων της οικονομίας ξεχωριστά, όπως είναι η γεωργική ανάπτυξη, η βιομηχανική ανάπτυξη και η τουριστική ανάπτυξη. Στο ίδιο κείμενο, η ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη αναφέρεται:

«...στην ευρύτερη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών χώρων, στις οποίες ο γεωργικός τομέας κυριαρχεί και διαδραματίζει ζωτικό ρόλο, είναι δε έννοια με διάσταση χώρου. Η ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη αφορά την βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών σε πλαίσια οικονομικής, κοινωνικής, περιβαλλοντικής και πολιτιστικής ισορροπίας. Η μορφή αυτή ανάπτυξης δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με την ανάπτυξη του γεωργικού τομέα, αλλά αφορά όλο το πλέγμα των λειτουργιών που αναπτύσσονται στις αγροτικές περιοχές. Αφορά δηλαδή πολλαπλές λειτουργίες που επιτελούνται στον αγροτικό χώρο, όπως παραγωγικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτιστικές...»

Πρόκειται για μια θέση που προσπαθεί να προσεγγίσει την έννοια της ανάπτυξης στην ολοκληρωμένη της διάσταση, όπως αυτή εκφράζεται από το Δ. Ρόκο, σύμφωνα με τον οποίο η έννοια της «ανάπτυξης» πρέπει να ενσωματώνει μια ολιστική λογική για να θεωρείται ως πραγματική ανάπτυξη. Το περιεχόμενό της πρέπει να εφαρμόζεται σε πλανητικό, υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και η ανάπτυξη αυτή καθ' αυτή θα πρέπει να είναι πραγματικά ολοκληρωμένη, δηλαδή ταυτόχρονα οικονομική, κοινωνική, τεχνική / τεχνολογική, πολιτική και πολιτισμική, σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στο συγκεκριμένο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, μέρος του οποίου είναι ο άνθρωπος (Ρόκος, 2001). Μια τέτοιου είδους ανάπτυξη υπερνικά τις εγγενείς δυσκολίες της μερικώς ορθής, αλλά συντηρητικής και διαχειριστικής λογικής της αειφόρου ή βιώσιμης ανάπτυξης, για να οδηγήσει στην επιδίωξη μιας πραγματικά αξιοβίωτης ανάπτυξης για ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Στο μέτρο που αφορά στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, αυτή δεν πρόκειται σε καμιά περίπτωση να επιτευχθεί μέσω της «αειφορικής λογικής». Ο αγροτικός χώρος σήμερα βρίσκεται στο επίκεντρο συνεχών αναζητήσεων τόσο διαρθρωτικής, όσο και

κοινωνικο-οικονομικής και πολιτικής φύσης. Ως κυρίαρχο φαινόμενο συναντούμε μια μεταβιομηχανική φάση, δηλαδή μια μετάβαση από ένα πρότυπο χωρικής διάχυσης της διαδικασίας εκβιομηχάνισης που προέκυψε από ένα χωρικά συγκεντρωμένο πρότυπο ανάπτυξης (Καρανικόλας, 1999), σε μια κατάσταση λιμνάζουσα που χαρακτηρίζεται από την εγκατάσταση και επικράτηση πανίσχυρων βιομηχανικών κολοσσών τόσο στον τομέα της καλλιεργητικής υποστήριξης (γεωργικά φάρμακα, λιπάσματα και μηχανήματα), όσο και στον τομέα της συσκευασίας και διανομής των αγροτικών αγαθών. Η ανάπτυξη του αγροτικού πληθυσμού ακολουθεί φθίνουσα πορεία και ο αγρότης άγεται και φέρεται από τις κατά καιρούς επιδοτήσεις και οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χωρίς να έχει ούτε επαρκή ορθή πληροφόρηση, ούτε στήριξη στις όποιες αποφάσεις του.

Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου κινείται σε άξονες άρρηκτα συνδεδεμένους και ταυτόχρονα πραγματοποιήσιμους, αναμφίβολα δε για την επίτευξή της προϋποτίθεται μεταξύ άλλων και προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και ορθολογική αξιοποίηση των φυσικών διαθεσίμων, που με τις υπάρχουσες συνθήκες ούτε καν προσεγγίζεται. Οι διαστάσεις της ολοκληρωμένης ανάπτυξης προϋποθέτουν ότι:

«...οι κοινωνίες έχουν διαμορφώσει τις κατάλληλες συνθήκες ατομικής και συλλογικής μόρφωσης, βούλησης και δράσης όλων των πολιτών τους για αξιοποίηση της επιστημονικής και διεπιστημονικής μεθοδολογίας, της τεχνολογικής προόδου, της εργασίας, της δημιουργικότητας και της φαντασίας τους με βάση τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας και ηθικής, της δημιουργικής άμιλλας, του μέτρου και του σεβασμού στη φύση και τους πολιτισμούς των ανθρώπων...» (Ρόκος, 2001)

1.5.1. Προϋποθέσεις της αξιόβιωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης

Η αναδιάρθρωση της γεωργίας και του διατροφικού τομέα που συντελείται σε παγκόσμιο επίπεδο σχετίζεται με έννοιες όπως αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου, ευκρίνεια συγκρότησης και πρόσδοδος των καταναλωτικών ενδιαφερόντων και απορύθμιση των συγκεντρωτικών πολιτικών δομών (Αραχωβίτη, 1999), με αποτέλεσμα η νέα οργάνωση του αγροτροφικού συστήματος να συντελείται μέσω της μετατόπισης από μια πολυεθνική, σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομική φάση. Ως παγκοσμιοποίηση ορίζεται η ανασύνθεση της παραγωγής και της κατανάλωσης κατά μήκος των διακρατικών συνόρων οριζόντια και κατά τέτοιο τρόπο ώστε να υπερβαίνουν τη θέση που ορίζεται από τα φυσικά όρια των κρατών. Χωρικά η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει την εντατικοποίηση της εξειδίκευσης της αγροτικής παραγωγής σε επίπεδο αγροτικής εκμετάλλευσης, αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο, προτρέπει τον έλεγχο της ενσωμάτωσης των καλλιεργειών των φυτών και της εκτροφής των ζώων από ολοένα και περισσότερους και μεγαλύτερους οικονομικούς κολοσσούς, με τη μορφή πολυεθνικών εταιρειών. Τέλος, σε τομεακό επίπεδο η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει την αυξανόμενη μετατροπή των αγροτικών προϊόντων από είδη προοριζόμενα για άμεση

κατανάλωση, σε εισροές στη βιομηχανία τροφίμων. Η ανάλυση του αγροτροφικού συστήματος από την οπτική της παγκοσμιοποίησης αποκαλύπτει τη σύνδεση των διεθνών σχέσεων παραγωγής και κατανάλωσης αγροτικών προϊόντων με διάφορες μορφές κεφαλαιακής συσσώρευσης συγκεκριμένων περιόδων ανάπτυξης του καπιταλισμού. Η παγκοσμιοποίηση του αγροτοτροφικού συστήματος δεν είναι μια καινοφανής υπόθεση. Οι ρίζες της πρέπει να αναζητηθούν πολλά χρόνια πριν, από τη δεκαετία του '40, και ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '70 και μετέπειτα, όταν σημειώνεται μια παγκόσμια ενσωμάτωση του αγροτοτροφικού τομέα σε μια διαδικασία που κυριαρχείται και στα δυο άκρα του αγροτοτροφικού συμπλέγματος από το βιομηχανικό κεφάλαιο: η παραγωγή των αγροτικών προϊόντων είναι πλέον αδύνατη δίχως τις αναγκαίες βιομηχανικές εισροές, ενώ η διάθεσή τους γίνεται σχεδόν εξ' ολοκλήρου από τις βιομηχανίες τροφίμων. Οι αλλαγές αυτές, σε συνδυασμό με αλλαγές στην διατροφική συμπεριφορά των καταναλωτών, είχαν σαν αποτέλεσμα τη συσσώρευση του κεφαλαίου και την αύξηση της δύναμης των πολυεθνικών.

Η αξιόβιωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη αντιτίθεται στην «παγκοσμιοποιημένη» έννοια της οικονομικής ανάπτυξης των λίγων, τα αποτελέσματα της οποίας είναι πλέον ορατά από όλους όσους δεν εθελουφλούν ή δεν έχουν άμεσο οικονομικό κίνητρο να εθελουφλήσουν. Για την επιτυχή έκβασή της, η ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου απαιτεί την εφαρμογή συγκεκριμένων πρακτικών τόσο σε οικονομικό, όσο και σε πολιτικό / πολιτισμικό, αλλά και κοινωνικό επίπεδο.

Σε οικονομικό επίπεδο (Ρόκος, 2001) προϋποθέτει:

- 1 την άρση της χρηματοδότησης για εντατικοποίηση της καλλιέργειας / διατροφής επιλεγμένων ειδών σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Οι ανάγκες σε διατροφικό επίπεδο πρέπει να καλύπτονται ενδογενώς με τη βασική, βεβαίως, προϋπόθεση της αναδιάταξης και ισοκατανομής του πλούτου σε παγκόσμιο επίπεδο, ώστε να λυθούν τα δεσμά της φτώχειας, της αμάθειας, της έλλειψης τροφής και νερού που ως συνεπακόλουθο έχουν την κακή διαβίωση και υγεία ιδιαίτερα των κατοίκων των χωρών του τρίτου κόσμου
- 2 την εναρμόνιση και συμβίωση με το φυσικό περιβάλλον. Η οικονομική συνιστώσα της ολοκληρωμένης ανάπτυξης δεν καθυποτάσσει τη φύση και δε ρυπαίνει / μολύνει το φυσικό, κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον, απόρροια του ασύδοτου ανταγωνισμού των αγορών των «αναπτυγμένων» χωρών – ούτε μοιράζει συγχωροχάρτια με τη μορφή αγοραπωλησιών «δικαιωμάτων ρύπανσης» ή ειδικά για το σκοπό αυτό σχεδιασμού αναποτελεσματικών διαδικασιών ελέγχου.

Οι δυο αυτές βασικές προϋποθέσεις, σύμφωνα με το Ρόκο (2001), απαιτούν για την επιτυχή τους εφαρμογή

- την απεμπλοκή της πολιτικής και την άρση της υπαλληλοποίησής της για την

εξυπηρέτηση των ζωτικών συμφερόντων του κεφαλαίου

- την αντίσταση στην ισοπέδωση και ομογενοποίηση των πολιτισμών και των παραδόσεων και συνηθειών τους που επιχειρείται από την κάθε λογής υπερδύναμη για την εξυπηρέτηση και επέκταση των αγορών της
- την ανεξαρτητοποίηση της έρευνας, της επιστήμης και της τεχνολογίας, με την ισόρροπη και δίκαιη χρηματοδότησή τους με κριτήρια επιστημονικά και κοινωνικά και όχι με μέτρο την παραγωγή νέων εμπορεύσιμων και κερδοφόρων προϊόντων ή / και υπηρεσιών
- την αντίσταση στην προσπάθεια του κεφαλαίου για αγοραιοποίηση των ανθρώπινων κοινωνιών και αποτίμηση του πολιτισμού και της προόδου τους με ανοδικούς ή καθοδικούς δείκτες των τοπικών χρηματιστηρίων.

Σε πολιτικό επίπεδο (Ρόκος, 2001) προϋποθέτει:

- τη σθεναρή αντίσταση σε οποιαδήποτε ανελεύθερη, εξαρτημένη ή διεφθαρμένη πολιτική εξουσία
- τη διεκδίκηση και άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων χωρίς να απεμπολούνται οι σχετικές υποχρεώσεις και ευθύνες
- την ολιστική οπτική ανάπτυξης και την αντίσταση σε κάθε είδους σημειακή και τοπική αρτιωμένη και ασφαλή δημοκρατία των ολίγων προνομιούχων εν μέσω κυριαρχίας τυραννικών, δικτατορικών, ολιγαρχικών και διεφθαρμένων καθεστώτων και αλαζονικών υπερδυνάμεων

Σε κοινωνικό επίπεδο (Ρόκος, 2001) προϋποθέτει:

- 1 την ολιστική οπτική ανάπτυξης και την αντίσταση σε κάθε έννοια περιχαρακώματος της ανάπτυξης σε μερικές μόνο «αναπτυγμένες» χώρες ή προνομιούχες κοινωνικές τάξεις και ομάδες.
- 2 την πάταξη κάθε είδους ανισότητας, είτε αυτή σημειώνεται μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών, είτε μεταξύ κοινωνικών ομάδων μέσα στην ίδια χώρα
- 3 την αντίσταση στις κυρίαρχες οικονομικές και πολιτικές επιλογές των πρώην αποικιοκρατικών μεγάλων δυνάμεων έναντι των φυσικών και ανθρώπινων διαθέσιμων των χωρών του τρίτου κόσμου
- 4 την απεμπλοκή της παιδείας, της έρευνας και της τεχνολογίας από την αέναη παραγωγή νέων εμπορεύσιμων προϊόντων και υπηρεσιών για την τροφοδοσία ενός αχαλίνωτα καταναλωτικού προτύπου.

Σε πολιτισμικό επίπεδο (Ρόκος, 2001) προϋποθέτει:

- 1 το σεβασμό και τη διαφύλαξη των τοπικών πολιτισμών, της αυτόχθονης γνώσης, της

τοπικής πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, αλλά και την ενεργή και όχι παθητική / μουσειακή αξιοποίηση των εθίμων και των παραδόσεων κάθε λαού όπου γης, με παράλληλη αντίσταση στην προσπάθεια για ομογενοποίηση των πολιτισμών στο πλαίσιο του καταναλωτικού εξαναγκασμού για την κερδοφορία της αγοράς.

- 2 την ενεργοποίηση των πολιτών του αγροτικού χώρου προς την κατεύθυνση της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων για κάθε διαδικασία που τους αφορά όσον αφορά σε σχέδια, πολιτικές, ενεργήματα και δράσεις ανάπτυξης
- 3 την συνθετική, συνεργιστική, διεπιστημονική και δημιουργική σύνθεση των δυνατοτήτων και προόδων της παιδείας, της παιδαγωγικής, της έρευνας και της τεχνολογίας με τις παραδοσιακές γνώσεις, δεξιότητες και εμπειρίες των πολιτών κάθε χώρου για τη λύση των προβλημάτων του.

1.5.2. Στόχοι και διαδικασίες της ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου

Η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή σε κείμενο που εξέδωσε το 1999, αναφέρει ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, θεσπίζοντας διαδικασίες για την επίτευξη της ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου, επικεντρώνεται κυρίως:

- 1 στη διαφοροποίηση (diversification) της γεωργικής δραστηριότητας εντός και εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης με σκοπό την αύξηση ευκαιριών για συμπληρωματική απασχόληση και εισοδήματα στο γεωργικό πληθυσμό.
- 2 στην προώθηση του αγροτουρισμού και των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων μεταποίησης, εμπορίας αγροτικών προϊόντων και άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων με σκοπό την δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές με την παραγωγή προϊόντων ποιότητας και τοπικής ονομασίας προέλευσης
- 3 στην κατάρτιση και εκπαίδευση των εργαζομένων στην γεωργία και στους άλλους τομείς της τοπικής οικονομίας.
- 4 στη βελτίωση της υποδομής στις αγροτικές περιοχές για την διατήρηση του βιοτικού επιπέδου και την ανάπτυξη βιώσιμης οικονομικής δραστηριότητας (π.χ. ανάπτυξη καινοτόμων τεχνολογιών στον τομέα της ενέργειας, εισαγωγή τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των αγροτικών περιοχών, τη βελτίωση των μεταφορών, κ.λπ.).
- 5 στην προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος με την προώθηση παραδοσιακών συστημάτων γεωργίας και κτηνοτροφίας, προώθηση εναλλακτικών χρήσεων γης, προστασίας πανίδας, χλωρίδας, κ.λπ.

Η πολυσήμαντη διαλεκτική αρμονία, συμμετρία και ισορροπία στη διαδικασία ολοκλήρωσης της οικονομικής με την κοινωνική, την πολιτική και την πολιτισμική συνιστώσα, με την κατάλληλη και σε αρμονία με τη φύση, τις παραδόσεις, αλλά και τις προόδους της επιστήμης και τεχνικής τεχνολογία σε κάθε σχέδιο και πρόγραμμα ανάπτυξης (Ρόκος, 2001),

προσδιορίζουν το βασικό και κυρίαρχο στόχο της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, η οποία καλείται σήμερα να δώσει καίριες λύσεις σε μια σειρά από ακανθώδη προβλήματα που σχετίζονται με την εφαρμογή της μέχρι τώρα διαχειριστικής πολιτικής.

Η ιδιαίτερα υποβαθμισμένη διάρθρωση του ελληνικού γεωργικού τομέα, συνίσταται κυρίως από πολύ μεγάλο αριθμό μικρών και πολυτεμαχισμένων γεωργικών εκμεταλλεύσεων, χαμηλό ποσοστό αρδευόμενης γεωργικής γης και υψηλό ποσοστό οικονομικά ενεργών ατόμων του πληθυσμού με απασχόληση στη γεωργία. Η διάρθρωση αυτή, σε συνδυασμό με ένα συγκεντρωτικό κράτος που αφενός διατηρεί χαμηλό το μορφωτικό επίπεδο και το επίπεδο διαβίωσης του επαρχιακού κατά πλειοψηφία αγροτικού χώρου και των πολιτών του, ενώ αφετέρου αβίαστα υποστηρίζει τις όποιες κοινοτικές επιλογές με τη μορφή γεωργικών επιδοτήσεων, χωρίς να ελέγχει τους απώτερους σκοπούς και επιδιώξεις τους, αλλά και η αχαλιναγώγητη διείσδυση του τρόπου ζωής και των συνθηκών της κυρίαρχης πλανητικής υπερδύναμης και ο παράλληλος αφανισμός των εθίμων και των παραδόσεων, έχουν καταστήσει σαφή τη φτωχότερη διάρθρωση του ελληνικού ειδικότερα και ευρωπαϊκού γενικότερα αγροτικού τομέα. Εξάλλου, ο άκρατος οικονομικός ανταγωνισμός στο πλαίσιο της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου έχει ως απόρροια την έντονη δραστηριοποίηση ανεξέλεγκτων γεωργικών βιομηχανιών με προβολή στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα τη ρύπανση γαιών, υδάτινων όγκων και περιβάλλοντος αφενός, αλλά και τη μείωση, συχνά μέχρι τα επίπεδα της εξάντλησης, των φυσικών αποθεμάτων.

Η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη λειτουργεί εξασφαλίζοντας ένα πλαίσιο σεβασμού και συμβίωσης με τη φύση. Η ρύπανση και η μόλυνση, κυριολεκτική και μεταφορική, του φυσικού, κοινωνικοοικονομικού, πολιτικού και πολιτισμικού ιστού δεν θα είναι πλέον αναγκαία και ικανή συνθήκη ανάπτυξης, ένεκα της καθυποταγής και χαλιναγώγησής τους στον ασύδοτο ανταγωνισμό των παγκοσμιοποιημένων αγορών και των πολυεθνικών εκφραστών τους. Η κυριαρχία της αγοράς και στα δυο άκρα του αγροτοτροφικού συμπλέγματος δεν θα είναι πλέον η μοναδική συνισταμένη προώθησης της ανάπτυξης, εφόσον εκλείψουν οι λόγοι ύπαρξής της – και θα εκλείψουν μόνο στις περιπτώσεις που χαλιναγωγηθεί ο άκρατος ανταγωνισμός. Για ποιο λόγο θα πρέπει να εξαγάγουμε αγροτικά προϊόντα ή, ακόμα χειρότερα να τα καταστρέφουμε στις χωματερές δημιουργώντας εικονικά ελλείμματα στην αγορά, τη στιγμή που η διάθεσή τους σε τοπικό ή το πολύ εθνικό επίπεδο θα μείωνε τις τιμές; Για ποιο λόγο να συνεχίσουμε να υποβαθμίζουμε, να ρυπαίνουμε και να μολύνουμε το περιβάλλον ανεχόμενοι την όλο και σθεναρότερη λειτουργία των ανταγωνιζόμενων γεωργικών βιομηχανιών, τη στιγμή μάλιστα που ο έλεγχος των ρυπογόνων διαδικασιών παραγωγής τους είναι πλημμελής, αν όχι παντελώς ανύπαρκτος, όταν καταστεί δυνατή η τοπική παραγωγή και κατανάλωση, η κάλυψη δηλαδή πρώτα των αναγκών σε τοπικό επίπεδο και η απόδοση των πλεονασμάτων και μόνο του ισοζυγίου του συστήματος παραγωγή – κατανάλωση σαν εξαγωγή είτε σε εθνικό είτε σε υπερεθνικό επίπεδο; Γιατί θα πρέπει αβίαστα να εκλαμβάνονται ως

«αναπτυξιακές» οι πολιτικές που προωθούν και υποδαυλίζουν τον άκρατο οικονομικό ανταγωνισμό με τον οποίο οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι αποκομίζοντας όλο και περισσότερα οικονομικά οφέλη από τη διάθεση των γεωργικών προϊόντων και οι φτωχοί φτωχότεροι με την εξάντληση της γης τους, όταν σταματήσουν να εισρέουν τα κονδύλια που έχουν ήδη λειτουργήσει ως δέλεαρ;

Η ΚΟΙΝΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η αρχή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (Κ.Α.Π.) αποτέλεσε το θεμέλιο λίθο για το σχηματισμό της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Ε.Ο.Κ.), όπως ονομαζόταν στην αρχή, της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Ε.Κ.) αργότερα και Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) σήμερα. Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.) ιδρύθηκε το 1957 με τη συνθήκη της Ρώμης, σε ένα περιβάλλον έντονα ψυχροπολεμικό, στο οποίο η Ευρώπη προσπαθούσε απεγνωσμένα να συνέλθει από το χτύπημα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού η άρχουσα τάξη βελτίωνε τη θέση της με το πρόσχημα του «κόκκινου κινδύνου». Στο πολιτικό πλαίσιο της γέννησης της Ε.Ο.Κ. η ίδια η Ευρώπη παρουσιάζεται διασπασμένη σε «Δυτικό» και «Ανατολικό» μπλοκ με τη Δυτική Ευρώπη υπό έντονη Αμερικανική επιρροή και αντίστοιχα την Ανατολική εξαρτημένη από τη Ρωσία, τη Γερμανία χώρα διασπασμένη με τα τμήματά της χρηματοδοτούμενα και υπό κατοχή, την πάλαι ποτέ Μεγάλη Βρετανία να έχει συρρικνωθεί στα νησιά πάνω από τη Μάγχη, αποφιλωμένη από την προπολεμική οικονομική της ευρωστία, ενώ οι έντονες εμφύλιες διαμάχες είχαν δώσει τη θέση τους σε καθεστώτα που ορίζονταν από ξένα συμφέροντα στον ευρωπαϊκό Νότο. Το οικονομικό, το τεχνικό / τεχνολογικό και το κοινωνικό τοπίο χαρακτηρίζονταν από έντονες πιέσεις του κεφαλαιοκρατικού κατεστημένου, ενώ παράλληλα σημειωνόταν αυξημένη ελλειμματικότητα και έντονα μειωμένη διαθεσιμότητα αγαθών σε όλο το φάσμα της παραγωγής, ιδιαίτερα στο νότο. Τόσο στην ίδια την Ευρώπη, όσο και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, δυνάμωνε η ιδέα για μια ένωση μέσω της οποίας θα

μπορούσαν να ξεπεραστούν τα προβλήματα που αντιμετώπιζε τότε η Δυτική Ευρώπη, με τις ευλογίες φυσικά των υπερατλαντικών «συμμάχων» της που πίστευαν ότι η ένωση, αφενός θα λειτουργούσε σαν εφελτήριο για την ευκολότερη διείσδυση των δικών της εταιριών σε μια ενοποιημένη αγορά και τη γιγάντωσή τους μέχρι του σημείου μετατροπής τους σε πολυεθνικές, πρόβλεψη που τελικά επιβεβαιώθηκε, και αφετέρου, ότι η ένωση αυτή δεν θα ήταν «βιώσιμη» και θα προσχωρούσε τελικά καθ' όλον στο άρμα τους, προσδοκία που σήμερα αμφισβητείται έντονα. Αποτέλεσμα και συγκερασμός όλων αυτών των ζυμώσεων ήταν η Ε.Ο.Κ. που ξεπήδησε μέσα από την αρχική γαλλογερμανική «συνεργασία», η οποία βασίστηκε στη μετακίνηση οικονομικών πόρων από την εύρωστη οικονομικά, αλλά εξαρτημένη Γερμανία προς τη Γαλλία για την εξαγορά των πλεονασματικών της αγροτικών προϊόντων.

Η συνεργασία των δυο χωρών, προοίμιο της Κ.Α.Π., αποτέλεσε το έναυσμα για να φθάσουμε στο σημερινό σχήμα, είναι δε χαρακτηριστικό το γεγονός ότι σε όλη την ιστορία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από τη γέννησή της μέχρι πρότινος και παρά τον ορυμαγδό των κατευθύνσεων, οδηγιών, προγραμμάτων και μέτρων που κατά καιρούς εκδίδει, καμιά άλλη κοινή πολιτική δεν είχε ακολουθήσει, ή μη μόνο την Κ.Α.Π., με εξαίρεση την Οικονομική και Νομισματική Ένωση που ακολουθείται σήμερα. Η Κ.Α.Π. αναφέρεται ως η πρώτη «ολοκληρωμένη» και μόνη κοινή πολιτική από την ίδρυση ακόμη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, με τη Συνθήκη της Ρώμης, το 1957 (Μαραβέγιας, Μέρμηγκας, 1999).

Από την ίδρυση ακόμη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας τέθηκε το ερώτημα για την αναγκαιότητα της ύπαρξης μιας ειδικής πολιτικής για τον αγροτικό τομέα της οικονομίας, οι ιδιαιτερότητες του οποίου έναντι των άλλων τομέων οδηγούν σε ρυθμιστικές παρεμβάσεις των κρατών, με σκοπό τη στήριξή του. Η γεωργία αποτελεί παραγωγική δραστηριότητα η οποία χαρακτηρίζεται ως έντονα εξαρτώμενη από το περιβάλλον, το συσχετισμό με ζωντανούς οργανισμούς και την αβεβαιότητα του αποτελέσματος της παραγωγικής προσπάθειας. Ο βιολογικός χαρακτήρας της παραγωγής συνεπάγεται έντονη εποχικότητα σε πολλές γεωργικές δραστηριότητες, με αποτέλεσμα την αξιοποίηση των παραγωγικών συντελεστών σε επίπεδα κατώτερα από το άριστο (Παπαγεωργίου, 1996). Η Κ.Α.Π. σχεδιάστηκε για να προσφέρει λύση στο πρόβλημα της επάρκειας των αγροτικών προϊόντων στο εσωτερικό της ένωσης, μέσω της εξασφάλισης μιας κοινής αγοράς τόσο στο επίπεδο της παραγωγής, όσο και σε αυτό της εμπορίας των αγροτικών προϊόντων.

Τα μέτρα προστασίας από τον εξωτερικό ανταγωνισμό ήταν από τα πρώτα που λήφθηκαν από τις έξι ιδρυτικές χώρες της Κοινότητας. Με την ίδρυση της ΕΟΚ, το ενδιαφέρον που είχε επιδείξει κάθε χώρα για τον αυτοεφοδιασμό της και τη μείωση της εξάρτησής της από το εξωτερικό για βασικά είδη διατροφής, έπρεπε πλέον να εκφραστεί ως ενιαίο, κοινό ενδιαφέρον του «συνεταιρισμού» των χωρών που την αποτελούσαν

(Παπαγεωργίου, Σπαθής, 2000). Τα εθνικά συμφέροντα, με την έννοια των συμφερόντων της άρχουσας τάξης για κάθε χώρα, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της Κ.Α.Π. και τα κράτη μέλη δεν είναι διατεθειμένα να τα απεμπολήσουν παρά μόνο σε περιορισμένο βαθμό, προκειμένου να εξυπηρετηθεί μια κοινή πολιτική. Οι κυβερνήσεις των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εφάρμοσαν συνδυασμό εναλλακτικών μέτρων αγροτικής πολιτικής που ήταν προσαρμοσμένα στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της γεωργίας του κάθε κράτους προκειμένου να επιλύσουν τα προβλήματα του αγροτικού τους τομέα (Λιανός κ.α., 1998).

2.1. Στόχοι και κατευθυντήριες γραμμές της Κ.Α.Π.

Με κύριο μέλημα τη στήριξη των ενδοκοινοτικών προϊόντων και την επίτευξη αυτάρκειας αγαθών, η Κ.Α.Π. στοιχειοθετείται στα άρθρα 39 - 47 της Συνθήκης της Ρώμης, με στόχους (Παπαγεωργίου, 1995; Λιανός κ.α., 1998):

- την αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας, καθώς και την άριστη χρησιμοποίηση των συντελεστών παραγωγής.
- την εξασφάλιση ενός ικανοποιητικού επιπέδου διαβίωσης στο γεωργικό πληθυσμό, ιδίως με την αύξηση του ατομικού εισοδήματος των εργαζομένων στην γεωργία.
- τη σταθεροποίηση των αγορών των γεωργικών προϊόντων.
- τη διασφάλιση του ανεφοδιασμού της κοινοτικής αγοράς, καθώς επίσης και την εξασφάλιση λογικών τιμών για τον καταναλωτή.

Οι κατευθυντήριες γραμμές της Κ.Α.Π. συνοψίζονται σε τρία κύρια σημεία:

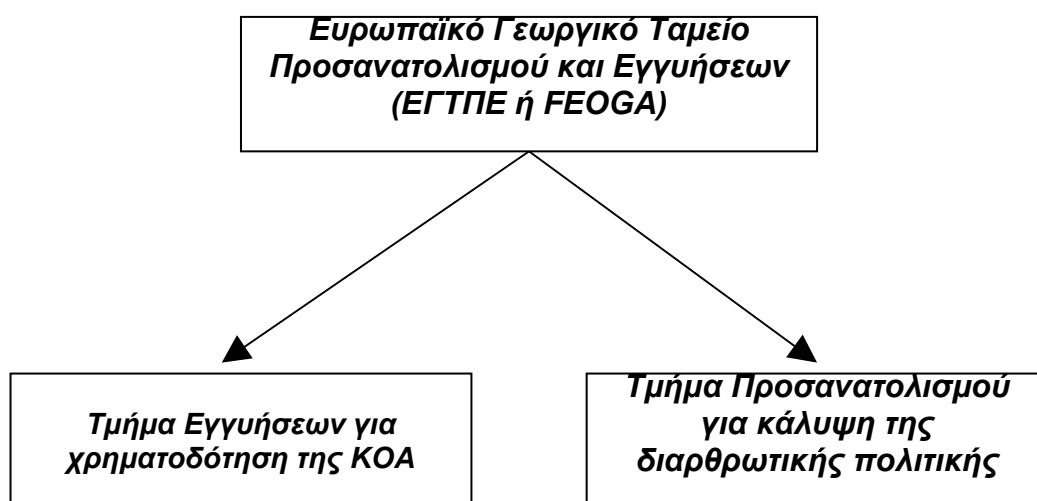
- Τη δημιουργία ενιαίας αγοράς στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη θέσπιση κοινών τιμών και κανόνων ανταγωνισμού και την παράλληλη κατάργηση όλων των εμποδίων διακίνησης των γεωργικών προϊόντων στο εσωτερικό της κοινοτικής αγοράς. Η ενιαία αγορά προϋποθέτει κοινή διαχείριση της αγοράς και ενιαία προστασία στα εξωτερικά σύνορα της Κοινότητας.
- Την κοινοτική προτίμηση, δηλαδή τη δημιουργία καθεστώτος που να εξασφαλίζει το προβάδισμα των κοινοτικών προϊόντων στην κοινοτική αγορά, έναντι των προϊόντων των τρίτων χωρών. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα εισάγονται προϊόντα από τρίτες χώρες μόνο στις περιπτώσεις που παρατηρείται έλλειψη στην Κοινότητα, αλλά ότι θα υπάρχουν μηχανισμοί που θα καθιστούν τα κοινοτικά προϊόντα περισσότερο ανταγωνιστικά στην κοινοτική αγορά, με σκοπό την εξασφάλιση σταθερότητας στα γεωργικά εισοδήματα και ομαλότητας στον εφοδιασμό της.
- Τη χρηματοδοτική αλληλεγγύη, δηλαδή την καταβολή των δαπανών που συνεπάγεται η εφαρμογή της Κ.Α.Π. από τους κοινούς πόρους της Κοινότητας και όχι από τα κράτη - μέλη στα οποία πραγματοποιούνται οι δαπάνες.

2.2. Η Εφαρμογή της Κ.Α.Π.: Μέθοδοι, διαδικασίες, χρηματοδότηση

Η πρώτη σύντομη φάση της δημιουργίας και ανάπτυξης της Κ.Α.Π. (1957 – 1962) αντιστοιχεί στη διαμόρφωση της πολιτικής και στην επίτευξη της βασικής συμφωνίας μεταξύ των κρατών – μελών για συμβιβασμό σχετικά με τον τρόπο εναρμόνισης των διαφόρων εθνικών πολιτικών στον αγροτικό τομέα. Η αποδοχή του συμβιβασμού αυτού, όπως επίσης και των προεκτάσεών του, αποτέλεσε προϋπόθεση για τις υπό ένταξη χώρες, οι οποίες αναγκάστηκαν να δεχθούν, όταν αργότερα προσχώρησαν στην Ένωση, αυτό που στη βιβλιογραφία αναφέρεται ως «Κοινοτικό Κεκτημένο» (Λιανός, 1998).

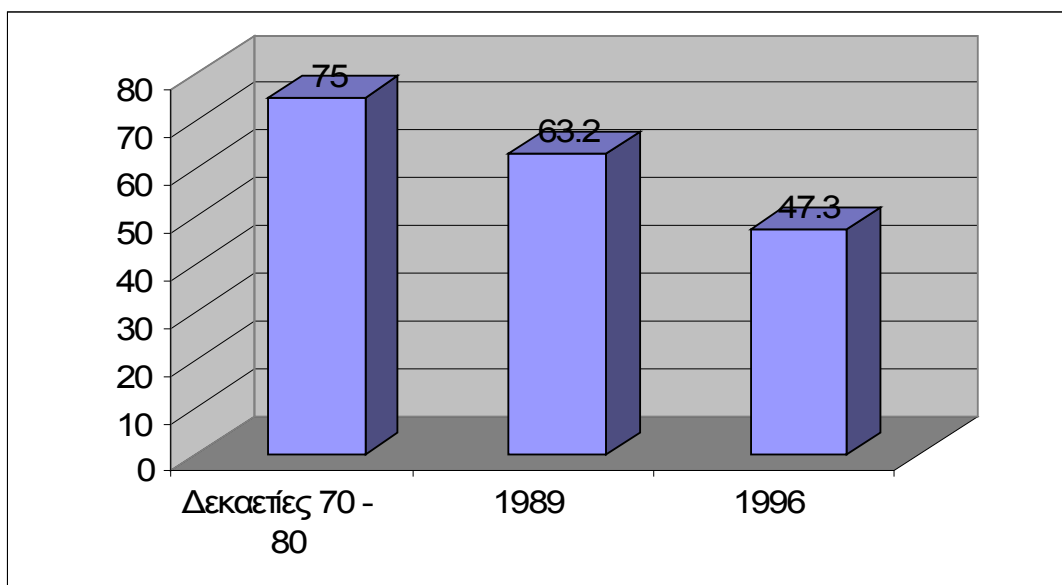
Η δεύτερη φάση της ανάπτυξης της Κ.Α.Π. (1963 – 1967) χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή των βασικών αρχών, μετά τη λήξη της οποίας επιδιώχθηκε πλήρης ολοκλήρωση και ενοποίηση των αγορών με τη διόρθωση των αρχικών κανόνων (1968 – 1971), την εφαρμογή συμπληρωματικών μέτρων (1972- 1976), την αμφισβήτηση των βασικών κανόνων (1977 – 1980) και τη σταδιακή και συνεχή αναμόρφωση που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Για τη χρηματοδότηση των αναγκαίων μέτρων και για την επίτευξη των στόχων της Κ.Α.Π. ιδρύθηκε το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ), που είναι περισσότερο γνωστό ως FEOGA από τα αντίστοιχα γαλλικά αρχικά (Fonds Europeen d' Orientation et de Garantie Agricole). Ο όρος «Προσανατολισμός» αναφέρεται σε θέματα βελτίωσης της διάρθρωσης της γεωργίας, ενώ αυτός των «Εγγυήσεων» στα θέματα κοινής οργάνωσης των αγορών και στη διασφάλιση ικανοποιητικών τιμών για τα γεωργικά προϊόντα.

Η Κ.Α.Π. απορροφούσε πάντα εξαιρετικά σημαντικό μερίδιο του κοινοτικού προϋπολογισμού, ποσοστό που στα τέλη της δεκαετίας του '70 και στις αρχές της δεκαετίας του '80 ξεπερνούσε το 75% του συνολικού προϋπολογισμού της ΕΟΚ, όπως φαίνεται στο ακόλουθο διάγραμμα. Από τα ποσά αυτά, το 95% περίπου προοριζόταν για την εξυπηρέτηση της πολιτικής εγγυήσεων και ένα μικρότερο κομμάτι του προϋπολογισμού της

Ε.Ε. – μόλις το 5% - απορροφά το τμήμα προσανατολισμού του Γεωργικού Ταμείου, το οποίο χρηματοδοτεί διαρθρωτικές παρεμβάσεις (Μαραβέγιας, Μέρμηγκας, 1999).

Παρά το σταδιακό περιορισμό του, το ποσοστό χρηματοδότησης για το Τμήμα Εγγυήσεων παρέμενε το 1996 στο 47,3% (έναντι του 63,2% που ήταν το 1989). Το ποσοστό αυτό ακολούθησε φθίνουσα πορεία, ώστε το 2000 να υπολογίζεται στο 45% του συνολικού προϋπολογισμού της Ε.Ε.

Με τον Κανονισμό 1290/2005 καθορίστηκαν οι όροι και οι προϋποθέσεις για τη μετονομασία των προηγούμενων ταμείων σε Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Εγγυήσεων (ΕΓΤΕ) και Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ), τα οποία χρηματοδοτούν τις δαπάνες για τον τομέα των αγορών και τα προγράμματα Αγροτικής Ανάπτυξης αντίστοιχα.

Επηρεάζοντας σημαντικά τις εξελίξεις και τις διαρθρώσεις στις αγροτικές περιοχές, η ευρωπαϊκή γεωργική πολιτική ασκείται σε τρία πεδία (Ευστράτογλου, 1998), ως εξής:

Η πρώτη ενότητα δράσεων περιλαμβάνει όλες εκείνες τις ρυθμίσεις που αφορούν άμεσα τα γεωργικά προϊόντα. Τέτοια μέτρα είναι οι εγγυημένες τιμές, οι ενισχύσεις στην παραγωγή, οι εξαγωγικές επιδοτήσεις, η αποθεματοποίηση κ.α. Το σύνολο των κοινοτικών ρυθμίσεων που αφορούν ένα συγκεκριμένο προϊόν αποκαλείται Κοινή Οργάνωση Αγοράς (ΚΟΑ) για το προϊόν αυτό. Τα κύρια συστήματα των Κοινών Οργανώσεων Αγοράς είναι δύο ειδών : το κλασικό ή σύστημα εισφορών - επιστροφών και το σύστημα ενισχύσεων στην παραγωγή ή σύστημα Deficiency Payments (Μπουρδάρας, 1999; Λιανός κ.α., 1998).

Σύμφωνα με το κλασικό σύστημα, η διαφορά μεταξύ των υψηλών κοινοτικών τιμών παραγωγού και των χαμηλών διεθνών τιμών, καλύπτεται από μία εξαγωγική επιδότηση εάν πρόκειται για εξαγωγή, ή ένα εισαγωγικό τέλος στην περίπτωση των εισαγωγών, με τον κοινοτικό καταναλωτή να φέρει το βάρος των υψηλών κοινοτικών τιμών. Σύμφωνα με το σύστημα των ενισχύσεων στην παραγωγή, ο κοινοτικός παραγωγός εισπράττει τις χαμηλές

τιμές της διεθνούς αγοράς ακόμη και όταν τα προϊόντα του πωλούνται στην εσωτερική αγορά, ο κοινοτικός όμως προϋπολογισμός επεμβαίνει σε όλο το εύρος της παραγωγής και επιδοτεί τον αγρότη με ένα ποσό ανά μονάδα προϊόντος ή συντελεστή παραγωγής, ώστε η ακαθάριστη πρόσοδος να ανέβει στο επιθυμητό επίπεδο που ορίζεται από την κοινοτική νομοθεσία. Και τα δύο συστήματα απαιτούν την ύπαρξη ενός παράγοντα ο οποίος θα καλύπτει πάντοτε τη διαφορά μεταξύ κοινοτικών και διεθνών τιμών: τον καταναλωτή ή τον προϋπολογισμό. Σε προϊόντα με υψηλό βαθμό αυτάρκειας, όπως είναι το γάλα και η ζάχαρη, επιλέγεται το κλασικό σύστημα γιατί διαφορετικά το κόστος για τον προϋπολογισμό θα αυξανόταν υπερβολικά. Σε προϊόντα με μεγάλη ελλειμματικότητα, όπως είναι το βαμβάκι και ο καπνός, επιλέγεται το σύστημα της ενίσχυσης στην παραγωγή, δεδομένου ότι για μία μικρή παραγωγή δεν θα ήταν σκόπιμο να επιβαρυνθεί ολόκληρη η κατανάλωση. Από την Κ.Α.Π. κυρίως ωφελούνται οικονομικά παραγωγοί προϊόντων με υψηλό βαθμό στήριξης όπως το γάλα, ενώ οι καταναλωτές επιβαρύνονται με υψηλότερες τιμές, καθώς οι φορολογούμενοι επωμίζονται τις δαπάνες για τη χρηματοδότηση των μέτρων στήριξης, ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι ωφελούνται περισσότερο οι χώρες με θετικό εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων.

Σύμφωνα με τον Μπουρδάρα (1997), αξιοσημείωτη είναι η συμβολή του θεσμού της Κοινοτικής παρέμβασης στη στήριξη του εισοδήματος του παραγωγού. Με τον όρο παρέμβαση εννοούμε την υποχρέωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αγοράζει μέσω ειδικών, οριζόμενων από τα κράτη – μέλη φορέων, την ποσότητα του προϊόντος που έχει προσφερθεί από τους παραγωγούς. Η τιμή που αυτοί εισπράττουν είναι η τιμή εξαγοράς στην παρέμβαση. Είναι προφανές ότι οι τιμές του παραγωγού στην αγορά δεν θα είναι ποτέ χαμηλότερες από την τιμή παρέμβασης. Από την άλλη πλευρά, οι τιμές του παραγωγού δεν μπορούν να υπερβούν τις τιμές στις οποίες η Κοινότητα επιτρέπει στα προϊόντα των τρίτων χωρών να περνούν τα κοινοτικά σύνορα.

Στη δεύτερη ενότητα δράσεων περιλαμβάνονται τα μέτρα που αφορούν κυρίως τους παραγωγικούς συντελεστές. Η ενότητα αυτή αποδίδεται με τον όρο «διαρθρωτική πολιτική» και μέσω αυτής χορηγούνται ενισχύσεις για τον εκσυγχρονισμό των διαρθρώσεων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων¹.

Στην τρίτη ενότητα εντάσσονται όλα εκείνα τα μέτρα που δεν έχουν σχέση ούτε με το προϊόν αυτό καθαυτό, αλλά ούτε και με τους παραγωγικούς συντελεστές υπό την στενή τους έννοια. Πρόκειται για μέτρα που καλύπτουν την κτηνιατρική, τη φυτοπροστασία, τη

¹ Στην πολιτική αυτή περιλαμβάνονται μέτρα που λήφθηκαν για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, τα οποία συμπληρώθηκαν με τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα και τα Σχέδια Περιφερειακής Ανάπτυξης.

- Μέτρα που αποσκοπούν στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, όπως κίνητρα για επενδύσεις.
- Κίνητρα για βελτίωση της υποδομής στον τομέα της μεταποίησης των γεωργικών προϊόντων.
- Μέτρα αναδιάρθρωσης των καλλιέργειών.
- Ρυθμίσεις για την προώθηση των Ομάδων Παραγωγών.
- Εκτατικοποίηση της παραγωγής, πρόωρη συνταξιοδότηση, νέοι αγρότες, εισοδηματικές ενισχύσεις και άλλα κοινωνικά διαρθρωτικά μέτρα.
- Δράσεις σχετικές με το περιβάλλον

σποροπαραγωγή, την έρευνα ή τη νομοθεσία των τροφίμων. Το χαρακτηριστικό της ενότητας αυτής είναι ότι η κοινοτική φύση των μέτρων διακρίνεται μάλλον από κάποια ατομία με αποτέλεσμα οι τομείς αυτοί να διέπονται κυρίως από την εθνική νομοθεσία των κρατών μελών. Η κοινοτική προσπάθεια συνίσταται στην εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών, έτσι ώστε να μην τίθενται εμπόδια κατά τις συναλλαγές στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Μπουρδάρης, 1999)

2.3. Κοινές Οργανώσεις Αγοράς για τα Σημαντικότερα Ελληνικά Προϊόντα

2.3.1. Βαμβάκι

Το βαμβάκι, ως κύρια καλλιέργεια των πεδινών περιοχών της χώρας μας, εξασφάλιζε για σειρά ετών τη διαβίωση σε 95.000 περίπου αγροτικές οικογένειες, ενώ παράλληλα η αξία παραγωγής του υπερέβαινε το 10% της συνολικής αξίας παραγωγής. Μετά την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την εφαρμογή της Κ.Α.Π. σημειώνεται μια αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων του βαμβακιού η οποία οφείλεται στο ικανοποιητικό εισόδημα που αποδίδει η παραγωγή του και το οποίο την καθιστά πιο ελκυστική από την καλλιέργεια άλλων, ανταγωνιστικών προς το βαμβάκι καλλιεργειών, όπως για παράδειγμα η καλλιέργεια αραβοσίτου (Μαραβέγιας, 2003).

Σχετικά με την παραγωγή βαμβακιού στην Ελλάδα πρέπει να σημειωθεί ότι οι καλλιεργούμενες εκτάσεις από 1.200.000 στρέμματα το 1981, έφθασαν τα 4.400.000 στρέμματα το 1995, οπότε η παραγωγή υπερβαίνει σημαντικά το ύψος που προσδιόρισε η Ε.Ε., με αποτέλεσμα την επίτευξη χαμηλότερων τιμών από την οριζόμενη ως ελάχιστη. Από στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. παρατηρείται ότι οι νησιωτικές περιοχές και η Ήπειρος δεν περιλαμβάνουν καλλιέργειες βαμβακιού, ενώ στη Θεσσαλία, την Κεντρική Μακεδονία και τη Στερεά Ελλάδα το ποσοστό του όγκου παραγωγής του προϊόντος ξεπερνά το 55% για το σύνολο της χώρας, ενώ επίσης το 55% της Ακαθάριστης Αξίας Παραγωγής του βαμβακιού προέρχεται από τις επιδοτήσεις. Αυτό φυσικά οφείλεται στη φυσιολογία του προϊόντος το οποίο, ως φυτό μεγάλης καλλιέργειας, καλλιεργείται κυρίως στις πεδινές περιοχές της χώρας μας. Η μεγάλη αξία του προϊόντος για τον Έλληνα βαμβακοκαλλιεργητή φαίνεται και από το γεγονός ότι η χώρα κατέχει το 75% της συνολικής ευρωπαϊκής παραγωγής.

Στην Κοινότητα το βαμβάκι κυρίως παράγεται από την Ελλάδα και την Ισπανία σε ποσότητες τέτοιες ώστε να εξασφαλίζεται βαθμός αυτάρκειας της Κοινότητας στο προϊόν αυτό της τάξης του 25 - 30%. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Κ.Ο.Α. βαμβακιού είναι ότι οι προβλεπόμενες Ομάδες Παραγωγών δικαιούνται και επενδυτικές ενισχύσεις (για συλλεκτικές μηχανές, εκκοκκιστήρια, αποθήκες, κ.λπ.), μέσω της Κ.Ο.Α., αλλά όχι μέσω ειδικών κανονισμών για όλα τα γεωργικά προϊόντα, διότι δεν περιλαμβάνονται στο γενικό καθεστώς ενισχύσεων των επενδύσεων, επειδή το βαμβάκι δεν περιλαμβάνεται στο Παράρτημα II της Συνθήκης της Ρώμης (Παπαγεωργίου, Σπαθής, 2000). Οι μελλοντικές εξελίξεις της Κ.Α.Π. θα επηρεάσουν σημαντικά τις πεδινές καλλιεργητικές περιοχές και το εισόδημα των

βαμβακοπαραγωγών. Ήδη από την αρχή της τελευταίας μεταρρύθμισης (Μαραβέγιας, 2003) επισημαίνεται ότι εφόσον οι επιδοτήσεις μειωθούν ή καταργηθούν, θα πληγούν εξαιρετικά οι περιφέρειες της χώρας όπου κυρίως συγκεντρώνεται η παραγωγή του προϊόντος, η οποία είναι πιθανόν ακόμη και να εγκαταλειφθεί εφόσον θα είναι πλέον προβληματική ως προς το εισόδημα. Η αντίδραση σε πιθανές τέτοιες τροποποιήσεις της Κ.Α.Π., είναι να εξευρεθούν εναλλακτικές καλλιέργειες, ώστε να μην υποβαθμισθεί περαιτέρω ο αγροτικός χώρος των βαμβακοπαραγωγών περιοχών.

2.3.2. Δημητριακά

Στα δημητριακά εφαρμόστηκε ακριβώς το πρότυπο Κοινής Οργάνωσης Αγοράς. Οι θεσμικές τιμές που συμβατικά καθόριζε το Συμβούλιο ήταν η ενδεικτική τιμή (target price), η τιμή παρέμβασης (intervention price) και η τιμή κατωφλίου (threshold price). Η δομή του σχήματος αυτού οδηγούσε σε διαμόρφωση των τιμών μεταξύ της υψηλότερης ενδεικτικής τιμής και της χαμηλότερης τιμής παρέμβασης. Η τιμή κατωφλίου ήταν σε τέτοιο επίπεδο, ώστε με την προσθήκη των εξόδων μεταφοράς προς ελλειμματικές περιοχές και των περιθωρίων κέρδους των εισαγωγέων, η τιμή για τα εισαγόμενα προϊόντα να φθάνει στο επίπεδο της ενδεικτικής τιμής (Μπουρδάρης, 1997). Η διασφάλιση που δόθηκε στους παραγωγούς οδήγησε σε μεγάλη αύξηση της παραγωγής κι έτσι έγιναν πολλές προσπάθειες για τη συγκράτηση της αυξητικής της πορείας.

Από το 1984 αποφασίστηκε να καθυστερεί η πληρωμή επί 120 - 140 ημέρες για τα δημητριακά που προσφέρονταν στην παρέμβαση. Το 1988 ορίστηκε Μέγιστη Εγγυημένη Ποσότητα (Μ.Ε.Π.) στους 160 εκατ. τόνους, με ποινή τη μείωση της τιμής του επομένου έτους σε περίπτωση υπέρβασης, καθώς και πρόσθετο τέλος συνυπευθυνότητας 3% επιστρεφόμενο στους μικροπαραγωγούς. Καθιερώθηκε επίσης η εθελοντική αγρανάπαυση (set-aside) με αποζημίωση και η εκτατικοποίηση (μείωση παραγωγής κατά 20% τουλάχιστον) επίσης με αποζημίωση (Παπαγεωργίου, Κ., 1995). Η αναθεώρηση της Κ.Α.Π. του 1992 (βασικός Κανονισμός 1766/92) σήμαινε για τα δημητριακά κατάργηση της Μ.Ε.Π. και της συνυπευθυνότητας, εξίσωση των τιμών για όλα τα δημητριακά, μείωση των θεσμικών τιμών και υποχρεωτική αγρανάπαυση για το 15% της καλλιεργούμενης με δημητριακά έκτασης. Το ποσοστό υποχρεωτικής αγρανάπαυσης στη συνέχεια μειώθηκε το 2001 σε 10%. Οι μικροπαραγωγοί, όσοι δηλαδή παράγουν ποσότητα μικρότερη από 92 τόνους, εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική αγρανάπαυση.

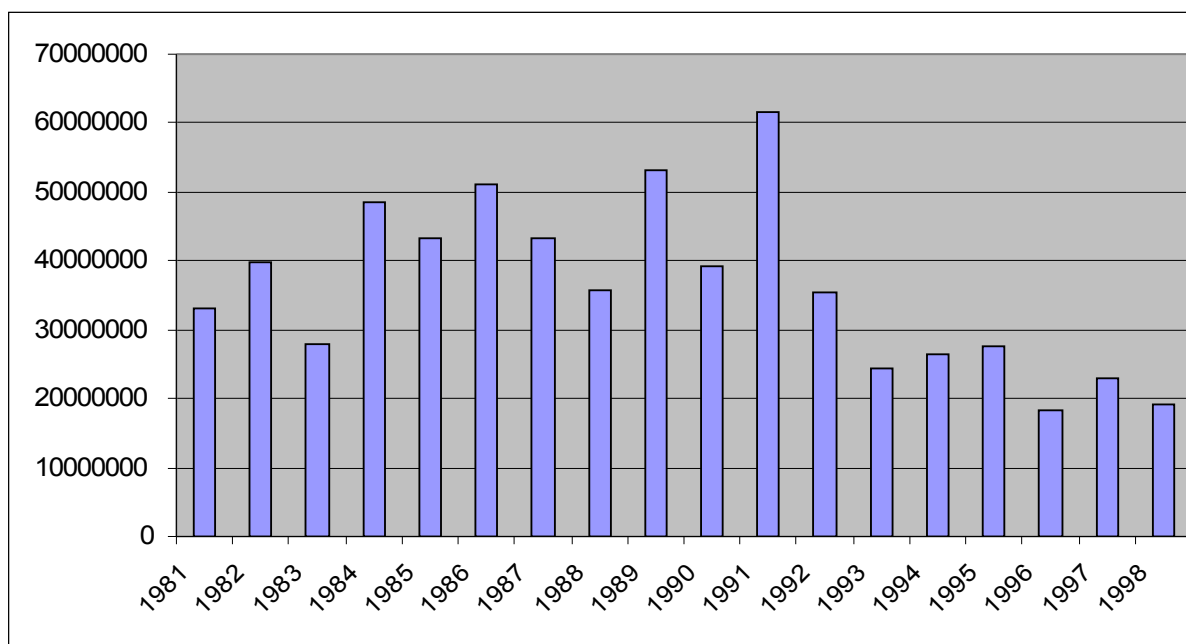
Η πολιτική αυτή τελικά οδηγεί σε πτωτική τάση του εισοδήματος των παραγωγών, η οποία φαίνεται από την εξέλιξη της ακαθάριστης αξίας παραγωγής του σκληρού σιταριού. Για την εξαγωγή του διαγράμματος που ακολουθεί χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία της Δ/σης Αγροτικής Πολιτικής και Τεκμηρίωσης του Υπ.Α.Α.Τ. σχετικά με την καλλιέργεια σκληρού σιταριού στην Ελλάδα για τα έτη από το 1981 έως το 1998. Η εξαγόμενη ακαθάριστη αξία παραγωγής για το εύρος αυτών των ετών αποπληθωρίστηκε με βάση το γενικό δείκτη τιμών καταναλωτή (ΓΔΤΚ), όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί:

ΕΤΟΣ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ (τόνοι)	ΤΙΜΗ (δρχ/κιλό)	Α.Α.Π. (χιλ.δρχ.)	ΓΔΤΚ	ΑΠΟΠΛΗΘΩΡΙΣΜΕΝΗ Α.Α.Π.
1981	649.800	15,25	9.909.450	29,90	33.141.973,24
1982	746.820	19,34	14.443.499	36,20	39.899.167,96
1983	566.800	21,34	12.095.512	43,50	27.805.774,71
1984	904.070	27,73	25.069.861	51,60	48.585.002,13
1985	826.976	32,08	26.529.390	61,50	43.137.219,64
1986	1.226.300	31,49	38.616.187	75,70	51.012.136,06
1987	1.143.000	33,31	38.073.330	88,10	43.216.038,59
1988	1.000.000	35,65	35.650.000	100,00	35.650.000,00
1989	1.380.000	43,91	60.595.800	113,70	53.294.459,10
1990	1.100.000	48,77	53.647.000	136,90	39.186.997,81
1991	2.239.483	45,05	100.888.709	163,60	61.667.915,13
1992	1.422.753	47,01	66.883.619	189,50	35.294.785,50
1993	1.192.663	43,33	51.678.088	210,80	24.515.221,91
1994	1.631.080	38,86	63.383.769	240,50	26.354.997,42
1995	1.384.610	52,46	72.636.641	262,80	27.639.513,17
1996	1.132.220	45,74	51.787.743	283,31	18.279.596,77
1997	1.398.000	49,26	68.865.480	298,94	23.036.440,24
1998	1.300.000	46,52	60.476.000	313,37	19.298.500,34

Πηγή: Υπ.Α.Α.Τ., Όπου Α.Α.Π. = Ακαθάριστη Αξία Παραγωγής, ΓΔΤΚ = Γενικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή

Ο Γενικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή είναι η τιμή των προϊόντων μιας χρονιάς σχετικά με ένα έτος βάσης, δείχνει δηλαδή ένα γενικό επίπεδο τιμών που πληρώνει ο καταναλωτής σε σχέση και συγκριτικά με ένα έτος βάσης. Στην περίπτωση της μελέτης αυτής, ως έτος βάσης χρησιμοποιήθηκε το 1988. Η διαδικασία του αποπληθωρισμού των τιμών είναι απαραίτητη, ούτως ώστε να υπάρξει ένα κοινό πεδίο με βάση το οποίο να είναι δυνατή η σύγκριση ανά έτος. Για παράδειγμα, η τέταρτη στήλη του πίνακα δείχνει την ακαθάριστη αξία παραγωγής του σκληρού σιταριού. Σύμφωνα με αυτήν, η Α.Α.Π. αυξάνεται σημαντικά από το 1982 έως το 1992. Στην πραγματικότητα, η αύξηση αυτή είναι πλασματική και οφείλεται στον πληθωρισμό, όπως δείχνει η τελευταία στήλη του πίνακα, σύμφωνα μάλιστα με την οποία, υπάρχει σχετικά μικρή μείωση. Η αποπληθωρισμένη τιμή της Α.Α.Π. δίνεται από τη σχέση:

$$(100 * ΑΑΠ) / Γ.Δ.Τ.Κ. \text{ για κάθε έτος}$$

Εξέλιξη της Ακαθάριστης Αξίας Παραγωγής του σκληρού σιταριού

Το διάγραμμα δείχνει ότι μετά την εφαρμογή της αναδιάρθρωσης της Κ.Α.Π. στις αρχές της δεκαετίας του '90, υπήρξε σημαντική μείωση της Ακαθάριστης Αξίας Παραγωγής που είναι ένας καλός δείκτης της σημαντικής μείωσης των εσόδων των παραγωγών.

2.3.3. Ελαιόλαδο

Σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat, η αξία παραγωγής του ελαιολάδου στην Ελλάδα το 2007 ανήλθε σε ποσοστό περίπου 17% της συνολικής αξίας της αγροτικής παραγωγής. Δικαίως λοιπόν θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα ελληνικά αγροτικά προϊόντα, εφόσον αποτελεί την κύρια πηγή εισοδήματος για περίπου 350.000 ελαιοπαραγωγούς (Eurostat, 2008). Για το μεσογειακό νότο γενικότερα, αλλά και για τη χώρα μας ειδικότερα που διαθέτει αρκετές άγονες και ημιορεινές εκτάσεις, μεγάλη βαρύτητα αποκτά ο ρόλος της ελαιοκομίας ως βασικός παράγοντας οικολογικής ισορροπίας. Ο αριθμός των ελαιοδένδρων στη χώρα μας συνεχώς αυξάνεται και το μεγαλύτερο τμήμα των καλλιεργούμενων εκτάσεων τους κατανέμεται κυρίως στη νότια και νησιωτική Ελλάδα, ενώ μικρότερη πληθυσμιακή πυκνότητα συναντάται στην Κεντρική και ακόμη μικρότερη στη Βόρεια Ελλάδα. Εφόσον οι περισσότερες σχετικές καλλιεργητικές εργασίες πραγματοποιούνται κατά τη χειμερινή περίοδο, η ελαιοκαλλιέργεια θεωρείται ως εποχική, συμπληρωματική των αγροτικών εισοδημάτων, απασχόληση (Μαραβέγιας, 2003; Ζαμπούνης και Πατσής, 1997).

Για την Ελλάδα οι κοινοτικές επιδοτήσεις που σχετίζονται με το ελαιόλαδο θεωρούνται ως ιδιαίτερα σημαντικές καθώς το ύψος τους κυμαίνεται περί το 20% του συνόλου των εισπράξεων και, αθροιστικά, με το 15% περίπου των επιδοτήσεων για τον καπνό και το 20% αυτών για το βαμβάκι, φθάνοντας σε ποσοστό 60% του συνόλου των εισπράξεων για τη χώρα μας. Παράλληλα καθίσταται σαφές ότι το εισόδημα των ελαιοπαραγωγών εξαρτάται σε

μεγάλο βαθμό από τις επιδοτήσεις της Κ.Α.Π., αγγίζοντας το 60% της Ακαθάριστης Αξίας Παραγωγής του προϊόντος.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση καταναλώνει κυρίως φυτικά έλαια στα οποία το ποσοστό αυτάρκειας είναι χαμηλό. Το ελαιόλαδο παράγεται σε μεγάλες ποσότητες αποκλειστικά στις Μεσογειακές χώρες, σε βαθμό που να καθιστά την Ευρωπαϊκή Ένωση πλεονασματική στο προϊόν. Οι ελαιοπαραγωγές χώρες, δηλαδή η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα, παράγουν σημαντικές ποσότητες του προϊόντος σε βαθμό που να την καθιστούν πλεονασματική με βαθμό αυτάρκειας 110%, σύμφωνα με τη Eurostat. Παρά το πλήθος των αγροτικών προϊόντων που παράγονται στη χώρα, η σημασία του ελαιολάδου για την ελληνική αγροτική οικονομία είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι στις δυο άλλες ελαιοπαραγωγές χώρες. Η Κοινή Οργάνωση Αγοράς για το ελαιόλαδο χαρακτηρίζεται από μια επιδίωξη συγκράτησης της τιμής που καταβάλλει ο καταναλωτής, ώστε να μειωθεί το άνοιγμα τιμών μεταξύ φυτικών ελαίων και ελαιολάδου (Μαραβέγιας, 2003; Ζαμπούνης, Πατσής, 1997).

2.3.4. Καπνός

Ο καπνός αποτέλεσε για πολλά χρόνια ένα ιδιαίτερος ενδιαφέρον προϊόν για την Ελλάδα, σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή Ένωση, εφόσον απέδιδε ικανοποιητικό εισόδημα - το 6,5% της συνολικής Ακαθάριστης Αξίας της αγροτικής παραγωγής της Ελλάδας, ενώ η καλλιεργούμενη έκταση δεν ξεπερνούσε το 1,8% της γεωργικής γης - από μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις, αξιοποιώντας εκτάσεις μέτριας ή και χαμηλής γονιμότητας ακατάλληλες για άλλες καλλιέργειες σε μειονεκτικές περιοχές όπως για παράδειγμα Θράκη και Δυτική Μακεδονία. Έχοντας μεγάλες απαιτήσεις σε εργασία αξιοποιούσε το εργατικό δυναμικό των περιοχών αυτών και συνέβαλε αφενός στη διατήρηση του πληθυσμού τους και αφετέρου στην εισροή συναλλάγματος. Βάσει στοιχείων της ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ. (1979), μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών, η καπνοπαραγωγή ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την Ιταλία (39,1% της παραγωγής της Ε.Ε.) και την Ελλάδα (36,1%), ενώ μικρότερες ποσότητες παράγονταν στην Ισπανία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Πορτογαλία.

Οι ελληνικές κλιματολογικές συνθήκες είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές για την καλλιέργεια καπνών την οποία είχαν καταστήσει παραδοσιακή και από την οποία αντλήθηκε εισόδημα για περίπου 70.000 αγροτικές οικογένειες. Ο καπνός, μετά τα σπυροκηπευτικά, το βαμβάκι, το ελαιόλαδο, το γάλα και το αιγοπρόβειο κρέας, αποτελούσε το σημαντικότερο γεωργικό προϊόν με αξία μεγαλύτερη από αυτήν του σιταριού, συμμετέχοντας κατά 14,5% (στοιχεία 1992, 1993) στις συνολικές εξαγωγές γεωργικών προϊόντων (Παπαγεωργίου, 1997). Η Ελλάδα, ως παραδοσιακή χώρα παραγωγής καπνού, εφάρμοζε επί πολλές δεκαετίες μια εθνική πολιτική που σκοπό είχε τη διατήρηση της υψηλής ποιότητας του προϊόντος, τη στήριξη των εισοδημάτων των παραγωγών και τη διασφάλιση της διάθεσης της παραγωγής. Η παραγωγή καπνού ήταν απόλυτα ελεγχόμενη. Ο παραγωγός όφειλε να έχει άδεια καλλιέργειας του προϊόντος και να τηρεί συγκεκριμένους κανόνες. Είχε καθιερωθεί ο καθορισμός τιμών ασφαλείας και υπήρχε μηχανισμός συγκέντρωσης των πλεονασμάτων και

ακόμη υπήρχαν περιορισμοί στις ελληνικές σιγαρετοβιομηχανίες, οι οποίες ήταν υποχρεωμένες να χρησιμοποιούν ελληνικά καπνά (Παπαγεωργίου, 1997)

Μετά την ένταξη στην Ε.Ο.Κ. η Ελλάδα εφάρμοσε το κοινοτικό καθεστώς, το οποίο δεν περιελάμβανε περιορισμούς ως προς την καλλιέργεια. Η Κοινή Οργάνωση Αγοράς περιελάμβανε την τιμή στόχου, που ήταν η επιδιωκόμενη για τον παραγωγό τιμή, και την τιμή παρέμβασης στην οποία μπορούσαν να παραδοθούν οι ποσότητες που δεν απορροφούσε η αγορά. Για τη στήριξη των εισοδημάτων των παραγωγών με παράλληλη απορρόφηση της παραγωγής, χωρίς περιορισμούς στις εισαγωγές και δεσμεύσεις στις βιομηχανίες, εφαρμόστηκε μηχανισμός πριμοδότησης κατά κιλό, χωρίς ποιοτικές διαφοροποιήσεις (Μπουρδάρης, 1997).

Οι επιπτώσεις από το νέο καθεστώς ήταν σοβαρές, με κυριότερες τη σημαντική αύξηση των παραγομένων ποσοτήτων και την υποβάθμιση της ποιότητας, εξαιτίας των λιπάνσεων και των αρδεύσεων. Το αποτέλεσμα αυτό ήταν επακόλουθο της πριμοδότησης κατά κιλό, χωρίς ποιοτικές διακρίσεις. Η απελευθέρωση αυτή έδειξε επίσης ότι η αυτόνομη ζήτηση ορισμένων ποικιλιών ήταν πολύ μικρή. Έτσι, από το 1984 εφαρμόστηκε ειδικό πρόγραμμα αναδιάρθρωσης και στροφής προς την καλλιέργεια της ποικιλίας Βιρτζίνια για την οποία απαιτούνται και ειδικά ξηραντήρια, των οποίων η εγκατάσταση επιδοτήθηκε. Το πρόγραμμα συνοδεύτηκε με σταδιακή μείωση του ύψους της πριμοδότησης για τα Τσεμπέλια και Μαύρα και με αύξηση του ύψους για τα Βιρτζίνια. Επόμενη ενέργεια ήταν η επιβολή Μέγιστων Εγγυημένων Ποσοτήτων κατά χώρα, το 1988, καθώς και ορισμένων μερικότερων περιοριστικών μέτρων. Το 1992 αναδιαρθρώθηκε ριζικά η Καπνική πολιτική (Παπαγεωργίου, Σπαθής, 2000) με κατάργηση της παρέμβασης και των εξαγωγικών επιδοτήσεων. Οι ποικιλίες ταξινομήθηκαν εκ νέου και καθορίστηκε ενιαία πριμοδότηση για κάθε ομάδα.

Για την Ένωση, ο καπνός δεν αποτελεί ένα ιδιαίτερης σημασίας γεωργικό προϊόν, εφόσον αντιστοιχεί στο 0,7% της τελικής αξίας της γεωργικής παραγωγής, ενώ το 1992 δαπανήθηκε το 3,4% των δαπανών εγγυήσεων του Ε.Γ.Τ.Π.Ε. Δεδομένης της σχέσης αυτής δαπάνης προϋπολογισμού προς την αξία του προϊόντος, δημιουργήθηκε το έρεισμα για μείωση της προστασίας του καπνού στο πλαίσιο της Κ.Α.Π. Η ένταξη της διεθνούς αντικαπνιστικής εκστρατείας προκάλεσε εσφαλμένη σύνδεση μεταξύ παραγωγής καπνού και κατανάλωσης καπνικών προϊόντων, με αποτέλεσμα να υποστηριχθεί ότι είναι αναγκαίο να καταργηθεί η παραγωγή καπνού στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Εφόσον η κατανάλωση των καπνικών προϊόντων σε μια χώρα δεν αποτελεί συνάρτηση της παραγωγής της χώρας σε καπνό και αν υποθεθεί ότι η Κοινοτική παραγωγή θα εκμηδενιζόταν, το μόνο που θα συνέβαινε θα ήταν η ολοσχερής εξάρτηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από εισαγωγές καπνού. Η ειλικρίνεια της παραπάνω πρότασης αμφισβητείται εφόσον δεν συμπληρώνεται και με παντελή απαγόρευση των εισαγωγών καπνού στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Μαραβέγιας, 2003, Παπαγεωργίου, 1997).

2.3.5. Συμπεράσματα από την εφαρμογή των Κ.Ο.Α.

Η εφαρμογή της Κοινής Οργάνωσης των Αγορών (ΚΟΑ) από το 1981 στο γεωργικό τομέα της χώρας, συνέβαλε ουσιαστικά στη στήριξη και στη βελτίωση των γεωργικών εισοδημάτων, μέσω των υψηλότερων τιμών και των επιδοτήσεων που δόθηκαν στους Έλληνες παραγωγούς. Παράλληλα, οι υψηλότερες τιμές επέδρασαν θετικά στην αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας, ενώ η εφαρμογή της Κ.Α.Π. είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική μεταφορά πόρων προς το γεωργικό τομέα. Γενικότερα, οι οικονομικές ενισχύσεις του αγροτικού Α.Ε.Π. αυξήθηκαν από 20% στις αρχές της δεκαετίας του 1980, σε 40% στο τέλος της επόμενης δεκαετίας. Η αύξηση αυτή των τιμών και κυρίως η ενίσχυση κατά μονάδα προϊόντος, ανεξάρτητα της ποιότητάς του, συνέβαλε στην αύξηση της παραγωγής και οδήγησε σε εντατικοποίησή της μέσω της περαιτέρω εκμηχάνισης, της χρήσης χημικών εισροών με άμεση συνέπεια την επιβάρυνση του εδάφους με υπολείμματα φυτοπροστατευτικών ουσιών και της αύξησης των αρδευόμενων εκτάσεων (Ευστράτογλου, 1998).

Η εντατικοποίηση της παραγωγής είχε δυσμενείς επιπτώσεις σε πολλές περιοχές, αφενός με την αποσύνδεση των πεδινών περιοχών από τις ορεινές, στις περιπτώσεις που οι οικονομίες τους στηρίζονται σε συμπληρωματικά παραγωγικά συστήματα (π.χ. παραγωγή χονδροειδών ζωοτροφών στα πεδινά για την στήριξη της κτηνοτροφίας στα ορεινά). Αφετέρου, με τη μεταβολή αυτή στην ένταση της παραγωγής, επήλθε επέκταση της μονοκαλλιέργειας, με κυριότερους εκφραστές την καλλιέργεια σε βαμβάκι, καπνό και σκληρό σιτάρι.

Αναφορικά με το βαμβάκι, η φύση και ο χαρακτήρας της παραγωγής του είναι τέτοιος που η συνεχής και μακρόχρονη καλλιέργεια είναι ιδιαίτερα επιβαρυντική όσον αφορά στα φυσικά διαθέσιμα των περιοχών στις οποίες εφαρμόζεται. Αυτό συμβαίνει, ένεκα του υδροβόρου χαρακτήρα της καλλιέργειας και της εξάντλησης της δυναμικής του εδαφικού υποστρώματος λόγω των απαιτήσεών της. Με βάση τα δεδομένα αυτά, οι συνεχείς επιδοτήσεις της Κ.Α.Π. κρίνονται ως μονοσήμαντες και μονοκατευθυντικές, καθώς προωθούσαν την καλλιέργεια ενός από τα πιο απαιτητικά αγροτικά προϊόντα στον ευρωπαϊκό νότο, το οποίο επί δεκαετίες άσκησε ιδιαίτερα υψηλές πιέσεις προς το περιβάλλον, χωρίς να υπάρχει κανένα σχέδιο ή/και πρόγραμμα προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών, πόσο μάλλον στην υιοθέτηση πολιτικών συμβατών με την αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη (Ρόκος, 1995, 2000, 2001). Οι αγρότες παρασύρθηκαν κατά συρροή στην καλλιέργεια του βαμβακιού ένεκα των υψηλών οικονομικών και μόνο αποδόσεων που αυτή τους απέφερε και, όταν οι δυσμενείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις έκαναν την εμφάνισή τους, η Ευρωπαϊκή Ένωση, ενθυμούμενη τις αρχές και τους κανόνες της «αιεφόρου» ανάπτυξης, απεργάζεται την αποδόμηση πλέον των επιδοτήσεων και την περαιτέρω κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική αποψίλωση του αγροτικού χώρου. Η ελληνική κυβέρνηση, που φέρει και αυτή σημαντικό μερίδιο της ευθύνης,

πρέπει να αναλάβει δράση στο σημείο αυτό και να προτείνει εναλλακτικά σχήματα σταδιακής αναμόρφωσης του χώρου με εναλλαγή καλλιεργειών, αγροναπαύσεις και εναλλακτικές καλλιέργειες που ταιριάζουν περισσότερο στις ελληνικές συνθήκες και την ελληνική πραγματικότητα.

Τα ελληνικά καπνά αποτέλεσαν για χρόνια τη ναυαρχίδα της ελληνικής εξαγωγικής γεωργίας, χαρακτηριζόμενα από υψηλότερη ποιότητα και χαρακτηριστικά καύσης, ενώ ήταν τα μόνα εντός της Ε.Ε. που διακρίνονταν ως καπνά «Ανατολικού Τύπου». Παράλληλα, η Ελλάδα για χρόνια βρισκόταν στην έβδομη θέση της παγκόσμιας κατάταξης παραγωγής και εξαγωγών καπνού. Με την κατάρρευση της Κ.Ο.Α. καπνού το 2006, η ελληνική καπνοκαλλιέργεια δέχθηκε ισχυρότατο πλήγμα και σχεδόν εκμηδενίστηκε, καθώς ο όγκος παραγωγής αποδεδεικτώθηκε κατά 81%, ενώ παράλληλα μειώθηκαν και οι καλλιεργούμενες εκτάσεις κατά 61%. Οι 8 στις 10 ποικιλίες καπνών ξεριζώθηκαν από την ελληνική γη και παρέμειναν μόνο δύο, οι Μπασμάς και Κατερίνη, σε ιδιαίτερα μειωμένες εκτάσεις. Ταυτόχρονα, το «επίδομα» της Ενιαίας Ενίσχυσης έδωσε τη δυνατότητα στους καπνοπαραγωγούς να αποσυρθούν από το επάγγελμα, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να καταρρεύσει όσον αφορά στην καλλιέργεια αυτή και να ζημιωθεί, έστω και από στενής οικονομικής σκοπιάς, χάνοντας εκτός από το 80% της παραγωγής της, επίσης και τις εξαγωγές, τη βιομηχανία εγχώριων καπνών και τους φόρους. Πρόκειται για ξεκάθαρη ευρεσιτεχνία, μέσω της οποίας η Κ.Α.Π., σε συνδυασμό με την ελληνική πολιτική στο χώρο της γεωργίας, μετατρέπει τη χώρα δια «κοινοτικής μαγείας» σε κύριο εισαγωγέα καπνού και τσιγάρων, την ίδια ώρα που στη γείτονα ανταγωνιστική Τουρκία το θέμα έχει λάβει εθνικές διαστάσεις με ειδική σήμανση στα τσιγάρα η οποία πιστοποιεί την ανώτερη προέλευση και την ποιότητα των χρησιμοποιούμενων ανατολικού τύπου καπνών.

Η μείωση της καλλιέργειας και παραγωγής καπνού θα ήταν μια θεμιτή και προς όφελος της παγκόσμιας υγείας πολιτική, υπό την προϋπόθεση ότι τέτοιες πολιτικές θα λαμβάνονταν σε παγκόσμια κλίμακα. Δυστυχώς όμως και παρά την ένταση της παγκόσμιας αντικαπνιστικής εκστρατείας, στην πράξη αποδεικνύεται το εντελώς αντίθετο: το κάπνισμα αυξάνεται και επεκτείνεται σε όλες τις ηλικίες, με παράλληλη ολέθρια επέκταση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών. Η εξάπλωση αυτή συντελείται υπό την κάλυψη πανίσχυρων συγκροτημάτων με πολύπλευρη πολιτική, κρατική και κεφαλαιακή στήριξη. Είναι πλέον ολοφάνερο ότι με την εξαφάνιση της ευρωπαϊκής καπνοκαλλιέργειας – αλλά και με την παράλληλη στήριξη των εξερχόμενων από το επάγγελμα δια της Ενιαίας Ενίσχυσης – ωφελήθηκαν όλες οι εξω-ευρωπαϊκές πολυεθνικές καπνού, οι ευρωπαϊκές καπνοβιομηχανίες που χρησιμοποιούν εισαγόμενα αμερικάνικα καπνά τύπου Βιρτζίνια και Μπέρλεϋ, ενώ στην ουσία ζημιώθηκαν όλοι οι ευρωπαίοι καπνοκαλλιεργητές και οι τοπικές κοινωνίες και οικονομίες όλων των καπνοπαραγωγών χωρών.

Στο πλαίσιο των κελυφμάτων του Π.Ο.Ε. είναι πιθανόν Η.Π.Α. και Ε.Ε. να έχουν έλθει σε κάποια επωφελή συμφωνία ούτως ώστε, με την τελευταία μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π., εκτός

της ελληνικής καπνοκαλλιέργειας, να απαλλαχθεί η κοινότητα από όλες τις μη ανταγωνιστικές καλλιέργειες, συμπεριλαμβάνοντας στην κατηγορία αυτή επίσης και τα τεύτλα, τη ζάχαρη, το βαμβάκι, ορισμένα δημητριακά, το ρύζι, τα αμπελο-οινικά και διάφορα άλλα προϊόντα. Ήδη στη χώρα μας το νέο δείγμα γραφής της Κ.Α.Π. έχει άμεσα αποτελέσματα, με εξαφάνιση εκτός του καπνού, επίσης και της παραγωγής τεύτλων και ζάχαρης, ενώ παράλληλα προετοιμάζεται η συρρίκνωση της ελληνικής παραγωγής βάμβακος, αμπελώνων, κρασιών, φρούτων-λαχανικών, ρυζιού, σιτηρών κ.α. Το πρόβλημα εντείνεται με τη διαφαινόμενη κατάργηση των κρατικών επιδοτήσεων μετά το 2013 διότι, ακόμη και σε περίπτωση που η χώρα μας ήταν σε θέση να επιδοτήσει και να στηρίξει από τον εθνικό προϋπολογισμό της τέτοιου είδους γεωργικές δραστηριότητες, ο Π.Ο.Ε. με σχετική απόφασή του έχει απαγορεύσει ρητά στα μέλη του οποιαδήποτε τέτοια κρατική επιχορήγηση.

Η Κ.Ο.Α. συνέβαλε στην επέκταση του εντατικού μοντέλου παραγωγής και ευνόησε τις εύφορες περιοχές, εντείνοντας τις ανισότητες μεταξύ περιοχών ευνοημένων από πλευράς φυσικών πόρων και περιοχών με φυσικές μειονεξίες, όπως οι ορεινές και οι προβληματικές περιοχές, των οποίων η πληθυσμιακή αποδυνάμωση καθώς και η γήρανση του πληθυσμού οδηγούν στην περαιτέρω περιθωριοποίησή τους. Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα να γίνει καταφανής η ανάγκη επέκτασης της πολιτικής διαρθρώσεων αλλά και παρέμβασης στην πολιτική εγγυήσεων με μέτρα δημοσιονομικής πειθαρχίας, ώστε να αντιμετωπισθούν τα πλεονάσματα.

2.4. Η πολιτική εγγυήσεων κατά την εφαρμογή της Κ.Α.Π.

Από τη δεκαετία του '70, η εφαρμογή της Κ.Α.Π. είχε ως αποτέλεσμα την επίτευξη αυτάρκειας για τα περισσότερα αγροτικά προϊόντα, που ήταν και ο πρωταρχικός στόχος της πολιτικής εγγυήσεων, με συνέπεια να δημιουργούνται τεράστια πλεονάσματα, τα οποία για να εξαχθούν έπρεπε να επιδοτηθούν με υψηλές εξαγωγικές ενισχύσεις (Μπουρδάρας, 1999, Καρανικόλας, 2000), συμβάλλοντας κατά τον τρόπο αυτό στην αύξηση των δαπανών της Κ.Α.Π. Προσφέροντας στους παραγωγούς τη βεβαιότητα για την απορρόφηση της παραγωγής τους σε εύλογες τιμές, ουσιαστικά έδωσε το σύνθημα για την αύξηση της παραγωγής, αφού αυτή η αύξηση αντιστοιχούσε, σχεδόν ευθέως, με αύξηση των εισοδημάτων τους (Παπαγεωργίου, Κ., Σπαθής, Π., 2000). Η τάση αύξησης της παραγωγής εντάθηκε από την αυξητική πορεία που ακολούθησαν οι θεσμικές τιμές μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '80, ενώ παράλληλα αυξήθηκε και η κατανάλωση, με πιο περιορισμένους ρυθμούς.

Η Πράσινη Βίβλος² που κυκλοφόρησε το 1985 (Commission, 1985), επιχείρησε να

² Οι Πράσινες Βίβλοι που δημοσιεύονται από την Επιτροπή είναι έγγραφα που αποσκοπούν στην προώθηση του προβληματισμού και στην έναρξη διαβουλεύσεων σε ευρωπαϊκό επίπεδο επί συγκεκριμένου θέματος (π.χ. κοινωνική πολιτική, ενιαίο νόμισμα, τηλεπικοινωνίες κ.λπ.). Οι διαβουλεύσεις που πραγματοποιούνται στα πλαίσια μιας Πράσινης Βίβλου μπορούν στη συνέχεια να αποτελέσουν το έναυσμα της έκδοσης Λευκής Βίβλου προκειμένου να μετατραπούν οι καρποί του προβληματισμού σε συγκεκριμένα μέτρα κοινοτικής δράσης. Πηγή: ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ «Όργανα, πολιτικές και διεύθυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο 2000

αντιμετωπίσει το πρόβλημα που αναμενόταν να οξυνθεί στο μέλλον. Βασική της επιδίωξη ήταν «να καταστήσει τους παραγωγούς συνυπεύθυνους για τις επιπτώσεις από την αύξηση της παραγωγής, να τους ευαισθητοποιήσει σχετικά με τα αρνητικά μηνύματα της αγοράς και να τους προϊδεάσει ως προς την προδιαγραφόμενη, αρνητική επίσης, προοπτική κίνησης των τιμών». Οι κατευθύνσεις πολιτικής της Πράσινης Βίβλου αναφέρονταν στην «προσπάθεια επίτευξης ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης στην αγορά των πλεονασματικών προϊόντων και ιδίως στον περιορισμό της δυνατότητας παραγωγής προϊόντων με προορισμό την κοινοτική παρέμβαση». Παράλληλα επεδίωκε τη «διαφοροποίηση της παραγωγής με στροφή προς μη πλεονασματικά προϊόντα και τη βελτίωση της ποιότητας, καθώς και τη φροντίδα για την προστασία του περιβάλλοντος». Επίσης, καλλιεργήθηκε ένας ευρύτερος προβληματισμός για το μέλλον της αγροτικής κοινωνίας στο σύνολό της και όχι μόνο του γεωργικού τομέα. Ο προβληματισμός αυτός οδήγησε, μεταξύ άλλων και στη μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών Ταμείων (Παπαγεωργίου, Κ., 1995).

Την προαναγγελία του 1985 ακολούθησε το 1988 η εφαρμογή μέτρων, που ονομάστηκαν «σταθεροποιητές»³, με κυριότερο χαρακτηριστικό την καθιέρωση Μέγιστων Εγγυημένων Ποσοτήτων (Μ.Ε.Π.) για αρκετά προϊόντα. Η εγγύηση προσφερόταν πλέον για ορισμένο επίπεδο παραγωγής καθοριζόμενο για το σύνολο της Κοινότητας. Υπέρβαση της Μ.Ε.Π. κάποιου προϊόντος σήμαινε ανάλογο περιορισμό της κοινοτικής στήριξης, ώστε η συνολική επιβάρυνση του Ε.Γ.Τ.Π.Ε. να παραμένει ίση σχεδόν με αυτή που προβλέφθηκε για τη Μ.Ε.Π.

Τα μέτρα της σταθεροποίησης είχαν πενιχρά αποτελέσματα, καθώς στα δυο έτη που ακολούθησαν την εφαρμογή τους, δηλαδή κατά το 1989 και το 1990, μικρές εκτάσεις - μόλις 2% επί των εκτάσεων των σιτηρών - είχαν αφευθεί σε αγρανάπαυση, η εκτατικοποίηση μόλις άρχισε να εφαρμόζεται πειραματικά από μία χώρα, η στροφή προς άλλες καλλιέργειες εφαρμόστηκε μόνο σε τρία κράτη - μέλη σε μικρή έκταση, ενώ η πρόωρη συνταξιοδότηση εφαρμόστηκε μόνο σε μία χώρα. Επιπλέον οι εκτάσεις που προσφέρθηκαν για αγρανάπαυση ήταν, όπως θα έπρεπε να αναμένεται, οριακές από πλευράς παραγωγικότητας, οπότε η επίπτωση στην παραγωγή ήταν αμελητέα (Παπαγεωργίου, Κ., Σπαθής, Π., 2000).

³ Οι σταθεροποιητές αποφασίσθηκαν για να διευκολύνουν τους παραγωγούς στη συγκράτηση της παραγωγής στα προβλεπόμενα όρια και ήταν οι εξής:

- *Αγρανάπαυση: Η Κοινότητα καθιέρωσε αποζημίωση για την απώλεια εισοδήματος για τους παραγωγούς οι οποίοι θα δέχονταν περιορισμό της καλλιεργούμενης έκτασης κατά 20% και επί 5 χρόνια τουλάχιστον. Αυτό το ποσοστό γης μπορούσε να αφευθεί χέρσο, να φυτευτεί με δασικά δένδρα ή να χρησιμοποιηθεί για μη γεωργικούς σκοπούς.*
- *Εκτατικοποίηση της παραγωγής: Επίσης καθιερώθηκε αποζημίωση για τους παραγωγούς πλεονασματικών προϊόντων, εφόσον δέχονταν να μειώσουν την παραγωγή τους κατά 20% και επί 5 χρόνια τουλάχιστον, χωρίς να στραφούν προς κάποιο άλλο πλεονασματικό προϊόν, αντίστοιχη προς τη μείωση του εισοδήματός τους.*
- *Στροφή προς άλλες καλλιέργειες: Μεταβατικές ενισχύσεις καθιερώθηκαν για να ενθαρρύνουν τους παραγωγούς να στραφούν προς μη πλεονασματικά προϊόντα, όπως άνθη, διακοσμητικά φυτά, ξηρούς καρπούς και γουνοφόρα ζώα.*
- *Πρόωρη συνταξιοδότηση γεωργών: Με απόφαση των κρατών - μελών μπορούσε να χορηγηθεί πρόωρη συνταξιοδότηση σε γεωργούς ηλικίας 55 - 65 ετών, υπό τον βασικό όρο της αλλαγής χρήσης της γεωργικής τους γης. Αυτή συνίσταται αφενός στη χρήση της γης για μη γεωργικούς σκοπούς (π.χ. δάσωση) και αφετέρου στη μεταβίβασή της για την επέκταση της εκμετάλλευσης άλλων γεωργών, όχι όμως για την παραγωγή πλεονασματικών προϊόντων*

2.5. Αναθεωρήσεις της Κ.Α.Π.

Η ευρωπαϊκή Κ.Α.Π. δέχτηκε αρκετές μεταρρυθμίσεις από την πρώτη της εφαρμογή μέχρι τις ημέρες μας, συνήθως μετά από κάθε φορά σκληρές διαπραγματεύσεις μεταξύ των κρατών μελών, αλλά ουσιαστικά και αναμφίβολα μετά από σημαντικές αλλαγές στο διεθνές πολιτικό σκηνικό και υπό το βάρος διεθνών πιέσεων προσδιοριζόμενων από τις μετεξελίξεις της παγκόσμιας πολιτικής και των επιδιώξεων σημαντικών «παικτών» στο στίβο του παγκόσμιου εμπορίου (Μαραβέγιας, 2002). Οι πιέσεις που δέχτηκε η Κ.Α.Π. ιστορικά ήταν ανάλογες της μετεξέλιξης ενός αρχικά αδύναμου μορφώματος αγροτικού προστατευτισμού σε ένα γίγαντα παραγωγής προϊόντων, σε μια από τις κυριαρχούσες υπερδυνάμεις που με τις πολιτικές της επηρεάζει σημαντικά το εμπόριο αγροτικών προϊόντων σε πλανητικό επίπεδο.

2.5.1 Διεθνείς Εξελίξεις. Αντιδράσεις και συμφωνίες

Οι πρώτες πιέσεις για αναθεώρηση σημειώνονται κατά την περίοδο 1964 – 1968 κατά τη διάρκεια των πολυμερών διαπραγματεύσεων στο πλαίσιο της Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου (GATT). Τότε οι Η.Π.Α. δια του Υπουργού Γεωργίας τους απαίτησαν την άρση του ευρωπαϊκού προστατευτισμού έναντι των ευρωπαϊών παραγωγών και των προϊόντων τους, χωρίς όμως επιτυχία, αφού η Ε.Ο.Κ. υιοθέτησε ακριβώς αυτή την πολιτική στη συγκεκριμένη περίοδο. Η πρώτη χλιαρή αναθεώρηση της Κ.Α.Π. έλαβε χώρα την περίοδο 1973-75, ενώ η προς Νότο διεύρυνση της Κοινότητας κατά τη δεκαετία του 1980 επέβαλε μια σημαντικότερη μεταρρύθμιση το 1984, όταν για πρώτη φορά το Συμβούλιο Υπουργών Γεωργίας μείωσε τις ονομαστικές θεσμικές τιμές στήριξης των αγροτικών προϊόντων.

Όμως, με το Γύρο της Ουρουγουάης η Ε.Ε. χρησιμοποίησε τη μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π. του 1992, έτσι ώστε να αποκτήσει ισχυρά διαπραγματευτικά χαρτιά έναντι της επανάκαμψης των Η.Π.Α., αλλά και άλλων σημαντικών ανταγωνιστών, στο θέμα της άρσης του ευρωπαϊκού γεωργικού προστατευτισμού. Αποτέλεσμα αυτών των μεταρρυθμίσεων ήταν η σταδιακή μετάβαση από ένα σύστημα στήριξης τιμών σε ένα αντίστοιχο εισοδηματικών ενισχύσεων.

Αναμφίβολα, αυτό που επεδίωκαν οι Η.Π.Α. από το 1964, το πέτυχαν, έως ένα βαθμό το 1994. Όμως αυτό δεν ήταν αρκετό για τους παγκόσμιους θιασώτες της παγκοσμιοποίησης, του ευρύτερου ανοίγματος και της φιλελευθεροποίησης των αγορών. Σειρά έλαβε ο νέος Γύρος Διαπραγματεύσεων με την ονομασία Γύρος Doha.

Το Νοέμβριο του 2001, στην πόλη Ντόχα του Κατάρ, αποφασίσθηκε η έναρξη νέου Γύρου Πολυμερών Διαπραγματεύσεων του Π.Ο.Ε. – του ένατου στη σειρά – με την ονομασία Doha Development Agenda (DDA). Μεταξύ άλλων, στόχος των διαπραγματεύσεων ήταν η συμφωνία στην κατεύθυνση «της περαιτέρω φιλελευθεροποίησης του διεθνούς εμπορίου, συμπεριλαμβανομένου και του εμπορίου των γεωργικών προϊόντων», αλλά και η «ενσωμάτωση των αναπτυσσόμενων χωρών στη διεθνή οικονομία». Η συμφωνία αυτή

ουσιαστικά αποτελεί συνέχεια της αντίστοιχης Γεωργικής Συμφωνίας του γύρου της Ουρουγουάης, η οποία επιτεύχθηκε το 1994 με εξαετή ορίζοντα ισχύος (1995 – 2000) και προέβλεπε ως στόχο τη δραστική μείωση στα επίπεδα στήριξης και προστασίας των παραγωγών, των προϊόντων και υπηρεσιών του αγροτικού τομέα. Υπό αυτό το πρίσμα, η ευρωπαϊκή γεωργική πολιτική και οι σχετικές επιδοτήσεις τέθηκαν υπό διεθνείς κανόνες, ενώ παράλληλα αναλήφθηκαν τριών επιπέδων δεσμεύσεις μείωσης των επιδοτήσεων: πρόσβαση στην αγορά, εσωτερική στήριξη και ανταγωνισμός των εξαγωγών. Στην πρώτη κατηγορία εμπίπτουν μέτρα για τη μείωση των δασμών κατά 36%, ενώ στη δεύτερη για μείωση των επιδοτήσεων των συνολικών μέτρων στήριξης κατά 20%. Τέλος, στην τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται μέτρα για μείωση των επιδοτούμενων εξαγωγών κατά 21% σε όγκο και 36% σε αξία επιδοτήσεων ανά κατηγορία προϊόντος. Μάλιστα, για τον καλύτερο έλεγχο των μέτρων στήριξης, οι κάθε είδους επιδοτήσεις υπέρ των γεωργικών προϊόντων κατατάχθηκαν σε τρεις κατηγορίες-πακέτα:

- Κεχριμπαρένιο πακέτο: περιλαμβάνει μέτρα στήριξης τα οποία θεωρούνται στρεβλωτικά της παραγωγής και πρέπει με κάθε τρόπο να ελαχιστοποιηθούν μέχρι της τελικής τους εξάλειψης (π.χ. επιδοτήσεις τιμών, παρέμβασης και παραγωγής)
- Γαλάζιο πακέτο: όπου περιλαμβάνονται μέτρα στήριξης που επιτρέπονται υπό ορισμένους όρους και έως ένα ελάχιστο όριο (π.χ. έμμεσες ενισχύσεις και ελλειμματικές πληρωμές)
- Πράσινο πακέτο: όπου περιέχονται ουδέτερα μέτρα που ελάχιστα επηρεάζουν το διεθνές εμπόριο (π.χ. αποδεδευσμένες ενισχύσεις, μέτρα αγροτικής ανάπτυξης, μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος)

Με την έναρξη του γύρου Doha, αποδείχθηκε ότι οι γεωργικές διαπραγματεύσεις αποτέλεσαν τη σημαντικότερη δραστηριότητα των συσκέψεων με στόχο την επίτευξη συμφωνίας για την καθιέρωση συστήματος εμπορικών συναλλαγών με το οποίο θα επιτυγχάνεται «βελτίωση της πρόσβασης στις αγορές μέσω μείωσης ή πλήρους εξάλειψης όλων των μορφών εξαγωγικών επιδοτήσεων ή/και της εγχώριας στήριξης» (ενεργοποίηση του κεχριμπαρένιου και του γαλάζιου πακέτου).

Οι διαπραγματεύσεις αυτές υπήρξαν εξαιρετικά δύσκολες εξαιτίας του γεγονότος ότι η Ε.Ε. και ειδικότερα η γεωργική της πολιτική, βρέθηκε στο στόχαστρο σχεδόν όλων των συμμετεχόντων από τις αναπτυσσόμενες, τις αναπτυσσόμενες και τις υπό ανάπτυξη χώρες (Πέζαρος, 2008). Η κύρια κατηγορία που εκφράσθηκε ήταν ότι η Κ.Α.Π., μέσω των μέτρων στήριξης και προστασίας παραγωγών και προϊόντων, δημιουργεί άνισους όρους ανταγωνισμού στις διεθνείς αγορές, ενώ παράλληλα οδηγεί στη δημιουργία τεχνητών πλεονασμάτων αμφισβητώντας μερίδια αγοράς που άλλοτε ανήκαν σε πιο ανταγωνιστικές χώρες παραγωγής γεωργικών προϊόντων. Επίσης, σύμφωνα με το κατηγορητήριο, η πολιτική της Ένωσης συμβάλλει στη διαιώνιση της παγκόσμιας φτώχειας, «συμπιέζοντας

προς τα κάτω τις τιμές των προϊόντων».

Ως αποτέλεσμα των εντατικών αυτών εργασιών, επήλθε αρχικά συμφωνία σε αρκετά επιμέρους θέματα του γεωργικού τομέα, με εξαίρεση τη μείωση των επιδοτήσεων για το βαμβάκι, τη δυνατότητα δημιουργίας νέων ποσοστώσεων, καθώς και στο κρίσιμο θέμα της εφαρμογής ενός ειδικού μηχανισμού διασφάλισης για την προστασία της γεωργικής παραγωγής των αναπτυσσόμενων χωρών, θέμα που προκάλεσε τη διαφωνία μεταξύ Η.Π.Α. και Κίνας οδηγώντας σε κατάρρευση το σύνολο των διαπραγματεύσεων της Γενεύης.

Είναι προφανές ότι το σκηνικό βάσει του οποίου καθορίζονται οι κανόνες που διέπουν τις γεωργικές πολιτικές και το εμπόριο έχει αλλάξει σημαντικά σε σχέση με αυτό που επικρατούσε έως και το Γύρο της Ουρουγουάης. Είναι έκδηλος ο ουσιώδης ρόλος που έχουν πλέον λάβει νέα και πολύ δυναμικά εμπορικά μέλη (Κίνα, Ινδία, Βραζιλία) στον «Γύρο της Χιλιετίας για την Ανάπτυξη» όπως αποκαλείται ο Γύρος Doha, με αποτέλεσμα να αναμένεται πρώτα η συμφωνία των τεσσάρων δυνάμεων του G-4 (Ε.Ε., Η.Π.Α., Ινδία, Βραζιλία) πριν αρχίσει η οριστικοποίηση της τελικής συμφωνίας.

Υπό την προϋπόθεση ότι τελικά θα επέλθει συμφωνία στο πλαίσιο του Γύρου Doha, φαίνεται ότι οι αλλαγές που θα συμβούν στο διεθνές εμπόριο θα είναι πολύ μεγάλες, ενώ οι κεφαλαιακές αγορές θα αποκομίσουν τεράστια οφέλη σε βάρος των πολιτικών στήριξης των εγχώριων προϊόντων (Ρούσος, 2008). Αυτό μεταφραζόμενο σημαίνει ότι θα υπάρξει μεγάλη διείσδυση των προϊόντων των αναπτυσσόμενων χωρών στις αγορές των αναπτυγμένων, λόγω χαμηλού κόστους παραγωγής στις πρώτες και ταυτόχρονη μείωση ή ακόμη και κατάργηση της πολιτικής δασμών που προωθείται στις τελευταίες. Η προαναφερόμενη διείσδυση θα αυξηθεί υπό συνθήκες μείωσης ή κατάργησης του προστατευτισμού των αναπτυγμένων χωρών προς την εγχώρια γεωργική τους ανάπτυξη.

Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των χωρών στο πλαίσιο του Γύρου Doha στοχεύουν στην ολοκλήρωση της παγκοσμιοποίησης των αγορών μέσω συγκεκριμένων εργαλείων, τα οποία επηρεάζουν ολιστικά την Κ.Α.Π. και δημιουργούν την ανάγκη για την τελευταία μεταρρύθμιση του 2003, καθώς επίσης και την επερχόμενη του 2013, όπως ακριβώς δημιουργήθηκε η ανάγκη για τις δύο πρώτες σημαντικές μεταρρυθμίσεις της από τις διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο της GATT και του Γύρου της Ουρουγουάης.

2.5.2 Πρώτη μεταρρύθμιση (1992)

Το Μάιο του 1992 σημειώνεται η πρώτη μεγάλη αναμόρφωση της Κ.Α.Π. στην οποία, εκτός των βασικών αρχών της Συνθήκης της Ρώμης (1962), συμπεριλαμβάνεται μια ουσιαστική μεταβολή: Το σύστημα της στήριξης των αγροτικών εισοδημάτων μέσω των εγγυημένων τιμών αντικαθίσταται σταδιακά από τις άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις - αντισταθμίσεις. Οι κυριότεροι λόγοι που οδήγησαν στη μεταβολή αυτή, εκτός από τις συνεχώς αυξανόμενες πιέσεις της διεθνούς κοινότητας στο πλαίσιο της GATT (Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου) κατά τη διάρκεια του γύρου της Ουρουγουάης, ήταν το

υπερβολικό κόστος που συνεπάγεται η διατήρηση των πλεονασμάτων της παραγωγής αφενός, αλλά και σημαντική αύξηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων ένεκα της εντατικοποίησης της παραγωγής. Η αναμόρφωση αυτή δεν περιλαμβάνει όλους τους κλάδους της αγροτικής παραγωγής, αλλά μόνο τα κύρια αγροτικά προϊόντα και επικεντρώνεται στη μείωση των τιμών στήριξης των δημητριακών, παράλληλα με ένα σύστημα εισοδηματικών αντισταθμίσεων ανά μονάδα επιφάνειας. Οι βασικές κατευθύνσεις των μέτρων ήταν αφενός η σημαντική μείωση των τιμών των γεωργικών προϊόντων, ώστε αυτά να γίνουν ανταγωνιστικότερα στην κοινοτική και τη διεθνή αγορά και αφετέρου η αντιστάθμιση της απώλειας εισοδήματος εξαιτίας της μείωσης των τιμών, με ενισχύσεις μη συνδεδεμένες με τις παραγόμενες ποσότητες. Επίσης, η επιβολή ελέγχων στην παραγωγή, με μέτρα υποχρεωτικής αγρανάπαυσης, σύνδεσης του αριθμού των ζώων με την έκταση βοσκότοπων ή μέσω ποσοστώσεων ήταν μια ακόμη από τις βασικές κατευθύνσεις.

Τα μέτρα αυτά συνοδεύτηκαν από διεύρυνση των μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος, ενθάρρυνσης της πρόωρης συνταξιοδότησης με μεταβίβαση της γης σε άλλες εκμεταλλεύσεις και χρησιμοποίησης της γης για άλλους σκοπούς (Παπαγεωργίου, Κ., 1995). Η αναθεώρηση της πολιτικής αγρών της 21.5.1992 προώθησε για πρώτη φορά την εκτατικοποίηση των συστημάτων παραγωγής και την προστασία της γεωργικής γης και του περιβάλλοντος.

Συγκεκριμένα, οι πέντε κύριοι στόχοι της νέας Κ.Α.Π. ήταν καταρχήν να διατηρηθεί η θέση της Κοινότητας ως του μεγαλύτερου γεωργικού παραγωγού και εξαγωγέα, καθιστώντας τους γεωργούς πιο ανταγωνιστικούς στην εγχώρια και διεθνή αγορά μέσω κυρίως της μείωσης των τιμών, αλλά και να μειωθεί η παραγωγή σε επίπεδα προσαρμοσμένα στη ζήτηση. Επίσης να συγκεντρωθούν οι ενισχύσεις και οι κοινοτικοί πόροι εκεί όπου χρειάζεται περισσότερο (μειονεκτικές ζώνες, μικροί παραγωγοί) και να παρακινηθούν οι γεωργοί να παραμείνουν στην ύπαιθρο, με παράλληλη προστασία του περιβάλλοντος και ανάπτυξη του φυσικού δυναμικού της υπαίθρου.

Η μεταρρύθμιση παρουσίασε σημαντικές επιπτώσεις τόσο στους παραγωγούς, όσο και στους καταναλωτές αλλά και τους φορολογούμενους, με προβλεπόμενες μειώσεις των τιμών αγοράς ύψους 20% μεταξύ 1992 και 1997 και αντίστοιχη μείωση στα εισοδήματα των παραγωγών. Το ύψος των αντισταθμίσεων ήταν διαφορετικό μεταξύ εκμεταλλεύσεων, προϊόντων και περιφερειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ σημειώθηκαν αρνητικά ισοζύγια στον τομέα της βιομηχανίας που προμηθεύει τη γεωργική παραγωγή, όπως για παράδειγμα μείωση των πωλήσεων επιχειρήσεων λιπασμάτων, φυτοφαρμάκων και μηχανημάτων.

Με την αναμόρφωση του 1992 δεν δίνονται οριστικές απαντήσεις στις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις για αναδιοργάνωση της γεωργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η λεγόμενη αναθεώρηση της Κ.Α.Π. αναπροσάρμοσε ορισμένους στόχους της, όπως την αύξηση της παραγωγικότητας που έδωσε τη θέση της στη μείωση του κόστους, τη

βελτίωση της ποιότητας και το σεβασμό του περιβάλλοντος. Ταυτόχρονα σημειώθηκε και νέα σχετική μείωση των δαπανών για την Κ.Α.Π. φτάνοντας το 1994 σε ποσοστό μόλις πάνω από το 50% των συνολικών δαπανών του κοινοτικού προϋπολογισμού, ενώ το ποσοστό των δαπανών της πολιτικής προσανατολισμού βρίσκεται σχεδόν στο 10% των δαπανών της Κ.Α.Π. (Μαραβέγιας, Ν., Μέρμηγκας, Γ., 1999), ενώ το υπόλοιπο 90% των πόρων αφορούσε τη στήριξη των αγορών και των γεωργικών εισοδημάτων (Ευστράτογλου, 1998).

Σύμφωνα με τον Καρανικόλα (2000), η μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π. που ξεκίνησε το 1992 κρίνεται ως θετική, καθώς επιτεύχθηκε εξισορρόπηση στις αγορές των κυριότερων γεωργικών προϊόντων και η Ευρωπαϊκή Ένωση απαλλάχθηκε από τα πλεονάσματα, με ταυτόχρονη πρόβλεψη για την προστασία του περιβάλλοντος. Βεβαίως, σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με τις αρχές τις αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις η εφαρμογή της ήταν αποσπασματική, θεωρητική και καθαρά τομεακή. Ωστόσο, με τη μείωση των κοινοτικών επιδοτήσεων και τη στροφή προς μια πιο φιλική προς το περιβάλλον προσέγγιση παραγωγής, η μεταρρύθμιση του 1992 κινείται προς μια πιο θετική κατεύθυνση από την αρχική διακήρυξη.

2.5.3. Δεύτερη μεταρρύθμιση (1999)

Κατά τη διάρκεια των ετών που ακολούθησαν, οι διεθνείς πιέσεις στο πλαίσιο της GATT για μείωση της προστασίας που προσέφερε η Κ.Α.Π. στα ευρωπαϊκά προϊόντα εντάθηκαν και μετεξελίχθηκαν σε ένα νέο αναθεωρητικό μόρφωμα το οποίο υλοποιήθηκε στη δύση του 20^{ου} αιώνα. Όπως θεσπίζεται μέσω του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1257/99 της 17^{ης} Μαΐου 1999, η νέα πολιτική της αγροτικής ανάπτυξης, βασίζεται στις αρχές της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας και της πολυτομεακής προσέγγισης ενσωματωμένης στην αγροτική οικονομία. Επίσης εξαρτάται από την ευελιξία των ενισχύσεων για αγροτική ανάπτυξη, με κύριο μοχλό την αρχή της επικουρικότητας που προωθεί την αποκέντρωση, τις διαβουλεύσεις σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και την εταιρική σχέση. Τέλος, θεσπίζεται πιο απλουστευμένη και προσιτή νομοθεσία με στόχο τη διαφάνεια στην κατάρτιση και τη διαχείριση των προγραμμάτων, ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη διατήρηση του περιβάλλοντος (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π.: Αγροτική Ανάπτυξη). Με βάση τον κανονισμό αυτό, τα μέτρα αγροτικής ανάπτυξης συνοψίζονται στα εξής:

- Επενδύσεις στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις, με σκοπό τον εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεων, εξοπλισμών και συστημάτων προκειμένου να βελτιωθούν τα εισοδήματα και οι συνθήκες εργασίας, παραγωγής και διαβίωσης. Η μείωση του κόστους παραγωγής, η βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, η διατήρηση και βελτίωση του περιβάλλοντος, η τήρηση των όρων υγιεινής και καλής διαβίωσης των ζώων και η ενθάρρυνση της διαφοροποίησης των γεωργικών δραστηριοτήτων αποτελούν τους βασικούς στόχους του μέτρου.

- Αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού. Με την ενθάρρυνση της πρόωρης συνταξιοδότησης στηρίζεται η μεταβίβαση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων από τη μια γενιά στην άλλη, ενώ με την εφαρμογή μέτρων για εγκατάσταση νέων γεωργών προωθείται η ανανέωση του αγροτικού δυναμικού, το οποίο με τα μέτρα κατάρτισης θα αξιοποιηθεί και θα γίνει παραγωγικότερο
- Επιδότηση αντισταθμιστικών αποζημιώσεων σε γεωργούς μειονεκτικών περιοχών, ανά εκτάριο και όχι πλέον ανά μονάδα ζωικού κεφαλαίου, με σκοπό τη διατήρηση του φυσικού χώρου
- Αξιοποίηση του βασικού πολυλειτουργικού ρόλου των δασών από οικολογική, οικονομική και κοινωνική άποψη με σκοπό τη διασφάλιση της προστασίας, της αειφόρου διαχείρισης και της ανάπτυξης των δασών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Ενισχύσεις για τη μεταποίηση και την εμπορία των αγροτικών προϊόντων με σκοπό την προσαρμογή της παραγωγής στην εξέλιξη της αγοράς, την αναζήτηση νέων αγορών για διάθεση των προϊόντων και την αξιοποίηση της προστιθέμενης αξίας των γεωργικών προϊόντων.
- Ενίσχυση μεθόδων γεωργικής παραγωγής που σέβονται το περιβάλλον και τη βιοποικιλότητα. Πέρα από την τήρηση των νομοθετικών προτύπων και των ορθών γεωργικών πρακτικών, η πολιτική της αγροτικής ανάπτυξης για την περίοδο μετά το 2000 επιβεβαιώνει το σημαντικό ρόλο των γεωργών ως αμειβομένων για παροχές γεωργοπεριβαλλοντικών υπηρεσιών, με προβλεπόμενες ενισχύσεις ελάχιστης διάρκειας πέντε ετών για τους γεωργούς που αναλαμβάνουν τη σχετική πρωτοβουλία.
- Θέσπιση διαφόρων μέτρων για την προώθηση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών βασισμένα σε προγράμματα που έχουν ήδη υλοποιηθεί και αφορούσαν σε αναπτυξιακά καθυστερημένες περιφέρειες ή αγροτικές περιοχές με προβλήματα ανασυγκρότησης, όπως
  - Πρόβλεψη υπηρεσιών για τη διευκόλυνση της διαχείρισης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων
  - Εμπορία γεωργικών προϊόντων ποιότητας
  - Βασικές υπηρεσίες για την αγροτική οικονομία και τον αγροτικό πληθυσμό
  - Ανάπλαση και ανάπτυξη οικισμών, προστασία και διατήρηση της αγροτικής κληρονομιάς
  - Διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων με στόχο τη δημιουργία πολλαπλών δραστηριοτήτων ή εναλλακτικών πηγών εισοδήματος
  - Διαχείριση των γεωργικών υδατικών πόρων

- Ανάπτυξη και βελτίωση της υποδομής που συνδέεται με την ανάπτυξη της γεωργίας
- Ενθάρρυνση τουριστικών και χειροτεχνικών δραστηριοτήτων
- Προστασία του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τη γεωργία, τη δασοκομία, τη διατήρηση του τοπίου και τη βελτίωση της υγείας των ζώων
- Αποκατάσταση του δυναμικού της γεωργικής παραγωγής που έχει πληγεί από θεομηνίες και εισαγωγή κατάλληλων μέτρων πρόληψης
- Χρηματοπιστωτικές τεχνικές.

Κριτική της Πρώτης και Δεύτερης μεταρρύθμισης (1992 – 1999)

Οι κύριοι στόχοι της πρώτης μεταρρύθμισης υλοποιούνται μέσω μιας σειράς βασικών μέτρων τα οποία χαρακτηρίζονται από την Επιτροπή ως «απαραίτητα» στο πλαίσιο της διατήρησης και προώθησης της «αειφορίας», αλλά και της οικονομικής κατάστασης του παραγωγού.

- Διατήρηση της θέσης της Κοινότητας στη διεθνή αγορά. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιθυμεί πρώτιστα την με κάθε τρόπο και μέσο παγίωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως «του μεγαλύτερου παραγωγού και εξαγωγέα γεωργικών προϊόντων, καθιστώντας τους γεωργούς πιο ανταγωνιστικούς στην εγχώρια και διεθνή αγορά». Ο συγκεκριμένος στόχος θα επιτευχθεί μέσω κυρίως της μείωσης των επιπέδων των τιμών με επίκεντρο στα δημητριακά για τα οποία οι θεσμικές τιμές μειώθηκαν περίπου κατά 40% από το 1993 έως το 1996, με στόχο να προσεγγίσουν τις διεθνείς. Η κίνηση αυτή της Επιτροπής έχει διπλό χαρακτήρα: αφενός επιτυγχάνει μείωση των τιμών με άμεσο αντίκτυπο στον όγκο των πωλήσεων, άρα και στην παραγωγή της επόμενης χρονιάς, αφετέρου τηρεί τις υποσχέσεις που έχει δώσει στο πλαίσιο του λεγόμενου «γύρου της Ουρουγουάης» για μείωση των τιμών, καθώς και των εμποδίων προς τις εισαγωγές. Το μέτρο αυτό, είναι καθαρά οικονομικού χαρακτήρα, ενώ ο στόχος που εκπληρώνει έρχεται σε άμεση αντίθεση με τις αρχές της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, μέρος των οποίων θα εκπληρώνονταν εφόσον η μεταρρύθμιση στόχευε περισσότερο προς την αναδιάρθρωση της γεωργίας, παρά προς την ανταγωνιστικότητά της.
- Μείωση της παραγωγής σε επίπεδα προσαρμοσμένα στη ζήτηση. Ο στόχος αυτός προωθείται με την εφαρμογή αφενός της μείωσης των εξαγωγικών επιδοτήσεων και αφετέρου με υποχρεωτική απόσυρση από την παραγωγική διαδικασία ενός τμήματος που δεν υπερβαίνει το 15% της αροτραίας γης των «μεγάλων» παραγωγών. Ο στόχος αυτός, καθώς επίσης και τα μέτρα με τα οποία επιχειρείται να επιτευχθεί, κινείται προς την κατεύθυνση της ολοκληρωμένης ανάπτυξης, με την προϋπόθεση να αναπτυχθούν ετερογενείς πηγές απασχόλησης

και εισοδήματος για τον αγροτικό χώρο, να σταματήσει η συνεχιζόμενη αιμορραγία της υπαίθρου και η τροφοδότηση του αστικού βιομηχανικού κράτους με φθηνά εργατικά χέρια και να δοθούν κίνητρα και δαπάνες εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και πολιτισμικής / πολιτικής ανάπτυξης. Είναι όμως προφανές ότι ο στόχος αυτός έρχεται σε άμεση αντίθεση με τον πρώτο, καθώς η Επιτροπή δείχνει να ξεχνάει ότι υπό συνθήκες ελεύθερου και απόλυτου ανταγωνισμού των αγορών, η μείωση της παραγωγής σε επίπεδα προσαρμοζόμενα από τη ζήτηση δεν επιτυγχάνεται στην πράξη με μείωση των τιμών του τελικού προϊόντος και αύξηση της ανταγωνιστικότητας.

- Συγκέντρωση των ενισχύσεων σε μειονεκτικές ζώνες. Συγκεκριμένα, η Επιτροπή συντάσσει με το μέτρο αυτό ένα ευχολόγιο για ανακατεύθυνση «των επιδοτήσεων και των κοινοτικών πόρων εκεί που χρειάζεται περισσότερο και κυρίως στις μειονεκτικές ζώνες και τους μικρούς παραγωγούς». Το ρήμα «χρειάζεται» στον στόχο αυτό παίζει τον σπουδαιότερο ρόλο. Η Επιτροπή θεωρεί ότι οι μειονεκτικές ζώνες παίρνουν τώρα τη σκυτάλη από τις ήδη πλεονασματικές και «αναπτυγμένες» πεδινές εκτάσεις εντατικής καλλιέργειας και «χρειάζεται» να γίνουν περισσότερο ανταγωνιστικές. Με τις επιδοτήσεις που προσφέρει ουσιαστικά τις καθιστά περισσότερο εντατικές και παραγωγικές, αναιρώντας αφενός το περιεχόμενο του δεύτερου στόχου και ερχόμενη σε αντίθεση αφετέρου με τις κατευθύνσεις της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή χάνει μια καλή ευκαιρία στην περίπτωση αυτή να αναδιανείμει τον προϋπολογισμό της προωθώντας κυρίως την αναδιάρθρωση του αγροτικού χώρου στις μειονεκτικές περιοχές.
- Παροχή κινήτρων για παραμονή στην ύπαιθρο. Ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται αφενός με «την αποσύνδεση των οικονομικών ενισχύσεων από τον όγκο παραγωγής μέσω της θεσμοθέτησης στρεμματικών αποζημιώσεων στους παραγωγούς για την αντιστάθμιση της απώλειας εισοδήματος λόγω της μείωσης των τιμών και την υποχρεωτική αγρανάπαυση» και αφετέρου με «την εισαγωγή νέου σχεδίου πρόωρης συνταξιοδότησης». Ο στόχος αυτός κρίνεται ιδιαίτερα θετικός με τη διαφορά ότι το κίνητρο της υποχρεωτικής αγρανάπαυσης δόθηκε για το 15% των εκτάσεων των μεγαλοπαραγωγών, με αποτέλεσμα η αποζημίωση αυτή να αναφέρεται και πάλι στους λίγους προνομιούχους. Εξάλλου, το μέτρο της πρόωρης συνταξιοδότησης θα έχει αποτελέσματα θετικά εφόσον η αναδιάρθρωση της γεωργίας προχωρήσει προς την κατεύθυνση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης. Σε κάθε άλλη περίπτωση θα έχει αντίθετα αποτελέσματα γήρανσης και μετατροπής του αγροτικού χώρου σε μια συνάθροιση «απόμαχων» της εργασίας.
- Προστασία του περιβάλλοντος, με «χρηματοδότηση φιλικών προς το περιβάλλον τύπων γεωργίας και κτηνοτροφίας» και με «εισαγωγή νέου σχεδίου

δάσωσης και αναδάσωσης της γεωργικής γης». Η προσέγγιση αυτή της Ευρωπαϊκής Ένωσης κρίνεται ως θετική, με ιδιαίτερα σημαντική συμβολή προς την κατεύθυνση της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αλλά έρχεται σε αντιδιαμετρική θέση με τον πρώτο στόχο της διατήρησης της ανταγωνιστικότητας της ευρωπαϊκής γεωργίας, λόγω της απώλειας ζωτικού καλλιεργητικού χώρου.

Σχετικά με τη δεύτερη μεταρρύθμιση, αυτή προσαρμόζεται και συμμορφώνεται στις επιταγές της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και τις απαιτήσεις της ολοένα και εντονότερα ανταγωνιστικής γεωργίας. Με την «πολυλειτουργικότητα» και την «πολυτομεακή προσέγγιση» προωθείται ο ρόλος του αγροτικού κόσμου ως γρανάζι σε παραγωγικές διαδικασίες έξω και πέρα από την διατροφική παραγωγή και στη μορφοποίηση καινούριων πηγών εισοδήματος από απασχόληση σε κλάδους «συγγενείς». Η αλλαγή πολιτικής και στόχων πυροδότησε μια νέα κεφαλαιακή συγκεντροποίηση στον αγροτικό χώρο με συσσώρευση μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε εκμεταλλεύσεις μεγαλύτερου μεγέθους και τη δημιουργία νέο-τσιφλικιάδων οι οποίοι, αν δεν απολαμβάνουν της εργατικής παραγωγής των νέων κολίγων τους, έχουν ωστόσο τη δυνατότητα να στραφούν στην πυροσβεστική λύση της, έστω και ανασφάλιστης, εργασίας των οικονομικών μεταναστών τους οποίους με περισσή απλοχεριά φροντίζει να παρέχει η κρατική μηχανή. Η διαδικασία αυτή είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω συρρίκνωση του αγροτικού χώρου, τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε εκτάσεις και παραγωγή, ιδιαίτερα σε συγκεκριμένα είδη πολύ σημαντικά για την Ελλάδα, όπως το βαμβάκι και η ελιά. Έθεσε ως στόχο την κατάργηση της αυθεντικής ιδιότητας του αγρότη ως του ανθρώπου που παράγει από τη γη αμέσως ή εμμέσως. Αντ' αυτού προωθήθηκε ένα νέο μοντέλο ζωής που συνδυάζει «πολυλειτουργικές» και «πολυτομεακές» δραστηριότητες, πολλές από τις οποίες καμιά σχέση δεν έχουν με την αγροτική παραγωγή όπως είναι η ελαφριά βιοτεχνία ή ο τουρισμός (αγροτικός και μη).

2.5.4. Τρίτη μεταρρύθμιση (2003) – Έλεγχος Υγείας (2007)

Η τελευταία μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π. συντελέστηκε σε δυο διακριτές χρονικά φάσεις: η πρώτη και σημαντικότερη αποφασίστηκε τον Ιούνιο του 2003 επί ελληνικής προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η δεύτερη τον Απρίλιο του 2004 επί ιρλανδικής προεδρίας, ολοκληρώθηκε δε το 2005.

Σύμφωνα με τον Μπουρδάρη (2004) και τον Πέζαρο (2008) οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή σχετίζονται κυρίως με τη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα θεσπίσματα του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και τις απαιτήσεις των ευρωπαϊών φορολογούμενων για διαφάνεια, έλεγχο των δημοσίων δαπανών, καθώς επίσης και για επάρκεια σε ασφαλή τρόφιμα και μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος. Υπό αυτό το πρίσμα, η Ευρωπαϊκή Ένωση διατείνεται ότι έχει εξασφαλισμένη τη χρηματοδότηση της πολιτικής της και των αγροτικών επιδοτήσεων μέχρι το έτος 2013. Επιπρόσθετα, διασφαλίζεται η συνέχεια των επιδοτήσεων για τα μεσογειακά προϊόντα (βαμβάκι, ελαιόλαδο,

καπνός), καθώς επίσης και η ίση μεταχείριση με τα προϊόντα των βόρειων κρατών-μελών.

Το Νοέμβριο του 2007 συντάχθηκε η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με την αξιολόγηση της λειτουργίας της νέας μεταρρύθμισης, ενώ το Νοέμβριο του 2009, η Επιτροπή υιοθέτησε αυτή την αξιολόγηση με την ονομασία «Έλεγχος Υγείας» («Check up») της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής της, η οποία δεν ασχολείται με θέματα δημοσιονομικού χαρακτήρα (προϋπολογισμοί Γεωργικών Ταμείων), αλλά αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο για τη μελλοντική χρηματοδότηση και τον προσανατολισμό της Κ.Α.Π. μετά το 2013. Ένα χρόνο αργότερα θεσπίστηκαν οι ακόλουθοι τέσσερις κανονισμοί, που περιλαμβάνουν τις νέες αποφάσεις:

- Καν.72/2009 που αφορά την τροποποίηση του καν.1234/07 (Ενιαία Κ.Ο.Α.)
- Καν.73/2009 που αφορά την αντικατάσταση του καν.1782/03 (Άμεσες Ενισχύσεις)
- Καν.74/2009 που αφορά την τροποποίηση του καν.1698/05 (Αγροτική Ανάπτυξη)
- Καν.61/2009 που αφορά την τροποποίηση των Κατευθυντηρίων Γραμμών για την Αγροτική Ανάπτυξη

Τα βασικότερα σημεία της τρίτης μεταρρύθμισης αναλύονται διεξοδικότερα παρακάτω.

α. Ενιαία Αποδεδειγμένη Ενίσχυση

Η βασικότερη μεταβολή που επέφερε η μεταρρύθμιση στο μέχρι πρότινος σύστημα στήριξης της Κ.Α.Π. αποτελεί η θέσπιση του μέτρου της Ενιαίας Αποδεδειγμένης Ενίσχυσης (Ε.Α.Ε.), η οποία αντικατέστησε τις μέχρι πρότινος χορηγούμενες ενισχύσεις. Η Ελλάδα επέλεξε να εφαρμόσει το λεγόμενο «ιστορικό μοντέλο» κατά το οποίο το ύψος της Ε.Α.Ε. καθορίζεται με βάση τις μέσες αντίστοιχες ενισχύσεις που είχε εισπράξει κάθε δικαιούχος κατά τη διάρκεια μιας επανομαζόμενης «ιστορικής περιόδου αναφοράς» η οποία διαφέρει σε κάθε τομέα. Η βασική περίοδος αναφοράς κατά κανόνα είναι η τριετία 2000-2002 για τις αροτραίες καλλιέργειες, το ρύζι, τις αποξηραμένες ζωοτροφές, τα όσπρια, το βόειο και αιγοπρόβειο κρέας, τον καπνό και το βαμβάκι. Με βάση αυτό το μοντέλο η Ε.Α.Ε. μετατρέπεται σε σταθερή εισοδηματική βάση εφόσον εξ' ορισμού καταβάλλεται ετήσια, ανεξάρτητα από το είδος και την ποσότητα παραγωγής. Δικαιούχος πληρωμής⁴ δεν είναι

⁴ Πριν τον «Έλεγχο Υγείας», υπήρχαν διάφορα είδη δικαιωμάτων όπως:

- τα στρεμματικά δικαιώματα, τα οποία αντιστοιχούν σε 1 εκτάριο επιλέξιμης γεωργικής γης
- τα δικαιώματα παύσης καλλιέργειας τα οποία προέκυψαν από τις εκτάσεις που είχαν ενταχθεί στο καθεστώς της υποχρεωτικής αγρανάπαυσης το 2000-2002 και τα οποία ενεργοποιούνται με εκτάσεις παύσης καλλιέργειας
- τα δικαιώματα εθνικού αποθέματος, τα οποία είναι στρεμματικά (αντιστοιχούν δηλαδή σε γη) με την διαφορά ότι χορηγούνται από το κράτος και οι γεωργοί έχουν την υποχρέωση ετήσιας ενεργοποίησης και μη μεταβίβασης για 5 χρόνια
- τα ειδικά δικαιώματα, τα οποία προέκυψαν από ενισχύσεις ζωικού κεφαλαίου δεν αντιστοιχούν σε γη και μπορούν να ενεργοποιηθούν με την διατήρηση του 50% του ζωικού κεφαλαίου που κατείχαν κατά την ιστορική περίοδο αναφοράς. Μετά την αναθεώρηση του 2007, πρόσβαση στο καθεστώς της ενιαίας ενίσχυσης έχουν οι γεωργοί:
- που κατέχουν δικαιώματα ενίσχυσης, τα οποία απέκτησαν σύμφωνα με τον καν.1782/03
- που αποκτούν δικαιώματα ενίσχυσης με βάση τον καν. 73/2009
- με μεταβίβαση,
- από το εθνικό απόθεμα,
- με την κατανομή δικαιωμάτων στον τομέα του κρασιού είτε σε γεωργούς που εντάσσονται στο πρόγραμμα εκρίζωσης των αμπελώνων, είτε σε αμπελοουργούς μέσω δράσης του εθνικού φακέλου,

πλέον κατ' ανάγκη ο ιδιοκτήτης της καλλιεργούμενης γης, αλλά ο κατ' εξοχήν παραγωγός, ο οποίος είναι υποχρεωμένος να διατηρεί στη διάθεσή του τόσα στρέμματα όσα καλλιεργούσε κατά μέσο όρο την περίοδο αναφοράς και αποτελούν τον αριθμό των ατομικών δικαιωμάτων της νέας ενίσχυσης. Η αξία τους υπολογίζεται από το πηλίκο της Ε.Α.Ε.⁵ προς το μέσο όρο της έκτασης που καλλιεργήθηκε κατά την ιστορική περίοδο αναφοράς για την είσπραξη των συγκεκριμένων ενισχύσεων (έκταση αναφοράς).

Ωστόσο, στη διάθεση των κρατών-μελών διατέθηκε επίσης και το μοντέλο της λεγόμενης «περιφερειακής εφαρμογής» της Ε.Α.Ε. Βάσει αυτού, υπολογίζεται ο λόγος του συνόλου των ενισχύσεων που καταβλήθηκαν κατά την ιστορική περίοδο σε κάθε περιφέρεια προς το σύνολο της επιφάνειας της χρησιμοποιούμενης γεωργικής γης της συγκεκριμένης περιφέρειας κατά την περίοδο αναφοράς. Σε αυτή την περίπτωση, όλοι οι παραγωγοί της περιφέρειας είναι δικαιούχοι της Ε.Α.Ε., ανεξάρτητα από το είδος παραγωγής κατά την περίοδο αυτή. Το μοντέλο αυτό σύμφωνα με τον Πέζαρο (2008) χαρακτηρίζεται από ευκολότερη διοικητική εφαρμογή, εξομάλυνση των εισοδηματικών διαφορών μεταξύ των αγροτών, δυνατότητα εφαρμογής και μετά το 2013 και τέλος αποφυγή της μετατροπής των δικαιωμάτων σε «χρηματιστηριακό είδος». Το μοντέλο αυτό επιλέχθηκε από τις χώρες εκείνες που έχουν σχετικά ομοιόμορφη παραγωγική βάση και ασφαλώς όχι από τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου και ειδικά από την Ελλάδα, όπου μια τέτοια εφαρμογή θα οδηγούσε σε πληρωμές κατά πολύ ανομοιόμορφες ανάλογα με την καλλιέργεια (π.χ. βαμβάκι, καπνό, σιτηρά), με αποτέλεσμα την έντονη αναδιανομή των ενισχύσεων.

Μετά τον «Έλεγχο Υγείας», τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν ένα από τα εξής μοντέλα ανάπτυξης: είτε το περιφερειακό μοντέλο στο οποίο τα κράτη μέλη προσδιορίζουν τις περιφέρειες με βάση κριτήρια όπως η θεσμική ή διοικητική τους δομή και το περιφερειακό γεωργικό δυναμικό, ενώ η επικράτεια της χώρας μπορεί να θεωρηθεί ως μία περιφέρεια, είτε το περιφερειακό μοντέλο με προσαρμογή της αξίας των δικαιωμάτων ενίσχυσης, όπου το κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει να προβεί σε προσέγγιση της αξίας των δικαιωμάτων ενίσχυσης και συγχρόνως να εφαρμόσει περιφερειακό μοντέλο είτε τα υβριδικά τους μοντέλα.

Τα μέχρι τώρα δεδομένα καταδεικνύουν ότι ο «Έλεγχος Υγείας της Κ.Α.Π.» ουσιαστικά αποσκοπεί στην υποχρεωτική περιφερειοποίηση σε επίπεδο Ε.Ε. μετά το 2013. Δεδομένου

- με την κατανομή δικαιωμάτων λόγω εφαρμογής του περιφερειακού μοντέλου, λόγω κατάργησης των ειδικών καθεστώτων και ένταξής τους στο καθεστώς της ενιαίας ενίσχυσης, λόγω κατάργησης της μερικής δέσμευσης των ενισχύσεων σε ορισμένους τομείς (οπωροκηπευτικά, σπόροι σποράς, ποιοτικό παρακράτημα κατ' εφαρμογή του άρθρου 69 του καν.1782/03) & λόγω εφαρμογής της ειδικής στήριξης του άρθρου 68 σε περιοχές που υπόκεινται σε προγράμματα αναδιάρθρωσης ή/και ανάπτυξης.

Βάσει αυτών το σύστημα της ενιαίας ενίσχυσης απλοποιείται και όλα τα δικαιώματα που συνδέονται με την έκταση έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις: τα δικαιώματα παύσης καλλιέργειας καταργούνται και μετατρέπονται σε στρεμματικά, ενώ αυτά του εθνικού αποθέματος απαλλάσσονται από την ετήσια ενεργοποίηση και μη μεταβίβαση για 5 χρόνια.

⁵ Στον δημοσιονομικό τομέα, τα εθνικά ανώτατα όρια του προϋπολογισμού για την Ενιαία Ενίσχυση μετά την ολοκλήρωση του «Ελέγχου Υγείας και την σταδιακή ενσωμάτωση των ειδικών ενισχύσεων στο Κ.Ε.Ε, καθώς και για και τις Άμεσες Ενισχύσεις, αφού αφαιρεθούν τα ποσά που θα παρακρατούνται υπέρ της υποχρεωτικής διαφοροποίησης και τα οποία θα μεταφερθούν στον Β' πυλώνα για προγράμματα αγροτικής ανάπτυξης, διαμορφώνονται ως ακολούθως:

2009201020112012**Ενιαία Ενίσχυση***2.380.7132.211.6832.214.6832.232.533**Άμεσες Ενισχύσεις***2.561.4002.365.1002.358.9002.343.800*(σε χιλ. €) – ΠΗΓΗ: Πέζαρος (2008)

ότι (Μπελίτσου, 2009) στη χώρα μας η μέση αξία Δικαιωμάτων Ενιαίας Ενίσχυσης ανέρχεται σε 53€/στρέμμα, τη στιγμή που ο Ευρωπαϊκός μέσος όρος είναι περίπου 23€/στρέμμα, η επιλογή του περιφερειακού μοντέλου θα οδηγήσει σε μείωση της τάξης του 50% τουλάχιστον των άμεσων ενισχύσεων, οι οποίες για τους Έλληνες μικρομεσαίους παραγωγούς αντιστοιχούν στο 38% του εισοδήματός τους.

Τέλος, η ενιαία ενίσχυση συμπληρώνεται από διάφορες ειδικές ενισχύσεις ανάλογα με το προϊόν που θα επιλέξει να παράγει ο κάθε παραγωγός, διατηρώντας μεγαλύτερη ελευθερία επιλογών παραγωγής ανάλογα με το τι ο ίδιος κρίνει πιο συμφέρον (Ενημερωτικός Οδηγός 2004). Θετικό σημείο του νέου αυτού τρόπου πληρωμής σχετικά με το περιβάλλον εντοπίζεται στο ότι με την υποχρεωτική καλλιέργεια των εκτάσεων της Ε.Α.Ε. αποφεύγεται η εγκατάλειψη της γεωργικής γης η οποία οδηγεί σε υποβάθμιση του γεωργικού περιβάλλοντος (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2005).

β. Εθνικό Απόθεμα Δικαιωμάτων

Το Εθνικό Απόθεμα Δικαιωμάτων (Ε.Α.Δ.), όπως αρχικά μορφοποιήθηκε⁶, αποτελεί δικαίωμα που παραχωρείται σε κάθε κράτος-μέλος, έτσι ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίζει ειδικές συγκεκριμένες περιπτώσεις όπως για παράδειγμα τους νέο-εισερχόμενους στο επάγγελμα αγρότες οι οποίοι ξεκίνησαν την επαγγελματική τους δραστηριότητα μετά το 2002 και, συνεπώς, δεν είναι σε θέση να θεμελιώσουν «ιστορική περίοδο». Άλλες περιπτώσεις που αντιμετωπίζει το Ε.Α.Δ. είναι η κάλυψη περιπτώσεων ανωτέρας βίας όπως θάνατος, ασθένεια και φυσικές καταστροφές. Για τη σύσταση του Ε.Α.Δ. η Ε.Ε. άφησε στα κράτη-μέλη της ένα περιθώριο παρακράτησης έως και 3% του συνολικού αριθμού των δικαιωμάτων, αναλογικά για κάθε παραγωγό (Άρθρο 42 του Καν. 1782/2003).

Στη χώρα μας αποφασίσθηκε η παρακράτηση του 2% της αξίας των δικαιωμάτων ανά παραγωγό, ενώ οι δικαιούχοι καθορίσθηκαν μέσω ειδικής Υπουργικής Απόφασης (ΦΕΚ 422/07.04.06). Η αξία του κάθε δικαιώματος του Ε.Α.Δ. καθορίσθηκε στο ύψος των 750€ και διανεμήθηκε κυρίως σε νέους αγρότες. Επιπλέον δικαιώματα έλαβαν οι πολύτεκνοι και όσοι ενεργοποιήθηκαν σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές, ενώ σε περίπτωση μη ενεργοποίησης επί τριετία, τότε τα δικαιώματα μεταβιβάζονται στο Εθνικό Απόθεμα. Τα κράτη μέλη μπορούν να χρησιμοποιήσουν το εθνικό τους απόθεμα για τις δράσεις που προβλέπονται στο άρθρο 68 του νέου κανονισμού από το 2009.

⁶ Βάσει των ρυθμίσεων του «Ελέγχου Υγείας», το εθνικό απόθεμα πλέον περιλαμβάνει:

- τη διαφορά μεταξύ του ανωτάτου εθνικού ορίου πληρωμών για τις άμεσες ενισχύσεις και τη συνολική αξία των δικαιωμάτων που έχουν κατανεμηθεί και των ανωτάτων ορίων που έχουν καθοριστεί για τις δεσμευμένες ενισχύσεις (οπωροκηπευτικά, σπόροι σποράς), τις ειδικές ενισχύσεις (ρύζι, βαμβάκι, σκληρό σάρι κλπ) και την ειδική στήριξη του άρθρου 68 του νέου κανονισμού (ποιοτικό παρακράτημα κ.λπ.)
- τα δικαιώματα ενιαίας ενίσχυσης που δεν ενεργοποιούνται για δύο συνεχή χρόνια
- τα δικαιώματα που δεν πληρώνονται επί δύο χρόνια γιατί εμπίπτουν στις διατάξεις περί ελάχιστης πληρωμής (100-400€ ή 1-0,4 εκτάρια) ή περί μη κύριας γεωργικής δραστηριότητας μετά από απόφαση του κράτους μέλους και τα οποία δεν ενοικιάστηκαν ή δεν μεταβιβάστηκαν.
- Μέρος της αξίας των δικαιωμάτων που μεταβιβάζονται (εκτός κληρονομιάς) σε μη κατά κύριο επάγγελμα γεωργό.

γ. Μερική Αποσύνδεση

Μεταξύ των άλλων, στα κράτη μέλη δόθηκε η δυνατότητα να επιλέξουν από το πρώτο στάδιο εφαρμογής του συστήματος να διατηρήσουν ένα μέρος των προηγούμενων ενισχύσεων συνδεδεμένο με το συγκεκριμένο είδος παραγωγής (Καν. 1782/03)⁷.

Στην Ελλάδα τελικά δεν έγινε παρά ελάχιστη χρήση αυτών των δυνατοτήτων, καθώς προκρίθηκε η εφαρμογή της πλήρους αποσύνδεσης στο σύνολο των προϊόντων, με εξαίρεση τους σπόρους σποράς (η ενίσχυση διατηρείται 100% συνδεδεμένη με την παραγωγή), τη βιομηχανική τομάτα (30% της συνιστώσας του εθνικού ανώτατου ορίου έως 31.12.2010) και τα μεταποιημένα προς χυμοποίηση εσπεριδοειδή (60% της συνιστώσας που αντιστοιχεί στο προϊόν έως 31.12.2012).

Σύμφωνα με τον Πέζαρο (2008), βασικό μειονέκτημα της πλήρους αποδέσμευσης αποτελεί ο κίνδυνος της δραστηκής μείωσης ή/και εγκατάλειψης της παραγωγής και των αγροτικών γαιών, όπως συνέβη με τον καπνό στη χώρα μας, όπου σημειώθηκε μείωση της τάξης του 80% (από 120.000 σε 25.000 τόνους). Η μερική σύνδεση μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο συνέχισης της παραγωγικής διαδικασίας και εξασφάλισης της προσφοράς παραδοσιακών πρώτων υλών για το δευτερογενή τομέα. Ωστόσο, βασικό μειονέκτημα της μερικής σύνδεσης σύμφωνα με τον ίδιο, θεωρείται η πολύ μεγαλύτερη διοικητική επιβάρυνση στην ορθή εφαρμογή του συστήματος, γεγονός που συνεπάγεται την ύπαρξη δύο παράλληλων πολιτικών με ισχυρότατο ελεγκτικό μηχανισμό. Με σκοπό την ενίσχυση της αειφορικότητας της γεωργίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Ε.Ε. εισήγαγε την έννοια της Πολλαπλής Συμμόρφωσης. Σύμφωνα με αυτήν, για τη χορήγηση στο ακέραιο της Ε.Α.Ε. καθώς και των λοιπών άμεσων ενισχύσεων, ο αγρότης υποχρεούται να τηρεί συγκεκριμένα κανονιστικά πρότυπα σε ότι αφορά το περιβάλλον, την ασφάλεια τροφίμων, τη φυτοπροστασία, καθώς και την υγεία και καλή διαβίωση των ζώων. Εξάλλου, ο παραγωγός είναι υπεύθυνος να εξασφαλίζει την καλή διαχείριση και την εφαρμογή «καλών γεωργικών και περιβαλλοντικών πρακτικών» στο σύνολο της γεωργικής έκτασης από την οποία εξαρτώνται τα ατομικά δικαιώματα πληρωμής των ενισχύσεων.

Αυτά τα κανονιστικά πρότυπα που περιλαμβάνονται σε 18 κοινοτικές Οδηγίες και

⁷ Ποσόστωση Μερικής Αποσύνδεσης ανά τομέα παραγωγής, όπως προτάθηκε από την Ε.Ε. στα διάφορα κράτη – μέλη.

Τομέας Παραγωγής Ποσοστό διατήρησης ενίσχυσης Σιτηρά 25% των ενισχύσεων στο σύνολο παραγωγής ή 40% συμπληρωματικής ενίσχυσης σκληρού σιταριού Αιγοπρόβατα 50% προηγούμενων πριμοδοτήσεων Βόειο κρέας 100% ενίσχυσης θηλαζουσών αγελάδων και 40% ενίσχυσης σφαγής αρσενικών βοοειδών Ελαιόλαδο 40% του συνόλου της ενίσχυσης Καπνός Για τις εσοδείες 2006-2009 έως και 60%

Για τις εσοδείες 2010-2012 50% αποδέσμευση από την παραγωγή και μεταφορά του υπολοίπου στο δεύτερο Πυλώνα Σπόροι σποράς και παραγωγικές δραστηριότητες στα μικρά νησιά του Αιγαίου Ολική εξαίρεση Μεταποιημένα οπωροκηπευτικά:

- Βιομηχανική τομάτα

Δενδρώδεις καλλιέργειες και σταφίδες

50% έως 31.12.2011

100% έως 31.12.2010 και 75% έως 31.12.2012 Εσπεριδοειδή προς χυμοποίηση 60% έως 31.12.2012 Βαμβάκι 35% της ενίσχυσης σε επίπεδο χώρας παραμένει συνδεδεμένο με την παραγωγή. Προϋποθέσεις αποτελούν η χρήση εγκεκριμένων ποικιλιών, σπορά τουλάχιστον 8.000 φυτών ανά στρέμμα το αργότερο έως 31 Μαΐου και διατήρηση της φυτείας στον αγρό τουλάχιστον έως της 15^{ης} Οκτωβρίου. Επίσης, το φυτό να έχει φθάσει τουλάχιστον στο άνοιγμα της κάψας πριν τη συγκομιδή και να τηρούνται τα συγκεκριμένα προγράμματα λίπανσης και άρδευσης. Αγελαδινό γάλα Θέσπιση νέων άμεσων ενισχύσεων σε αντιστάθμισμα της μείωσης των τιμών. Οι τιμές δίνονται σε €/τόνο:

2004: 8,15 – 2005: 16,31 – 2006 και μετά: 24,49. Μετά το 2007 οι άμεσες αυτές ενισχύσεις αποδεσμεύονται από την παραγωγή και ενσωματώνονται στην Ε.Α.Ε. ΠΗΓΗ: Πέζαρος 2008

Κανονισμούς (Παράρτημα ΙΙΙ του βασικού Κανονισμού 1782/2003), εισήχθησαν σταδιακά στο σύστημα από 1.1.2005 και ολοκληρώθηκαν το 2007, στοχεύουν στην προστασία των εδαφών και των υπόγειων υδάτων από την υπερβολική χρήση φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων, στην προστασία των οικοσυστημάτων και των περιοχών Natura 2000, στην αποφυγή της νιτρορρύπανσης γεωργικής προέλευσης, στην ορθή εφαρμογή της ιλύος από εγκαταστάσεις καθαρισμού λυμάτων, στην πιστή τήρηση των κανόνων για την αναγνώριση, καταγραφή και σήμανση των ζώων και των προϊόντων τους, στην υποχρέωση άμεσης κοινοποίησης των ασθενειών των ζώων αν και όποτε εκδηλωθούν και στη διατήρηση καλών συνθηκών διαβίωσης των ζώων

Η καλή διαχείριση των γαιών εξαρτάται από τα ιδιαίτερα κλιματολογικά και εδαφολογικά χαρακτηριστικά της κάθε χώρας. Συνεπώς, κάθε κράτος-μέλος υποχρεώνεται να θεσπίσει ένα πλαίσιο κανόνων αναφοράς σε συγκεκριμένες ελάχιστες «καλές γεωργικές και περιβαλλοντικές συνθήκες» με σκοπό την προστασία του εδάφους και τη διατήρηση της δομής και της οργανικής του ουσίας. Στην Ελλάδα θεσπίστηκαν οι αντίστοιχοι κανονισμοί με την Κ.Υ.Α. 324032/24.12.2004 – Φ.Ε.Κ. Β1921/24.12.2004, καθώς και οι αρμόδιοι διοικητικοί και ελεγκτικοί μηχανισμοί, για την εξασφάλιση ελάχιστου επιπέδου συντήρησης και την αποφυγή της υποβάθμισης των οικοσυστημάτων⁸.

Ελλιπής τήρηση από τον παραγωγό μιας ή περισσότερων υποχρεώσεων της πολλαπλής συμμόρφωσης συνεπάγεται περικοπές των ενισχύσεων. Το 25% των περικοπών παραμένει στο ίδιο το κράτος-μέλος και το υπόλοιπο επιστρέφει στον κοινοτικό προϋπολογισμό. Τα αποτελέσματα των ελέγχων συνδέονται με το ΟΣΔΕ και επιβάλλονται κυρώσεις ως ποσοστό μείωσης του συνόλου των ενισχύσεων, οι οποίες στη χώρα μας κυμαίνονται από 1% έως 3% κατά τομέα υποχρεώσεων. Εφόσον σημειώνονται παραβάσεις σε περισσότερους τομείς αυτές αθροίζονται και το ποσοστό είναι δυνατό να ανέλθει στο 5%. Σε περίπτωση επανάληψης της παράβασης τα ποσοστά τριπλασιάζονται, ενώ σε ακραίες περιπτώσεις η κύρωση είναι δυνατόν να φθάσει στο 100% της ενίσχυσης.

Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του «Ελέγχου Υγείας», η Πολλαπλή Συμμόρφωση ενισχύεται με κανόνες για την Προστασία και διαχείριση των υδάτων, όπως τη δημιουργία ζωνών ανάσχεσης κατά μήκος υδατορρευμάτων και την τήρηση των διαδικασιών έγκρισης χρήσης των υδάτων για άρδευση. Οι νέες υποχρεώσεις εφαρμόζονται από το 2010 και μετά.

⁸ Στο πλαίσιο αυτό θεσπίστηκαν απαιτήσεις σχετικά με :

- τη φυτική κάλυψη των υπό κλίση αγροτεμαχίων κατά την περίοδο των βροχοπτώσεων
- τη διαχείριση καλαμιάς με ενσωμάτωση στο έδαφος ή βόσκηση μετά τη συγκομιδή και απαγόρευση της καύσης
- τη διαχείριση των βοσκοτόπων με την εφαρμογή ελάχιστης και μέγιστης πυκνότητας βόσκησης
- την απαγόρευση άροσης βοσκοτόπων
- την άροση σε επικλινή εδάφη να γίνεται κατά τις ισοϋψείς ή διαγώνια
- την αμειψισπορά στο 20% της έκτασης των εκμεταλλεύσεων που βρίσκονται σε φτωχά εδάφη, με συμπληρωματική καλλιέργεια ψυχανθών και ενσωμάτωσή τους στο έδαφος που επιβάλλεται για τον εμπλουτισμό του
- τη διατήρηση της βλάστησης κοντά σε υδάτινους αποδέκτες, υποχρέωση καθαρισμού των αρδευτικών και στραγγιστικών καναλιών από τη βλάστηση που αναπτύσσεται στο εσωτερικό τους, χωρίς χημικά μέσα
- Συγκέντρωση των απορριμμάτων σε συγκεκριμένο χώρο της εκμετάλλευσης και μέριμνα για την αποκομιδή τους

δ. Διαφοροποίηση

Ως διαφοροποίηση θεωρείται η διαδικασία ενίσχυσης του Β' Πυλώνα της Κ.Α.Π. (χρηματοδότηση προγραμμάτων Αγροτικής Ανάπτυξης), η οποία άρχισε να εφαρμόζεται από το 2005 με μεταφορά πόρων από τον Α' Πυλώνα, δεδομένου ότι οι διαθέσιμοι πόροι του Κοινοτικού Γεωργικού Ταμείου είναι περιορισμένοι. Η παρακράτηση εφαρμόζεται στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις που εισπράττουν άμεσες ενισχύσεις πάνω από 5.000€ ετησίως και τα ισχύοντα ποσοστά ανήλθαν σε 3% για το 2005, 4% για το 2006 και 5% για το 2007 και 2008. Στις παρακρατήσεις ισχύει πλήρης απαλλαγή για τις ενισχύσεις των πρώτων 5.000€ ανά παραγωγό (ατέλεια).

Σύμφωνα με τον Μπουρδάρα (2004) και τον Πέζαρο (2004, 2008), το ισοζύγιο για τη χώρα μας είναι θετικό εφόσον, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, η συντριπτική πλειοψηφία (85%) των αγροτικών εκμεταλλεύσεων της εντάσσεται σε αυτή την κατηγορία, με αποτέλεσμα να απαλλάσσονται τελείως ή να επιβαρύνονται σε μικρό βαθμό. Ποσοστό 80% των παρακρατήσεων επιστρέφεται στο κράτος μέλος από όπου προέρχεται, ενώ το υπόλοιπο 20% αναδιανέμεται μεταξύ των κρατών μελών βάσει κριτηρίων συνοχής (δείκτες γεωργικής έκτασης, γεωργικής απασχόλησης και κατά κεφαλή Α.Ε.Π. σε αγοραστική δύναμη). Έτσι, στην Ελλάδα τελικά επιστρέφονται ποσά μεγαλύτερα από αυτά που παρακρατήθηκαν. Οι εξοικονομούμενοι πόροι διατίθενται για τη χρηματοδότηση πρόσθετων μέτρων αγροτικής ανάπτυξης, όπως:

- Νέα κίνητρα (σε μεμονωμένους παραγωγούς ή οργανώσεις παραγωγών) για τη βελτίωση της ποιότητας των παραγόμενων προϊόντων, πιστοποίηση της ποιότητάς τους κ.λπ.
- Παροχή στήριξης στους αγρότες για την τήρηση των προτύπων της πολλαπλής συμμόρφωσης και τη χρήση της υπηρεσίας παροχής συμβουλών.
- Νέα μέτρα για την καλή διαβίωση των ζώων, με ένταξή τους στο αγροπεριβαλλοντικό πακέτο ή/και πρόβλεψη νέων προμηθειών για δεσμεύσεις που υπερβαίνουν τις υφιστάμενες νομικές υποχρεώσεις.

Τα ποσοστά παρακράτησης, μετά τις νέες ρυθμίσεις του «Ελέγχου Υγείας», αυξάνονται σε 7% για το 2009, 8% για το 2010, 9% για το 2011 και 10% για το 2012. Επιπλέον επιβάλλεται παρακράτηση 4%, πέραν των προαναφερομένων, στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις που εισπράττουν πάνω από 300.000€ ετησίως. Τα ποσά που προκύπτουν από την παρακράτηση, πέραν του 5%, παραμένουν στα ίδια τα κράτη μέλη, όπου παρακρατούνται και χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για την αντιμετώπιση των νέων προκλήσεων (κλιματική αλλαγή, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, διαχείριση υδάτων, βιοποικιλότητα) και την αναδιάρθρωση του τομέα των γαλακτοκομικών.

ε. Σύστημα γεωργικών συμβουλών

Από το 2007 έχει δημιουργηθεί ένα σύστημα παροχής γεωργικών συμβουλών (καν. 1782/2003), με σκοπό την υποβοήθηση των εκμεταλλεύσεων στην προσαρμογή στην

πολλαπλή συμμόρφωση και ενδεχομένως και στην αντιμετώπιση ευρύτερων πτυχών όπως ανάπτυξη δραστηριοτήτων, επενδύσεων, καινοτομιών, λογιστικού εκσυγχρονισμού κ.λπ.

Η συμμετοχή των αγροτών στο πρόγραμμα είναι προαιρετική, ενώ οι ίδιοι αναλαμβάνουν το κόστος παροχής συμβουλών από τους φορείς υλοποίησης, για το οποίο επιδοτούνται για μια πενταετία, μέχρι και το 80% του κόστους. Προτεραιότητα δόθηκε στους αγρότες που εισπράττουν από 15.000 € και πάνω σε άμεσες ενισχύσεις. Η θεσμική εισαγωγή του συστήματος στη χώρα μας διέπεται από την Κ.Υ.Α. 303894/11-08-06 όπως τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με την 223490/24-11-06.

στ. Ποιοτικό παρακράτημα

Τα κράτη μέλη έχουν τη δυνατότητα να παρακρατούν έως και 10% του συνολικού ποσού των ενισχύσεων ανά τομέα προϊόντος (αρθρ. 69 Καν. 1782/2003), προκειμένου το ποσό αυτό να διατίθεται ως χορήγηση πρόσθετης ενίσχυσης στον ίδιο τομέα προϊόντος για συγκεκριμένους τύπους γεωργίας που αποσκοπούν είτε στη βελτίωση της ποιότητας ή/και της εμπορίας των προϊόντων του τομέα είτε στην προστασία ή βελτίωση του περιβάλλοντος. Επομένως, το λεγόμενο και «ποιοτικό παρακράτημα» στην ουσία εξαιρείται από την αποδέσμευση και, εφόσον χορηγείται ως πρόσθετη ενίσχυση στην παραγωγή συγκεκριμένου προϊόντος, λειτουργεί πρακτικά σαν ένα ακόμη είδος «δεσμευμένης ενίσχυσης».

Στην Ελλάδα έγινε ευρύτατη χρήση της δυνατότητας αυτής με στόχο την ενίσχυση υπέρ της ποιότητας με ποσοστά παρακρατήματος 10% από τη συνιστώσα των αροτραίων καλλιεργειών (47,3 εκ. €), 10% από τον τομέα βοείου κρέατος (8,8 εκ. €), 5% από τον τομέα αιγοπροβάτων (12,6 εκ. €), 4% από τον τομέα του ελαιολάδου (22,2 εκ. €), 2% από τον τομέα του καπνού (7,5 εκ.) και 10% από τον τομέα της ζάχαρης (2,9 εκ. €).

Οι διατάξεις του «Ελέγχου Υγείας» προβλέπουν δυνατότητα παρακράτησης ποσοστού έως 3,5% του ανωτάτου εθνικού ορίου, διατηρώντας της προηγούμενες ενισχύσεις και επεκτείνεται επίσης σε ενισχύσεις στις περιοχές που θα πληγούν από την κατάργηση των ποσοστώσεων στον τομέα των γαλακτοκομικών προϊόντων και του ρυζιού. Τέλος προβλέπεται στήριξη – με τη δημιουργία ταμείου αλληλοβοήθειας - για την διαχείριση κινδύνων με τη μορφή ασφαλίσεων και καταβολές οικονομικών αποζημιώσεων για απώλειες παραγωγής που προκαλούνται από δυσμενή κλιματικά φαινόμενα και από ασθένειες φυτών και ζώων.

ζ. Ελάχιστα επίπεδα πληρωμής

Από το 2010 τα κράτη μέλη δεν έχουν πλέον την υποχρέωση να χορηγούν άμεσες ενισχύσεις στους γεωργούς που λαμβάνουν ένα ελάχιστο ποσό ετησίως ή διαθέτουν ένα ελάχιστο μέγεθος εκμετάλλευσης, έχοντας ως στόχο τον περιορισμό του κόστους διαχείρισης και τον έλεγχο των αιτήσεων ενίσχυσης. Για την Ελλάδα τα όρια αυτά ορίστηκαν σε 100 - 400€ ανά εκμετάλλευση ή σε επιλέξιμη έκταση εκμετάλλευσης 4-10 στρεμμάτων.

Επίσης, τα κράτη μέλη μπορούν προαιρετικά να θεσπίσουν «αντικειμενικά» και «αμερόληπτα» κριτήρια ώστε να μην χορηγούνται άμεσες ενισχύσεις σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα των οποίων οι γεωργικές δραστηριότητες αποτελούν ασήμαντο μέρος των συνολικών οικονομικών δραστηριοτήτων ή των οποίων ο κύριος επιχειρηματικός ή εταιρικός σκοπός δεν συνίσταται στην άσκηση γεωργικής δραστηριότητας.

η. Διαχείριση των δικαιωμάτων ενίσχυσης

Ενεργοποίηση Δικαιωμάτων: Οι γεωργοί έχουν την υποχρέωση να ενεργοποιούν τα δικαιώματα ενιαίας ενίσχυσης ώστε να εισπράττουν την αξία των δικαιωμάτων τους. Η ενεργοποίηση πραγματοποιείται με την υποβολή αίτησης μέχρι 15 Μαΐου κάθε έτους και με την κατοχή επιλέξιμης γης ίσου αριθμού εκταρίων με τον αριθμό των δικαιωμάτων που διαθέτει ο γεωργός. Αυτή η γεωργική γη μπορεί να είναι ιδιόκτητη ή ενοικιασμένη. Με τις νέες ρυθμίσεις στο πλαίσιο του «Ελέγχου Υγείας» της Κ.Α.Π., οι όροι επιλεξιμότητας⁹ θα πρέπει να πληρούνται καθ' όλη τη διάρκεια του ημερολογιακού έτους.

Μεταβίβαση Δικαιωμάτων: Τα δικαιώματα ενιαίας ενίσχυσης μπορούν να μεταβιβαστούν οριστικά με ή χωρίς γη, να κληροδοτηθούν ή να ενοικιαστούν συνοδευόμενα από γη. Τα ειδικά δικαιώματα μπορούσαν να μεταβιβαστούν διατηρώντας το δικαίωμα ενεργοποίησης με το 50% του ζωικού κεφαλαίου, μόνο όταν μεταβιβάζεται το σύνολο των ειδικών δικαιωμάτων της εκμετάλλευσης.

Τα νέα δεδομένα στο πλαίσιο του «Ελέγχου Υγείας» της Κ.Α.Π., επιβάλλουν την ισχύ της ρύθμισης μόνο κατά τα έτη 2009, 2010 και 2011 σε περίπτωση μεταβίβασης, ενώ μετά το 2011 ισχύει μόνο σε περίπτωση υφιστάμενης ή αναμενόμενης κληρονομιάς.

Αναθεώρηση Δικαιωμάτων: Οι νέες ισχύουσες διατάξεις δίνουν τη δυνατότητα στα κράτη μέλη που επέλεξαν το ιστορικό μοντέλο για την εφαρμογή του καθεστώτος της ενιαίας ενίσχυσης, όπως η χώρα μας, να προβούν στην αναθεώρηση της αξίας των δικαιωμάτων ενίσχυσης που έχουν κατανεμηθεί στους γεωργούς. Στόχος της ρύθμισης είναι η άμβλυση των ανισοτήτων μεταξύ των δικαιωμάτων διαφορετικής αξίας που έχει διαμορφωθεί κατά το παρελθόν, επειδή προήλθαν από διαφορετικά καθεστώτα (αροτραίες καλλιέργειες, λάδι, καπνός, βαμβάκι κ.λπ.)

Ειδικά δικαιώματα: είχαν κατανεμηθεί σε γεωργούς που λάμβαναν ενισχύσεις από ζώα χωρίς την υποχρέωση να διαθέτουν και να δηλώνουν γεωργική γη (βοσκότοπο). Επίσης

⁹ Ως επιλέξιμη γη ορίζεται:

- κάθε γεωργική έκταση (συμπεριλαμβανομένων των εκτάσεων που καλύπτονται από δασύλλια περιοδικής υλοτόμησης) η οποία χρησιμοποιείται αποκλειστικά για γεωργική δραστηριότητα ή κυρίως για γεωργικές δραστηριότητες όταν γίνεται και χρήση για μη γεωργικές δραστηριότητες
- κάθε έκταση που έδωσε δικαίωμα σε ενισχύσεις στο Κ.Ε.Ε. κατά το 2008 και η οποία πλέον δεν πληροί τους όρους επιλεξιμότητας λόγω:
  - εφαρμογής των οδηγιών περί διατήρησης των αγρίων πτηνών (79/409/ΕΟΚ), φυσικών οικοτόπων, άγριας πανίδας και χλωρίδας (92/43/ΕΟΚ) και θέσπισης πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων (2000/60/ΕΚ).
  - ένταξης σε πρόγραμμα δάσωσης (άρθρο 31 του καν.1257/99, άρθρο 43 του καν.1698/05) για την διάρκεια της σχετικής δέσμευσης
  - ένταξης σε πρόγραμμα παύσης καλλιέργειας (άρθρα 22,23 &24 του καν.1257/099, άρθρο 39/1698/05) για την διάρκεια της σχετικής δέσμευσης.

ειδικά δικαιώματα δημιουργούνται όταν η συνολική αξία των ενισχύσεων, συμπεριλαμβανομένου του ζωικού κεφαλαίου, υπερβαίνει τις 5.000€.

Πλέον, τα ειδικά δικαιώματα τα οποία κατανεμήθηκαν σύμφωνα με τις διατάξεις του καν.1782/03 εξακολουθούν να ισχύουν.

Κριτική της Τρίτης μεταρρύθμισης και του Ελέγχου Υγείας (2003 – 2007)

Η ενδιάμεση αυτή αναθεώρηση θεωρείται (Πέζαρος, 2008) ένας εκ βάθρων επαναπροσανατολισμός της Κ.Α.Π., η οποία αλλάζει τον τρόπο στήριξης του γεωργικού κλάδου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο πυρήνας της νέας αγροτικής πολιτικής είναι προσανατολισμένος προς την ανταγωνιστικότητα σε επίπεδο γεωργού και έγκειται στην κατάργηση της σύνδεσης μεταξύ παραγωγής και επιδοτήσεων. Σε συνδυασμό με την πολλαπλή συμμόρφωση, είναι ένα δείγμα της στροφής της ευρωπαϊκής πολιτικής προς περισσότερο «αιφορικές» και «βιώσιμες» γεωργικές πρακτικές.

Το σύστημα αποσύνδεσης κινείται στο πλαίσιο της στήριξης των παραγωγών και όχι της στήριξης των προϊόντων όσον αφορά στο ύψος και το είδος της παραγωγής. Αποφασίζεται η δυνατότητα εφαρμογής ενός συστήματος «μερικής αποσύνδεσης» των ενισχύσεων από την παραγωγή προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος μείωσης της γεωργικής γης και της εγκατάλειψης των αγροτικών γαιών, ιδιαίτερα στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Επιπλέον, με τη μερική αποσύνδεση της ενίσχυσης από την παραγωγή δίνεται η δυνατότητα να επιλέγουν οι γεωργοί την παραγωγή προϊόντων για τα οποία σημειώνεται υψηλή ζήτηση και αυξημένες τιμές, αποτελώντας ένα ακόμη δείγμα της ευρωπαϊκής κατεύθυνσης προς την ιδιωτική πρωτοβουλία. Επίσης, δίνεται η δυνατότητα να ενισχύονται οι παραγωγοί από νέα μέτρα, όπως για παράδειγμα για την ποιότητα των τροφίμων και την τήρηση προτύπων. Η αποσύνδεση των ενισχύσεων από την παραγωγή είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης να τις καταστήσει συμβατές με τους κανόνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, με στόχο την εκτόνωση των πιέσεων που ασκούνται σε βάρος της, η μέχρι τώρα όμως εφαρμογή της και πολύ περισσότερο η εφαρμογή του «Ελέγχου Υγείας» της μεταρρύθμισης μάλλον αρνητικά αποτελέσματα έχει επιφέρει στην ελληνική αγροτική παραγωγή.

Βάσει των στοιχείων της Ε.Σ.Υ.Ε., μεταξύ του 2004 και του 2009 ο αγροτικός όγκος παραγωγής μειώθηκε κατά 7% και 2% για τα φυτικά και ζωικά προϊόντα αντίστοιχα, ενώ ταυτόχρονα παρατηρείται συνεχής μείωση των τιμών σε βασικά γεωργικά προϊόντα στην Ελλάδα. Μελέτες (Eurostat, 2008) καταδεικνύουν ότι την τελευταία δεκαετία το κατά κεφαλήν γεωργικό εισόδημα μειώθηκε κατά 16,7% σε πραγματικές τιμές στη χώρα μας, με αντίστοιχη μείωση στα υπόλοιπα κράτη μέλη της Ε.Ε. Ο μικρός ελληνικός κλήρος επίσης συνιστά εμπόδιο για τη διαπραγματευτική δύναμη των ελλήνων αγροτών σε σχέση με τις αλυσίδες διανομής μεγάλης κλίμακας που έχουν να αντιμετωπίσουν. Ο φαύλος αυτός κύκλος ολοκληρώνεται με το γεγονός ότι το χαμηλό επίπεδο κερδών του παραγωγού δεν επιτρέπει περαιτέρω επενδύσεις ή εισαγωγή καινοτομιών στον τομέα της παραγωγής.

Η εφαρμογή του «Ελέγχου Υγείας» που επιτείνει το πρόβλημα δεν είναι τίποτε άλλο από μια μετονομασμένη «ενδιάμεση αναθεώρηση», για «να μην υπάρχουν συγχύσεις και αναφορές στις ενδιάμεσες αναθεωρήσεις που συνέβησαν τα προηγούμενα χρόνια» (Πέζαρος, 2008). Η τροποποίηση αυτή στην πολιτική είναι η τελευταία από μια σειρά πολυποίκιλων τροποποιήσεων που συνέβησαν κατά τη διάρκεια των προηγούμενων ετών, «απαραίτητων για να προσαρμόζεται η πολιτική στις παγκόσμια διαφοροποιημένες τάσεις», κυρίως δε για να αποκτήσει ισχυρά διαπραγματευτικά χαρτιά με σκοπό να αποκτήσει συμβατικό πλεονέκτημα έναντι των ανέμων διαπραγματεύσεων της με τους άλλους ισχυρούς εταίρους στο παγκοσμιοποιημένο εμπορικό παιχνίδι. Για το λόγο αυτό στοχεύει στην προσαρμοστικότητα της ευρωπαϊκής γεωργίας στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον, με αποτέλεσμα να στερεί από τα κράτη μέλη της τη δυνατότητα να στηρίξουν τη γεωργική τους παραγωγή, ιδιαίτερα σε μια εποχή με έντονες οικονομικές πιέσεις. Ταυτόχρονα, η πρόσφατη οικονομική κρίση επιτείνει τους διάφορους κινδύνους για τους αγρότες και τους συνεταιρισμούς τους με αποτέλεσμα η οικονομική τους επιβίωση να τίθεται σε αμφιβολία. Πάντως, με όλες τις αναθεωρήσεις, μεταρρυθμίσεις και προσαρμογές, η Κ.Α.Π. συνεχίζει να αποτελεί ένα μόρφωμα αποσπασματικό, μονοεπιστημονικό και κλαδικό/τομεακό, με εγγενείς αδυναμίες να υποστηρίξει μια ορθολογική ολοκληρωμένη ανάπτυξη.

Ενιαία Αποδεδειγμένη Ενίσχυση, Μερική Αποσύνδεση, Διαφοροποίηση: Σε γενικές γραμμές, οποιαδήποτε «ενίσχυση» είτε δεσμευμένη, είτε αποδεδειγμένη από τον όγκο της αγροτικής παραγωγής είναι στον αντίποδα μιας ορθολογικής αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης και μάλλον αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα, παρά εργαλείο προώθησής της. Η οικονομική ενίσχυση με βάση την παραγωγή την εντατικοποιεί, καθυποτάσσει τη φύση, αυξάνει τη ρύπανση του φυσικού περιβάλλοντος ενώ ταυτόχρονα τη θεσμοθετεί με ανάρτηση κανόνων και προστίμων ρύπανσης, ουσιαστικά παραχωρώντας στον ρυπαίνοντα «δικαιώματα ρύπανσης» ανάλογα με το βαλάντιό του. Η αποδεδειγμένη από την παραγωγή ενίσχυση έχει πολυσχιδή χαρακτήρα. Αφενός συνεχίζει να επιδοτεί, έστω και μειωμένα, με αποτέλεσμα να αποχαυνώνεται ο λαμβάνων και να παραμένει σχετικά μεγάλο ποσοστό γεωργικής γης σε αχρηστία, κατάσταση η οποία υποβάλλει σε μεγάλες πιέσεις την ευφορία των ελληνικών γεωργικών γαιών. Αφετέρου δε, διατηρεί και συντηρεί τη διάκριση ανάμεσα στους έχοντες και μη. Αποτελεί μια πολιτική επιδότησης που συναρτά το τελικό ποσό βάσει του ποσοστού γεωργικής γης που ουσιαστικά κατέχει ο γεωργός – ή το οποίο καλλιέργησε κατά την ιστορική περίοδο αναφοράς. Με άλλα λόγια, η τελική επιδότηση είναι ανάλογη του «πλούτου» του τελικού δικαιούχου με αποτέλεσμα η εν λόγω πολιτική να χρησιμοποιεί τις διαδικασίες και τα διαθέσιμα της παραγωγής για να αλλοτριώσει τις ανθρώπινες και κοινωνικές σχέσεις και να μεγαλώσει το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς, αγοραιοποιώντας τις αγροτικές κοινωνίες και αποτιμώντας την αξία τους με βάση την έκταση που κατέχουν.

Ενόψει κυρίως των νέων δημοσιονομικών προοπτικών της, η Ε.Ε. προσανατολίζεται

στη δραστική μείωση των επιδοτήσεων με ταυτόχρονη μεταφορά των περισσεϊων κονδυλίων στο δεύτερο πυλώνα της Κ.Α.Π. Με τον τρόπο αυτό η Ε.Ε. έχει υπαλληλοποιηθεί από τον Π.Ο.Ε. χειραγωγώντας τη γεωργική της πολιτική προς την κατεύθυνση της μείωσης του εισοδήματος των αρχικών παραγωγών προς όφελος της εξυπηρέτησης των ζωτικών συμφερόντων του κεφαλαίου. Με την κατάσταση που τριάντα χρόνια τώρα έχει δημιουργηθεί με την οικονομική στήριξη της ελληνικής γεωργίας από την Ε.Ε. είναι βέβαιο ότι θα επέλθει μια περιθωριοποίηση του γεωργικού τομέα. Στο κλειστό αυτό κύκλωμα, οι παραγωγοί θα προσανατολιστούν μαζικά προς την καλλιέργεια που θα τυγχάνει της υψηλότερης προσόδου ανά στρέμμα με άμεση συνέπεια τη μεγάλη μείωση των τιμών λόγω υπερπαραγωγής. Εξαιτίας της μείωσης αυτής, οι παραγωγοί στην επόμενη καλλιεργητική περίοδο θα στραφούν μαζικά σε άλλη καλλιέργεια κ.ο.κ. Ο φαύλος κύκλος που κατ' αυτό τον τρόπο θα δημιουργηθεί είναι δυνατό να προκαλέσει αποδιοργάνωση της ελληνικής γεωργίας, πάντως σίγουρα θα μετατρέψει ένα μεγάλο ποσοστό του γεωργικού πληθυσμού σε παθητικούς και φοβισμένους από το φάσμα της ολοένα και διογκούμενης ανεργίας υπηκόους, οι οποίοι δεν θα έχουν τη δυνατότητα ούτε να είναι ενεργοί, συνειδητοποιημένοι και υπεύθυνοι πολίτες, αλλά ούτε και ευέλικτοι, αποτελεσματικοί, έξυπνοι και ευφάνταστοι παραγωγοί. Το Σύστημα Γεωργικών Συμβουλών έπρεπε να έχει σχεδιαστεί για να αντιμετωπίσει αυτό το πρόβλημα αλλά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, κάτι τέτοιο δεν ισχύει.

Πολλαπλή Συμμόρφωση – Σύστημα Γεωργικών Συμβουλών: Το μέτρο αυτό αναδεικνύει την ανάγκη της «αιφορικότητας» της γεωργίας και σαν τέτοιο ουδεμία σχέση έχει με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη. Πρόκειται στην πραγματικότητα για μια «Δαμόκλειο Σπάθη» κρεμάμενη επί των κεφαλών των ανυποψίαστων παραγωγών, στην περίπτωση που αυτοί δεν συμμορφώνονται προς τις «περιβαλλοντικές» και «αιφορικές» ευαισθησίες της επιτροπής, η οποία επιπλέον μελετά την εφαρμογή «ορθολογικών» γεωργικών πρακτικών. Οι αγρότες στο πλαίσιο της «Πολλαπλής Συμμόρφωσης» πλέον είναι αναγκασμένοι να ανταποκριθούν σε ένα καταιγισμό συχνά επικαλυπτόμενων κανονιστικών απαιτήσεων, με συνεχείς ελέγχους στους οποίους εμπλέκονται όλο και περισσότεροι φορείς του δημοσίου ή/και του ιδιωτικού τομέα. Με την υποχρέωση αυτή, οι παραγωγοί συχνά αναγκάζονται να καταφύγουν στην παροχή πρόσθετων υπηρεσιών από ειδικούς συμβούλους, όχι πάντα από τα θεσμικά όργανα, αλλά από ελεύθερους επαγγελματίες, γεγονός που επιβαρύνει σημαντικά το κόστος διαχείρισης της γεωργικής τους εκμετάλλευσης. Με ποιο τρόπο ο παραγωγός θα συμβάλλει ενεργά στην προστασία και «διατήρηση» του περιβάλλοντος όταν πολιορκείται από δαιδαλώδεις διοικητικές και θεσμικές διαδικασίες, από γραφειοκρατία - την οποία για να ξεπεράσει θα πρέπει να αναλωθεί σε πολύπλοκες νομικές ερμηνείες - και ανταγωνιστικότητα τόσο σε επίπεδο ατομικό όσο και σε επίπεδο εθνικό; Το μέτρο αγνοεί παντελώς τους συνεταιρισμούς των αγροτών και των οργανώσεών τους που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά στηρίζοντας τη συλλογική προσπάθεια και προσφέροντας διαδικασίες επίλυσης των διαφόρων προβλημάτων που ανακύπτουν, υπό την προϋπόθεση

ότι θα είχε προβλεφθεί από την επιτροπή η θεσμική τους εμπλοκή στην παροχή των γεωργικών συμβουλών και στην επίλυση των γραφειοκρατικών διαδικασιών.

Εθνικό Απόθεμα Δικαιωμάτων: Ουσιαστικά λειτουργεί ως υποστηρικτικό απόθεμα για περιπτώσεις παραγωγών που δεν είναι δυνατό να ενταχθούν στην αποδεδειγμένη ενίσχυση. Από την άποψη της ολιστικής θεώρησης της ολοκληρωμένης ανάπτυξης είναι επίσης μη συμβατό, καθώς και αυτό μεταπίπτει στη λογική των οικονομικών ενισχύσεων – επιδοτήσεων. Όμως τουλάχιστον το σημείο αυτό της πολιτικής λαμβάνει υπόψη κάποιες ευπαθείς ομάδες τις οποίες προσπαθεί να εντάξει στον παραγωγικό πληθυσμό. Είναι από την άποψη της μέριμνας θετικό σημείο στην προσπάθεια να μην αγνοεί τους αδυνάτους, υπό την προϋπόθεση βέβαια, ότι τελικά θα παρακαμφθούν τα όποια γραφειοκρατικά εμπόδια και τερτίπια προς την κατεύθυνση της αξιοκρατικής απόδοσής του.

Ποιοτικό Παρακράτημα: Εκφράζονται σοβαρές επιφυλάξεις κατά πόσο το Ποιοτικό Παρακράτημα αποτελεί αποτελεσματικό εργαλείο στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου, καθώς διέπεται από διαχειριστική λογική, διαχωρίζοντας τα προϊόντα σε ποιοτικά και μη, αλλά χωρίς να προβλέπει συγκεκριμένες διαδικασίες για την πιστοποίηση και σήμανσή τους. Το μέτρο θα μπορούσε να λειτουργήσει στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου, υπό την προϋπόθεση ότι θα αναδιαρθρωθεί με θεσμοθετημένα κριτήρια και απαιτήσεις για τη διασφάλιση της ποιότητας, της προέλευσης και της σήμανσης των γεωργικών προϊόντων, αλλά επίσης θα πιστοποιηθούν διαδικασίες για την ανάλογη ανταπόδοση αυτών στο εισόδημα του παραγωγού.

Ελάχιστα επίπεδα Πληρωμής: Η χώρα μας αποφάσισε ως ελάχιστο επίπεδο πληρωμής τα 200€, με αποτέλεσμα να αποκλειστούν αυτόματα από τις πενιχρές έστω ενισχύσεις 168.000 περίπου μικροί παραγωγοί. Επίσης, λόγω του ότι οι διατάξεις αυτές αφήνουν στην κρίση των κρατών μελών την άμεση ενίσχυση των μικρών αγροτικών εκμεταλλεύσεων, στην ουσία θέτουν στο περιθώριο ένα μεγάλο ποσοστό του ελληνικού αγροτικού πληθυσμού, οι οποίοι είναι αναγκασμένοι να διατηρούν κάποια συμπληρωματική του εισοδήματός τους απασχόληση προκειμένου να επιβιώσουν και όχι ως «χόμπυ», όπως το εννοεί η αυστηρή και τυπική ευρωπαϊκή νομοθεσία.

2.6. Η Ευρωπαϊκή Γεωργική Πολιτική από την οπτική της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης του ελληνικού αγροτικού χώρου

Η Κ.Α.Π. ξεπήδησε μέσα από ένα περιβάλλον αβεβαιότητας, επαναπροσδιορισμού των στόχων και προϋποθέσεων πολλών κρατών, ενώ για πολλούς εκείνη ήταν μια εποχή οικονομικής και πολιτιστικής / πολιτισμικής εξαθλίωσης, όπου η ανάγκη για επιβίωση, ως υπέρτατο πανανθρώπινο δικαίωμα, υπερκερνούσε κάθε έννοια για βελτίωση της ποιότητας ζωής ή για ολοκληρωμένη, με όλη την εννοιολογική της σημασία και μέγεθος, ανάπτυξη. Ήταν γι' αυτό στο ξεκίνημά της μια πολιτική συντήρησης μάλλον, παρά ανάπτυξης, η οποία όμως εν τη γενέσει της έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία ενός καθεστώτος ολοκληρωτικής

ποδηγέτησης του ευρωπαϊκού αγροτικού κόσμου από τα κελεύσματα των δυνάμεων της αγοράς και του ανταγωνισμού, ενώ αποτέλεσε ένα πρώτο, εισαγωγικό πείραμα, πολύ μικρότερης είναι η αλήθεια εμβέλειας, αλλά πολύ σημαντικό σαν δείκτης, για την εφαρμογή της παγκοσμιοποιημένης αγοράς στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης ιδιωτικής πρωτοβουλίας και του ανταγωνισμού για την επικυριαρχία των μεγάλων πολυεθνικών έναντι των μικρότερων ανταγωνιστών τους, που στις ημέρες μας έχει πάρει διαστάσεις λαίλαπας, παρασύροντας την παγκόσμια οικονομία στις επιταγές του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

Σαν πολιτική προάσπισης της ευρωπαϊκής επάρκειας σε αποθεματικό όγκο, ιδιαίτερα για τα αγροτικά προϊόντα στα οποία τα κράτη μέλη εμφάνιζαν σημαντικά ελλείμματα, η εφαρμογή της Κ.Α.Π. κρίνεται ως ιδιαίτερα επιτυχημένη, σε σημείο μάλιστα κατά το οποίο, λίγα μόλις χρόνια μετά, η Ευρωπαϊκή Ένωση να αρχίζει να εμφανίζει πλεονάσματα, που μετά την παρέλευση δεκαετίας αρχίζουν να απασχολούν την Επιτροπή, ενώ μετά από τριανταπέντε περίπου χρόνια, σε συνδυασμό και με τις υπερβολικές πιέσεις προς το περιβάλλον, καθιστούν απαραίτητη την αναμόρφωση της Κ.Α.Π. για την αντιμετώπισή τους. Η προτεραιότητα που είχε τεθεί από τα ιδρυτικά μέλη της ένωσης, δηλαδή η εξασφάλιση της επάρκειας των τροφίμων για το σύνολο των ευρωπαϊών πολιτών, θα επιτυχανόταν μέσω της επίτευξης δευτερευόντων στόχων, όπως η γενικότερη αύξηση της παραγωγικότητας, η σταθεροποίηση των αγορών και η διασφάλιση ενός ικανοποιητικού επιπέδου ζωής για την αγροτική κοινότητα. Ήταν αυτοί οι δευτερεύοντες στόχοι που κυρίως χρεώνονται τις αρνητικές επιπτώσεις της πολιτικής, καθώς οι κύριοι μηχανισμοί επίτευξής τους περιελάμβαναν μέτρα παρέμβασης στην αγορά όπως εγγυήσεις τιμών, δασμούς στις εισαγωγές και ενισχύσεις - επιδοτήσεις στις εξαγωγές στο επίπεδο των κυριότερων για τη διατροφή αγροτικών προϊόντων, όπως ήταν τα δημητριακά, το πρόβειο και βόειο κρέας και τα γαλακτοκομικά προϊόντα. Τα οικονομικά αυτά κίνητρα είχαν σαν αποτέλεσμα την εντατικοποίηση της παραγωγής του ευρωπαϊκού αγροτικού τομέα, έναντι της εκτατικής παραδοσιακής μορφής που μέχρι τότε σημειωνόταν, η οποία οδήγησε αφενός σε υπερπαραγωγή και εξάντληση των εδαφών, με αυξημένες τάσεις για αλάτωση και ερημοποίηση, γενικότερη υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος και υπερβολική αύξηση του κόστους στήριξης και διαχείρισης των πλεονασμάτων, αφετέρου δεν απέτρεψε την ένταση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων και της ανομοιογένειας του αγροτικού παραγωγικού τομέα (Λουλούδης, 1999).

Όσον αφορά στην Ελλάδα, η μονοδιάστατη πολιτική εγγύησης των τιμών συγκεκριμένων αγροτικών προϊόντων, αλλά και η παράλληλη αποσπασματική και «πυροσβεστική» εφαρμογή τους από όλες τις ελληνικές κυβερνήσεις, ενθάρρυνε τη μεγέθυνση ορισμένων κλάδων αγροτικής παραγωγής, όπως οι αροτραίες καλλιέργειες και τα βιομηχανικά φυτά, έναντι ιδιαίτερα της ζωικής παραγωγής και των τοπικών προϊόντων ποιότητας. Οι περιφερειακές ανισότητες διευρύνθηκαν σημαντικά, ενώ μειώθηκε το

ενδιαφέρον για την πραγματοποίηση των αναγκαίων για τις προβληματικές αγροτικές δομές αναδιαρθρώσεων. Οι πεδινές αρδευόμενες περιοχές που χαρακτηρίζονται ιδιαίτερα από την εφαρμογή της εντατικής γεωργίας ωφελήθηκαν οικονομικά πολύ περισσότερο από τις ορεινές και προβληματικές περιοχές της παραδοσιακής, εκτατικής και ποιοτικής γεωργίας. Η δυσμενής αυτή επίδραση είναι ιδιαίτερα σημαντική για την Ελλάδα το ανάγλυφο της οποίας την κατατάσσει στην υψηλότερη βαθμίδα από πλευράς ορεινότητας ανάμεσα στα υπόλοιπα κράτη μέλη (Λουλούδης, 1999). Για την Ελλάδα μάλιστα, η επέκταση των αρδευόμενων εκτάσεων αποτέλεσε βασικό άξονα της αγροτικής πολιτικής και παράγοντα αύξησης της παραγωγής μέχρι τις ημέρες μας, οπότε σημειώνεται το όριο της επέκτασης αυτής (Μέργος, Παπαγεωργίου, 1997). Είναι φανερό ότι για μια χώρα που βρίσκεται σε κλιματική περιοχή με αυξανόμενα προβλήματα λειψυδρίας και ξηρασίας όπως η χώρα μας, στην οποία η διαθεσιμότητα ύδατος και ο υποβιβασμός του υδροφόρου ορίζοντα αναμένεται να αποτελέσουν ιδιαίτερα σημαντικούς ανασταλτικούς παράγοντες της αγροτικής παραγωγής, η εφαρμογή της Κ.Α.Π. και η αδυναμία της Ελλάδας να την προσαρμόσει στις επικρατούσες συνθήκες, οδήγησαν στην επιβολή μεγάλων πιέσεων προς τα φυσικά διαθέσιμά της.

Αναμφίβολα η Κ.Α.Π. παρέχει στην οικονομία της χώρας μας, αλλά και στις οικονομίες των υπόλοιπων κρατών μελών, ισχυρά εισοδηματικά και συναλλαγματικά στηρίγματα, με δίαυλο τη γεωργία, αλλά μέχρι τώρα αποτελεί ουσιαστικά κατάθεση των διαπιστευτηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο παγκοσμιοποιημένο παιγνίδι της ανταγωνιστικής αγοράς. Με την κύρια αναθεώρηση της Κ.Α.Π. το 1992, αλλά και με όλες τις συνακόλουθες, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή μετατοπίζει πλέον τον πυρήνα της πολιτικής της προς την «βιώσιμη» ή «αειφόρο» ανάπτυξη, χρησιμοποιώντας την ουσιαστικά σαν μια «ευκαιρία» για να συνδέσει την ανάπτυξη της οικονομίας με την προστασία του περιβάλλοντος, σε μια θεώρηση στην οποία περιβάλλον δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την υπό τις κρατούσες αντιλήψεις οικονομική μεγέθυνση, ενώ παράλληλα η ανάπτυξη εξακολουθεί να περιλαμβάνει μια και μόνο διάσταση, την οικονομική, οι στρατηγικές μεγέθυνσης της οποίας, σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη φορά, αναθεωρούνται και επαναπροσδιορίζονται. Είναι γεγονός ότι οι επιδοτούμενες από το κεφάλαιο πλεονασματικές εξαγωγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών, ενώ αύξησαν το προσδόκιμο επίπεδο ζωής των ίδιων, εντούτοις έβλαψαν, απομύζησαν οικονομικά και περιβαλλοντικά και εξάρτησαν τις χώρες του τρίτου κόσμου. Αλλά και στο εσωτερικό τους, συνέβαλαν τα μέγιστα στη διεύρυνση της διαφοράς στο επίπεδο ζωής πλούσιων και φτωχών, στην αύξηση του ποσοστού του πληθυσμού που ζει κάτω από το όριο της φτώχειας, με παράλληλη όμως αύξηση των εισοδημάτων των ολίγων για να κρατούνται οι πλασματικοί οικονομικοί δείκτες σε ανοδική τροχιά και στην αποψίλωση του αγροτικού χώρου από το δυναμικό του για την εξεύρεση φθηνού εργατικού δυναμικού στην υπηρεσία της αστικής τάξης. Βασικό εργαλείο για την εξάπλωση του παγκόσμιου καπιταλισμού, κάτω από τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με εφιαλτήριο την Κ.Α.Π., είναι ο μιμητισμός εισαγόμενων κυρίαρχων διατροφικών προτύπων, παράλληλα

και σε συνάρτηση με τα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά, η διείσδυση των οποίων, εκτός από τις χώρες του τρίτου κόσμου παρατηρείται και στην Ευρώπη. Εφόσον το εμπόριο των αγροτικών προϊόντων κινείται πλέον σε συνθήκες άκρατου, ελεύθερου και ανεξέλεγκτου παγκόσμιου ανταγωνισμού, η ευρωπαϊκή γεωργία δεν είναι δυνατόν να επιβιώσει οικονομικά παρά μόνο με την ένταξή της σε αυτό το παιγνίδι και την αποδοχή των όρων του. Οι βασικές της κατευθύνσεις, νοούμενες υπό το πρίσμα των οδηγιών της Κ.Α.Π., δεν έχουν καμιά συνάφεια με την σε πλάτος και βάθος νοούμενη ολοκληρωμένη αξιοβίωτη ανάπτυξη, εφόσον δεν αναφέρονται σε καμιά άλλη της διάσταση παρά μόνο στην οικονομική. Τυχόν ολοκληρωτική άρση των στηρίξεων / επιδοτήσεων θα σημάνει και την κατάρρευση του μεγαλύτερου τμήματος της ευρωπαϊκής γεωργίας με κίνδυνο, αφού αυτή αποτελεί το συνεκτικό της κρίκο, να οδηγηθεί σε αδιέξοδο όλη η έννοια του οικοδομήματος. Είναι φανερό ότι οι αναθεωρήσεις της Κ.Α.Π. δεν έχουν άλλο στόχο παρά ένα συμβιβασμό με τις «διεθνείς αγορές» ούτως ώστε να συνεχισθεί, έστω και με αλλότρια υπό κάλυψη μορφή, η πολιτική της στήριξης των γεωργικών προϊόντων, ώστε να κρατηθεί οικονομικά τουλάχιστον ζωντανή η ευρωπαϊκή γεωργία, με τις πιέσεις που δέχεται η ένωση από το ελεύθερο / ελευθεριάζον παγκόσμιο ανταγωνιστικό εμπόριο, και τις διαθέσεις του κεφαλαίου και των εκφραστών του που ενδημούν στο εσωτερικό της.

ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ως Διαρθρωτική Πολιτική (Structural Policy) αναφέρεται το σύνολο των θεσμικών εκείνων ρυθμίσεων που επηρεάζουν τη χρήση των «συντελεστών παραγωγής», προσανατολίζοντας την εκάστοτε δραστηριότητα, την αγροτική στην προκειμένη περίπτωση, σε κάποιον προκαθορισμένο στόχο «οικονομικής ευημερίας». Αντίθετα με την Κ.Α.Π., πρόκειται για μια πολιτική η οποία δεν αναφέρεται στο αγροτικό προϊόν αυτό καθ' αυτό, αλλά περισσότερο στη δομή αυτής της ίδιας της παραγωγικής του διαδικασίας, έχοντας κατά κύριο λόγο μεσο-μακροπρόθεσμη εφαρμογή και χαρακτήρα, εφόσον αφορά δομικές παρεμβάσεις, τα αποτελέσματα των οποίων απαιτούν σημαντική χρονική προσαρμογή (Παπαγεωργίου και Σπαθής, 2000).

Ως Κοινή Διαρθρωτική Πολιτική νοείται η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την (ανα)διάρθρωση και επιτυχή εξάλειψη των δομικών αδυναμιών της γεωργίας των κρατών – μελών, όπως προκύπτει από το άρθρο 39 της Συνθήκης της Ρώμης, στο οποίο αναφέρεται η ορθολογική ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής με ταυτόχρονη άριστη χρήση των «συντελεστών παραγωγής». Στο άρθρο αυτό επίσης αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια της εφαρμογής της Κ.Α.Π., λαμβάνονται ταυτόχρονα υπόψη οι διαρθρωτικές και φυσικές ανισότητες των ποικίλων γεωργικών περιοχών και η ανάγκη βαθμιαίας εφαρμογής κατάλληλων προσαρμογών, ενώ στο άρθρο 42 προβλέπεται χορήγηση ενισχύσεων για την προστασία των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, οι οποίες παρουσιάζουν μειονεξίες ένεκα διαρθρωτικών ή φυσικών συνθηκών.

Στην πραγματικότητα βέβαια, το διαρθρωτικό σκέλος της Κ.Α.Π. παρέμενε επί μακρόν αποδυναμωμένο και σε δεύτερο πλάνο, εξαιτίας του ενδιαφέροντος που έδειξε αφενός η κεντρική εξουσία, αλλά και οι δικαιούχοι παραγωγοί, προς τα βραχυχρόνια άμεσα εμφανή αποτελέσματα της εφαρμογής της Κ.Α.Π., όπως αυτή εκφραζόταν μέσω της πολιτικής εγγυήσεων.

3.1. Η διάρθρωση της ελληνικής γεωργίας

Αναμφίβολα ο ρόλος της γεωργίας στην Ευρώπη τις τελευταίες δεκαετίες συνεχίζει να συρρικνώνεται, καθώς ο αριθμός των απασχολούμενων στον αγροτικό τομέα έχει μειωθεί δραστικά από 20% σε λιγότερο από 5% (http://europa.eu/abc/keyfigures/work/index_el.htm), ενώ ακόμη και οι χαρακτηριζόμενοι από προκατάληψη και πολωμένοι οικονομικοί δείκτες της κρατούσας κατάστασης, όπως είναι το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν για το σύνολο της Κοινότητας, «πληροφορούν» για τη σημαντική μείωση της συμμετοχής της γεωργίας στην παραγωγή κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μέχρι σήμερα, από 12% σε ποσοστό μικρότερο του 4%.

Ο Κ. Παπαγεωργίου (1996) και ο Χ. Ζιωγάνας (1999) συμφωνούν στο συμπέρασμα ότι ο ελληνικός γεωργικός τομέας έχει γενικά «φτωχή διάρθρωση». Αυτή συνίσταται κυρίως στον πολύ μεγάλο αριθμό μικρών και πολυτεμαχισμένων γεωργικών εκμεταλλεύσεων, το χαμηλό ποσοστό αρδευόμενης γεωργικής γης και το υψηλό ποσοστό οικονομικά ενεργών ατόμων του πληθυσμού με απασχόληση στη γεωργία. Η διάρθρωση αυτή, σε συνδυασμό με το ανάγλυφο του εδάφους για το οποίο αναφέρεται ότι περίπου το 70% της συνολικής έκτασης και το 50% της καλλιεργούμενης έκτασης βρίσκονται σε ημιορεινές και ορεινές περιοχές, την ανεπαρκή υποδομή, την ελλιπή επαγγελματική εκπαίδευση των κατ' εξοχήν μεγάλης ηλικίας γεωργών (περίπου το 60% είναι άνω των 55 ετών), λειτουργεί ως τροχοπέδη για την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα

Ως συνέπεια, τα γεωργικά εισοδήματα παραμένουν σχετικώς χαμηλά, συγκρινόμενα με τα εισοδήματα από τους άλλους τομείς της ελληνικής οικονομίας και με εκείνα από τους αγροτικούς τομείς των άλλων κρατών - μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μόνο εκείνες οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις, οι οποίες βρίσκονται σε ευνοϊκές από άποψη εδαφικών και κλιματικών συνθηκών περιοχές και έχουν τη σωστή σύνθεση κλάδων παραγωγής, εξασφαλίζουν πράγματι την αποδοτική αξιοποίηση της διαθέσιμης οικογενειακής εργασίας και, κατά συνέπεια, ένα ικανοποιητικό επίπεδο εισοδήματος. Βασική αιτία του μικρού μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην Ελλάδα είναι ότι μόνο το 30% περίπου της συνολικής έκτασης είναι γεωργική γη. Ακόμη, ο αριθμός των μικρών εκμεταλλεύσεων με έκταση μέχρι 50 στρέμματα καλλιεργούμενης γης ξεπερνούν τα 3/4 του συνόλου των εκμεταλλεύσεων και καλύπτουν λίγο παραπάνω από το 1/3 της συνολικής καλλιεργούμενης έκτασης της χώρας (Α.Τ.Ε., 1996).

Εξελίξεις βασικών διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της ελληνικής γεωργίας (1965 – 1994)

Ετη ανά Πενταετία	Μέσο μέγεθος γ.εκμ/σεων (στρ. γεωργικής γης)	Μέσος πολυτεμαχισμός γεωργ. εκμ/σεων (Αριθμ.τμχ. γεωργικής γης)	Αρδευόμενη γεωργική γη ⁽¹⁾ % συνόλου γεωργ.γης	Οικονομικά ενεργός πληθυσμός στη γεωργία ⁽²⁾ (%)
1965	33,0	6,8	11,8	49,0
1970	34,4	6,5	18,0	40,8
1975	35,7	6,3	21,2	30,9
1980	41,0	6,1	22,7	30,3
1985	42,9	6,0	27,3	28,9
1990	43,2	5,9	30,5	25,5
1994	43,5	5,9	31,6	22,9
Μέσος Ετήσιος Ρυθμός Μεταβολής %				
1965-1980	1,62	-0,69	6,16	-2,54
1980-1994	0,44	-0,23	2,80	-1,74
1965-1994	1,10	-0,46	5,79	-1,84

⁽¹⁾ Σχεδόν σταθερή έκταση 39.000.000 στρ.

⁽²⁾ Πληθυσμός (ενεργός) περίπου 1.600.000 το 1965 και 750.000 το 1994.

Πηγές: α) Ε.Σ.Υ.Ε., β) Υπ.Α.Α.Τ., 1988, 1989, 1992.

Στον παραπάνω Πίνακα συνοψίζονται οι εξελίξεις των βασικών διαρθρωτικών χαρακτηριστικών. Παρά τις συνεχείς αλλαγές κατά την περίοδο 1965 - 1994, οι μέσοι όροι των μεγεθών που κατ' εξοχήν εκφράζουν τη διάρθρωση της ελληνικής γεωργίας συνεχίζουν ακόμη να παραμένουν χαμηλοί. Το 1994 το μέσο μέγεθος των εκμεταλλεύσεων ανήλθε σε 43,5 στρέμματα γεωργικής γης, ο πολυτεμαχισμός αυτών κατά μέσο όρο σε 5,9 τεμάχια γεωργικής γης, το ποσοστό της αρδευόμενης γεωργικής γης σε 31,6%, και ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός στη γεωργία σε 22,9% του συνόλου.

Συγκρίνοντας τις δύο περιόδους, δεκαπέντε έτη πριν την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και δεκατέσσερα έτη μετά, παρατηρούμε ότι οι μέσοι ετήσιοι ρυθμοί μεταβολής δείχνουν ότι για όλα τα διαρθρωτικά γνωρίσματα η Ελλάδα έχει κάνει μικρότερη βελτίωση μετά την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση από ό,τι πριν. Αυτό σημαίνει ότι η ένταξη στην Ένωση έχει επηρεάσει πολύ λίγο τη διάρθρωση της ελληνικής γεωργίας, καθώς φαίνεται ότι τα Κοινοτικά κονδύλια για διαρθρωτικά προγράμματα δεν στάθηκαν ικανά να επιτύχουν κάποιες σημαντικές μεταβολές αυτής της μορφής. Είναι λοιπόν φανερό ότι η μη ικανοποιητική βελτίωση της διάρθρωσης της ελληνικής γεωργίας κατά την τελευταία τριακονταετία περίπου, οφείλεται κυρίως στο πολύ χαμηλό επίπεδο της στην αρχή της

εξεταζόμενης περιόδου, πρέπει όμως να αποδοθεί και στη μη επαρκή άσκηση της κατάλληλης αγροτικής και γενικότερης πολιτικής, τόσο από την ελληνική Πολιτεία όσο και από την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς επίσης και στη μη ύπαρξη συγκεκριμένων διαρθρωτικών προγραμμάτων και πολιτικών.

Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί εδώ ότι παλαιότερα, κυρίως μέσα στη δεκαετία του 1960, ο αναδασμός προσέφερε πολλά σε ό,τι αφορά τη συγκέντρωση των αγροτεμαχίων των εκμεταλλεύσεων σε διάφορες περιοχές της χώρας, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που, λόγω μακροχρόνιων κληρονομικών διαδικασιών, οι ιδιοκτησίες ήταν υπερβολικά κατατμημένες, αλλά ουσιαστικά δεν συνέβαλε στην επίλυση του καίριου προβλήματος του σχετικά μικρού μεγέθους της εκμετάλλευσης (Ζιωγάνας, 1999). Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι οι περιφερειακές ανισότητες μέσα στον ίδιο τον αγροτικό τομέα οφείλονται κυρίως σε εδαφικές και διαρθρωτικές διαφορές. Στη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και τη Θράκη βρίσκονται οι σχετικά μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις, ενώ η κατάτμηση αυτών είναι ιδιαίτερα έντονη στην Κρήτη, λιγότερη στην Ήπειρο και κοντά στον μέσο όρο της χώρας στις λοιπές περιοχές. Έτσι, συνάγεται ότι η τυπική μορφή της εκμετάλλευσης στη χώρα μας είναι - και αναμφίβολα θα παραμείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα - μικρή και οικογενειακή. Αυτή λοιπόν η μορφή εκμετάλλευσης και αυτή η διάρθρωση της ελληνικής γεωργίας, όπως περιγράφηκε παραπάνω, σε συνδυασμό με τις κλιματικές συνθήκες και τις ιδιαιτερότητες κατά περιοχές, καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τις παραγωγικές δυνατότητες και, επομένως, τη σύνθεση της παραγωγής και την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα.

Η σταδιακή εφαρμογή της Κ.Α.Π. σύμφωνα με το Ζιωγάνα (1999) στην Ελλάδα ευνόησε την επέκταση των βιομηχανικών καλλιεργειών, όπως για παράδειγμα του βαμβακιού, του καπνού και των ζαχαρότευτλων, αλλά και των εσπεριδοειδών, κυρίως της πορτοκαλιάς, ενώ σχετικά μικρότερη επέκταση σημειώθηκε στις καλλιέργειες των λαχανικών, των άλλων οπωροφόρων, ειδικά της ροδακινιάς και της ελιάς. Αυτό επιτεύχθηκε κυρίως με την υποκατάσταση μερικών ετήσιων εκτατικών καλλιεργειών, κυρίως σιτηρών και σε μικρότερο βαθμό μερικών πολυετών καλλιεργειών, με κυριότερο παράδειγμα την άμπελο. Η εφαρμογή της Κ.Α.Π. επίσης, αφενός ευνόησε μια μικρή αύξηση του πληθυσμού των αιγοπροβάτων και, αφετέρου, μια πολύ σημαντική αύξηση του πληθυσμού των πουλερικών και των χοίρων. Ωστόσο, τα βοοειδή και ειδικότερα οι αγελάδες γαλακτοπαραγωγής, συνέχισαν να μειώνονται τόσο πριν όσο και μετά την ένταξη. Από το 1965 μέχρι το 1994, βαθμιαία, τόσο οι ετήσιες καλλιέργειες όσο και οι αμπελώνες περιορίστηκαν σε έκταση κατά 5,8% και 31,3% αντίστοιχα, ενώ οι οπωρώνες επεκτάθηκαν κατά 37% (Α.Τ.Ε., 1996). Αυτές οι μακροχρόνιες μεταβολές της σύνθεσης της αγροτικής παραγωγής συνιστούν μια βαθμιαία αναδιάρθρωση σε σωστή κατεύθυνση, διότι πράγματι αντανακλούν επιθυμητές μετατοπίσεις από ετήσιες καλλιέργειες σε οπωρώνες, οι οποίοι θεωρούνται πλεονεκτικοί για την Ελλάδα, ενώ η μετατόπιση προς τη ζωική παραγωγή, θα ελαφρύνει αισθητά τις πιέσεις που δέχεται η χώρα έναντι των σημαντικών ελλείψεων που σημειώνονται στον τομέα και την καθιστούν

αισθητά εισαγωγική.

Από τα προαναφερόμενα προκύπτει ότι το σύστημα της εμπορίας για όλα σχεδόν τα προϊόντα υπήρξε μάλλον μη ικανοποιητικό και, μέχρι σήμερα, δεν επιτεύχθηκε κάποια αξιοσημείωτη πρόοδος για τα περισσότερα από αυτά. Η «ανάπτυξη» του αγροτικού χώρου υπήρξε καθαρά τομεακή και μονοδιάστατη, όσον αφορά στο εισόδημα των μεγάλων παραγωγών, ενώ από πλευράς γαιών σημειώθηκε σε μεγάλο ποσοστό εντατική παραγωγή από την πρώτη κιάλας είσοδο της χώρας στην Ε.Ε. Οι περισσότεροι ερευνητές και μελετητές (Ζιωγάνας, 1999) συμφωνούν στο γεγονός ότι «η αειφορική ανάπτυξη» φαίνεται να ταιριάζει στη διάρθρωση της ελληνικής γεωργίας, υπό την προϋπόθεση ότι θα αναληφθεί μια ολοκληρωμένη δράση κυρίως για την αναβίωση παραδοσιακών τεχνικών, ενώ παράλληλα θα πρέπει να βελτιωθούν αφενός η υποδομή και τα συστήματα λειτουργίας της εμπορίας και της μεταποίησης και, αφετέρου πρέπει να εξασφαλισθεί σωστή πληροφόρηση και επιμόρφωση σχετικά με τις πρόσφατες εξελίξεις. Παρόλα αυτά, η επιδιωκόμενη «αειφορική ανάπτυξη» ουδεμία συνάφεια φαίνεται να παρουσιάζει με την ολοκληρωμένη αγροτική ανάπτυξη (Ρόκος, 2001), όπως αυτή πρέπει να εφαρμοσθεί στον αγροτικό χώρο.

3.2 Διεθνές πολιτικό περιβάλλον και διαρθρωτική πολιτική

Σύμφωνα με τους Λιανό κ.α.(1998) και Παπαγεωργίου και Σπαθή (2000), η ραγδαία αύξηση των εγγυητικών κονδυλίων είχε ως αποτέλεσμα την υποβολή το 1968 από την Επιτροπή της εισήγησης με τίτλο «Γεωργία 1980, μνημόνιο για την αναδιάρθρωση της γεωργίας της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας», η οποία έγινε γνωστή ως «Σχέδιο Mansholt». Το βασικό χαρακτηριστικό του στοιχείο αποτέλεσε η εξασφάλιση υψηλής οικονομικής απόδοσης για το κεφάλαιο και την εργασία συγκρίσιμη με την απόδοση των άλλων τομέων της οικονομίας, με απώτερο στόχο την αναβάθμιση του εισοδήματος και του βιοτικού επιπέδου των παραγωγών των αγροτικών προϊόντων. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι μόνη η πολιτική εγγύησης των τιμών των προϊόντων δεν ήταν σε θέση να εξασφαλίσει σε βάθος χρόνου τις συνθήκες αυτές, με κύριο αίτιο τις μικρές και παραδοσιακές εκμεταλλεύσεις, το σχέδιο έδωσε έμφαση στην προτροπή προς δημιουργία «βιώσιμων και ανταγωνιστικών γεωργικών εκμεταλλεύσεων στις οποίες θα απασχολούνται οι νεότεροι και πιο δυναμικοί αγρότες»¹⁰.

Έτσι γίνεται φανερό από πολύ νωρίς, ήδη από το 1968, ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα

¹⁰ Τα μέτρα που προτάθηκαν στο πλαίσιο του «Σχεδίου Mansholt» ήταν:

- Μείωση των εργαζόμενων στη γεωργία με κίνητρα για έξοδο των ηλικιωμένων εργαζόμενων, με σκοπό να ελευθερωθεί γεωργική γη, η οποία θα προστεθεί μεγεθύνοντας τις εναπομείνουσες γεωργικές εκμεταλλεύσεις
- Δημιουργία νέων ευκαιριών απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα στο πλαίσιο της περιφερειακής ανάπτυξης, με σκοπό την εύρεση διεξόδου στους εξερχόμενους από τον αγροτικό τομέα
- Αύξηση της παραγωγικότητας με ταυτόχρονη μείωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων με σκοπό τη συγκράτηση των πλεονασματικών αποθεματικών
- Διοχέτευση των γεωργικών προϊόντων στην αγορά μέσω των διαφόρων οργανώσεων των παραγωγών με σκοπό την αύξηση της διαπραγματευτικής δυνατότητας των παραγωγών, αλλά και τον έλεγχο της παραγωγής
- Ενθάρρυνση δημιουργίας μεγάλων μονάδων παραγωγής μέσω της συνένωσης με μερική συγχώνευση πολλών μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων σε κοινή δραστηριότητα και κάτω από κοινή διαχείριση
- Βελτίωση της δομής των αγορών και των συνθηκών εμπορίας των γεωργικών προϊόντων με σκοπό «την αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η ενιαία διευρυμένη αγορά από τους παραγωγούς»

είχε «ανακαλύψει» τα πλεονεκτήματα της «διευρυμένης και ενιαίας αγοράς» αφενός, αλλά και της συρρίκνωσης του αγροτικού εργατικού δυναμικού αφετέρου, προς όφελος της οικονομικής ανάπτυξης, συγκεντροποίησης και συγκέντρωσης του κεφαλαίου και των παραγωγικών δυναμικών στα χέρια των λίγων ημετέρων. Τόσο ο στόχος της μείωσης του αριθμού των απασχολούμενων, όσο και η μείωση της καλλιεργούμενης έκτασης είχαν πενιχρά αποτελέσματα και, σε συνδυασμό με το μέτρο της στήριξης των τιμών η οποία κατέστη αναγκαία για την εξασφάλιση της αύξησης του αγροτικού εισοδήματος, ωφέλησαν ιδιαίτερα τις αποτελεσματικότερες εκμεταλλεύσεις των ήδη ανεπτυγμένων περιοχών.

Η διαρθρωτική πολιτική που τελικά εφαρμόστηκε ακολούθησε με κάποια καθυστέρηση τις υποδείξεις του Σχεδίου Mansholt με σκοπό «την επιδίωξη της βελτίωσης των συνθηκών που επικρατούν στη γεωργία και στον αγροτικό χώρο μιας ή περισσότερων χωρών ή περιοχών» (Λιανός κ.α., 1998). Παρά το γεγονός ότι η βασική πολιτική συμπληρώθηκε με μέτρα σχετικά με την ενίσχυση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων των ορεινών και απομακρυσμένων περιοχών με στόχο τη συγκράτηση του πληθυσμού τους και την αποτροπή της απερήμωσης της υπαίθρου, καθώς επίσης και με μέτρα για τη βελτίωση των δομών στην εμπορία και τη μεταποίηση, η βελτίωση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της κοινοτικής γεωργίας δεν κατέστη εφικτή σύμφωνα με το «όραμα του Mansholt» (Λιανός κ.α., 1998).

3.3 Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (Μ.Ο.Π.)

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, και κάτω από το βάρος της ολοένα και αυξανόμενης επίδρασης του οικολογικού κινήματος και των οικολογικών ιδεών στην Ευρώπη, παρατηρείται ριζική αλλαγή στην κατεύθυνση της κοινής διαρθρωτικής πολιτικής, η οποία προσπάθησε να αναδείξει στοιχεία όπως η ανάγκη της διατήρησης της απασχόλησης στη γεωργία, η σημασία του μέτρου των άμεσων εισοδηματικών ενισχύσεων, η χρησιμότητα του φαινομένου της πολυαπασχόλησης στον αγροτικό τομέα και η σημασία του περιβάλλοντος, μέσα από τις πολιτικές και τους σχεδιασμούς της. Εκτός όμως από τις πιέσεις που άσκησαν οι πολίτες με τις οργανώσεις τους, η μεταβολή της νοοτροπίας που κυριαρχούσε στην Κοινότητα υπαγορεύτηκε και από την «ενοχλητική» επιμονή της ανεργίας, αποτέλεσμα και φυσικό επακόλουθο της εξάπλωσης, συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης κεφαλαίων και πλουτοπαραγωγικών διαθεσίμων που ευνοήθηκαν και ευνοούνται ακόμη περισσότερο και με μεγαλύτερη ένταση στις ημέρες μας, καθώς επίσης και τα ανεπιθύμητα αποτελέσματα που είχε η αγροτική έξοδος¹¹ στην ευημερία της υπαίθρου και την εξασφάλιση της περιβαλλοντικής ισορροπίας. Ταυτόχρονα, η εφαρμογή της Κ.Α.Π. με τη μονομερή και μονοδιάστατη πολιτική εγγυήσεων των τιμών των αγροτικών προϊόντων, ευνόησε σε μεγάλο βαθμό την υποκατάσταση της εργασίας από το κεφάλαιο με αποτέλεσμα την ολοένα και περισσότερο αυξανόμενη εντατικοποίηση της παραγωγής σε βάρος του περιβάλλοντος και

¹¹ **Αγροτική έξοδος (Rural Exodus)**: όρος που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη μετανάστευση του αγροτικού πληθυσμού μιας αγροτικής περιοχής σε αστικές περιοχές μετά τη μηχανοποίηση και την εντατικοποίηση της γεωργίας της (Wikipedia).

της διατήρησης ενός υγιούς οικοσυστήματος (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, 1999).

Η ανάγκη για βελτίωση της διαρθρωτικής πολιτικής κατέστη αναπόφευκτη σε ένα τέτοιο περιβάλλον, με αποτέλεσμα την εμφάνιση των πρώτων «ολοκληρωμένων» προγραμμάτων με εφαρμογή στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου και της Μεσογείου με την ονομασία «Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα». Τα μέτρα αυτά εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα, την Ιταλία και τη Γαλλία για την αντιμετώπιση προβλημάτων χαμηλού αγροτικού εισοδήματος, υποαπασχόλησης και των αρνητικών επιπτώσεων που θα επέφερε ο ανταγωνισμός που θα εξασκούσαν τα Πορτογαλικά, και κυρίως τα Ισπανικά αγροτικά προϊόντα, ένεκα της επικείμενης ένταξης των χωρών αυτών στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

Την εποχή εφαρμογής τους, τα Μ.Ο.Π. αποτέλεσαν καινοτομία για την ελληνική δημόσια διοίκηση, η οποία παρέμενε για δεκαετίες εθισμένη στο σχεδιασμό και την εφαρμογή αναπτυξιακών μέτρων κλαδικού χαρακτήρα, με αποτέλεσμα η αντίληψη της «ολοκληρωμένης» ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών να παραμένει σε μεγάλο βαθμό σε θεωρητικό επίπεδο. Με τη λογική αυτή και την παντελώς θεωρητική εφαρμογή της ολοκλήρωσης στην ανάπτυξη, τα αποτελέσματα της εφαρμογής των Μ.Ο.Π. κατέληξαν στην εκτέλεση μεμονωμένων έργων υποδομής, κλαδικού κυρίως χαρακτήρα, με ελάχιστη ή και καμία σύνδεση μεταξύ τους (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, 1999; Λιανός κ.α., 1998). Η εφαρμογή τους θεωρήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιτυχημένη στη Νότια Γαλλία και Ιταλία, γεγονός που οδήγησε στη μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών ταμείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά την περίοδο 1988 – 1989 και στο διπλασιασμό των πόρων της αναπτυξιακής πολιτικής με σκοπό να επωφεληθούν οι χώρες με τις χαμηλότερες αναπτυξιακές επιδόσεις, όπως αναφέρθηκαν η Ελλάδα, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία και η Ισπανία.

3.4 Στρατηγική αγροτικής ανάπτυξης- Πρόγραμμα Δράσης Agenda 2000

Η Ε.Ε. έθεσε ως βασικούς άξονες της αρχικής διαρθρωτικής πολιτικής της τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των γεωργικών διαρθρώσεων, τη βελτίωση των συνθηκών μεταποίησης και εμπορίας των αγροτικών προϊόντων και την ενθάρρυνση της συσπείρωσης των παραγωγών». Η περαιτέρω μετεξέλιξη και «εμπλουτισμός» των στόχων αυτών είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός «συντονισμένου συνόλου προσανατολισμένου στην Αγροτική Ανάπτυξη, στο πλαίσιο του Προγράμματος Δράσης Agenda 2000», με εφαρμογή από την 1^η Ιανουαρίου του 2000. Κατά την τρίτη αυτή Προγραμματική Περίοδο και με προβολή της εφαρμογής της στην Ελλάδα, επιχειρείται

«... η επίτευξη της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής μέσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση, με ένα σημαντικό τμήμα των πόρων να διατίθεται για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του πρωτογενή τομέα, αλλά και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της υπαίθρου. Η πλειονότητα των οικονομικών πόρων της τρίτης περιόδου θα διατεθεί για τη χρηματοδότηση μεγάλων έργων υποδομής στην ελληνική

περιφέρεια, αλλά και για τη χρηματοδότηση παρεμβάσεων σε βασικούς τομείς της οικονομίας, όπως είναι για παράδειγμα η γεωργία, η βιομηχανία και ο τουρισμός. Εκτός από την αναβάθμιση των βασικών υποδομών των τομέων αυτών, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των προσφερόμενων υπηρεσιών στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού...»

(Υπ.Α.Α.Τ., 2000β)

Η «ανάπτυξη» και βελτίωση της διάρθρωσης της αγροτικής παραγωγής που επιχειρεί η Ευρωπαϊκή Ένωση γίνεται εμμέσως με την προκήρυξη επιχειρησιακών προγραμμάτων και πρωτοβουλιών τη διαχείριση των οποίων αναλαμβάνουν οι κυβερνήσεις των κρατών μελών της, οι οποίες υποχρεώνονται να συνεισφέρουν σε αυτά από τον κρατικό τους προϋπολογισμό με ένα ποσό που είναι γνωστό ως «εθνική συμμετοχή». Η συνολική στρατηγική του Υπ.Α.Α.Τ. με την ονομασία Agenda 2000, επιχειρεί την αναβάθμιση των διαδικασιών παραγωγής μέσω μιας σειράς αλληλένδετων δράσεων, που είναι (Υπουργείο Γεωργίας 2000β):

- Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 – 2006», συνολικού προϋπολογισμού 1 τρις δρχ.
- Το Έγγραφο Προγραμματισμού Αγροτικής Ανάπτυξης (Ε.Π.Α.Α.) 2000 – 2006», συνολικού προϋπολογισμού 910 δισ. δρχ.
- 13 Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (Π.Ε.Π. 2000 – 2006),
- Η Κοινοτική Πρωτοβουλία Leader Plus, δημόσιας δαπάνης προϋπολογισμού 80 δισ. δρχ.,
- Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αλιείας (ΕΠΑΛ) 2000 – 2006, συνολικού προϋπολογισμού 166 δισ. δρχ.
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της Πληροφορίας 2000 – 2006».

Στα προγράμματα αυτά την ευθύνη σχεδιασμού και διαχείρισης έχει αναλάβει το Υπ.Α.Α.Τ., με εξαίρεση την πρωτοβουλία Leader την οποία διαχειρίζονται τοπικοί αναπτυξιακοί φορείς και τα Π.Ε.Π. των οποίων τη διαχείριση είχαν αναλάβει οι Περιφέρειες. Με τα προγράμματα αυτά, σε συνδυασμό με τους πόρους που διατίθενται στους παραγωγούς μέσω των Κοινών Οργανώσεων Αγοράς για συγκεκριμένα προϊόντα για την ίδια περίοδο, το υπουργείο Γεωργίας αναμένει τη διασφάλιση του εισοδήματος για τον έλληνα παραγωγό και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της υπαίθρου. Σύμφωνα με τη στρατηγική αυτή, σε θέματα πρώτιστης προτεραιότητας αναδεικνύονται

«η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των επιμέρους τομέων παραγωγής όπως η φυτική, η ζωική και η αλιευτική, η παραγωγή πιστοποιημένων προϊόντων ποιότητας, η προστασία του περιβάλλοντος η δημιουργία ευκαιριών πολυαπασχόλησης και η

βελτίωση του επιπέδου ζωής των κατοίκων της υπαίθρου μέσω της αναβάθμισης των παρεχόμενων υπηρεσιών εκπαίδευσης, υγείας, ενημέρωσης και πολιτισμού» (<http://www.minagric.gr>).

Η συνολική αυτή πολιτική για την αναφερόμενη προγραμματική περίοδο αποτυπώνεται σε τρεις γενικούς στρατηγικούς στόχους, οι οποίοι αποτελούν «το θεμέλιο λίθο στήριξης της Αγροτικής Ανάπτυξης κατά την τρίτη προγραμματική περίοδο» (Υπουργείο Γεωργίας, 2000β) και οι οποίοι έχουν ως εξής:

- «Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας, ενόψει των προκλήσεων ενός συνεχώς ανταγωνιστικότερου διεθνούς περιβάλλοντος». Η ελληνική κρατική εξουσία και οι συν αυτής συμπαρομαρτούντες εκπρόσωποι της κεφαλαιουχικής μεγαλοαστικής τάξης αναλαμβάνουν δράση για να προετοιμάσουν τη μετάβαση στο νέο περιβάλλον και την απαραίτητη μεταβολή στη σύνθεση του γεωργικού προϊόντος, ώστε να επιτευχθεί η έγκαιρη ενσωμάτωση της ελληνικής γεωργίας στις νέες παγκοσμιοποιημένες – ανταγωνιστικές διεθνείς αγορές. Η εντατικοποίηση των συνθηκών ανταγωνισμού των προϊόντων της πρωτογενούς και μεταποιημένης ελληνικής γεωργικής παραγωγής είναι απαραίτητη ώστε αυτή να αντεπεξέλθει στις πιέσεις που θα προέλθουν από την πιθανή διεύρυνση της εισαγωγικής διείσδυσης αφενός και αφετέρου για την αύξηση των εξαγωγικών της επιδόσεων. Πρόκειται ουσιαστικά για το «εναρκτήριο λάκτισμα» σε έναν αγώνα ολοένα και αυξανόμενης εντατικοποίησης όχι τόσο προς την κατεύθυνση της αυξημένης παραγωγής με την ποσοτική έννοια, αλλά με την αναβάθμιση της ποιότητας του τελικού προϊόντος που αποτελεί και το συγκριτικό πλεονέκτημα της ελληνικής γεωργίας και – ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις – και της ταυτόχρονης συμπίεσης του κόστους της παραγωγής. Σε όλες τις περιπτώσεις ο στόχος αυτός θα προκαλέσει μια αναπόφευκτη αύξηση των πιέσεων προς το περιβάλλον που παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα να αποτελεί ταυτόχρονα το πρωτεύον υπόβαθρο και συντελεστή της αγροτικής παραγωγής, και επίσης το βασικό χώρο διαμονής και κατοικίας του εργατικού παραγωγικού δυναμικού.
- «Βιώσιμη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου για την αποκατάσταση της διαταραγμένης κοινωνικής ισορροπίας και του περιβάλλοντος». Σύμφωνα με το Υπ.Α.Α.Τ., με το στόχο αυτό επιδιώκεται «η αναβίωση φθινουσών περιοχών των οποίων η τοπική οικονομία εξαρτάται άμεσα από τον πρωτογενή τομέα με ενσωμάτωσή τους σε μια ολοκληρωμένη προσπάθεια δημιουργίας μιας ζωντανής και εξελισσόμενης υπαίθρου με προοπτικές ανάπτυξης, μέσω της δημιουργίας συνθηκών και προϋποθέσεων για την αναστροφή των δυσμενών δημογραφικών εξελίξεων, της προώθησης ευκαιριών πολυαπασχόλησης, της διασφάλισης συνθηκών ίσων ευκαιριών μεταξύ των δύο φύλων, της αξιοποίησης των φυσικών πόρων με ρυθμούς που θα επιτρέπουν τη διατήρηση του φυσικού και ανθρωπογενούς χώρου και περιβάλλοντος». Σύμφωνα με τον ίδιο φορέα,

δύο παράγοντες επιβάλλουν την «ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου»: αφενός η συνεχής μείωση του πληθυσμού της υπαίθρου και ιδιαίτερα των ορεινών, μειονεκτικών και ορισμένων νησιωτικών περιοχών σε συνδυασμό με την ανεστραμμένη πυραμίδα ηλικιών και τις πιέσεις που ασκεί η παγκοσμιοποιημένη αγορά δημιουργώντας συνθήκες ανεργίας και υποαπασχόλησης και αφετέρου, η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης η οποία προσανατολίζεται στην ολοκληρωμένη προσέγγιση για την ανάπτυξη της υπαίθρου. Μέσω των «ολοκληρωμένων» αναπτυξιακών προγραμμάτων «προτεραιότητα δίνεται στην εξασφάλιση απασχόλησης και εισοδήματος για δημιουργία αυτόνομης οικονομικής βάσης που θα ανατροφοδοτεί την ενδογενή αναπτυξιακή διαδικασία και στη μείωση των αντιθέσεων και των ανισοτήτων στην κατανομή των εισοδημάτων με στόχο την ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής. Επίσης «προωθείται» η αναβάθμιση, προστασία και αποκατάσταση του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων για την εξασφάλιση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς επίσης και η αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής των πολιτών της υπαίθρου με την προσέλκυση και διατήρηση νέων και οικονομικά ενεργών ατόμων στην ύπαιθρο με στόχο την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αναζωογόνησή της, ενώ τέλος ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και παράδοσης.» (<http://www.minagric.gr>)

Κατ' αρχήν είναι φανερό ότι και γραμματικά / συντακτικά / εννοιολογικά εάν εξετασθούν οι θέσεις της ελληνικής αρχής, καθιστούν απαραίτητο τον εμπλουτισμό του όρου «βιώσιμη ανάπτυξη» με τον όρο «ολοκληρωμένη», παράγοντας την α-νόητη (Ρόκος, 2001) μορφή της «βιώσιμης και ολοκληρωμένης ανάπτυξης», ένεκα της αντιφατικότητας που συνεπάγεται από την προσπάθεια ανάπτυξης μέσα στις παγκοσμιοποιημένες συνθήκες του άκρατου ανταγωνισμού και νεοφιλελευθερισμού. Είναι βέβαια σημαντικός ο στόχος, όπως προβάλλεται από το Υπουργείο, αρκεί να μην περιορίζεται στα επίπεδα του ευχολογίου και μόνο. Γιατί πώς αλλιώς θα μπορούσε άραγε να χαρακτηριστεί η «ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου» όταν αποτελεί και στο σημείο αυτό μια μονοσήμαντη, μονομερή και μονοδιάστατη άποψη οικονομικής και μόνο υφής; Και πώς άλλωστε μπορεί ποτέ να υπάρξει πραγματική και υγιής αποκέντρωση όταν σε ολόκληρη την επικράτεια ως κυρίαρχη τάση παραμένει η φυγή προς το «άστυ», ένεκα της έλλειψης απασχόλησης αφενός και πολιτιστικής, πολιτισμικής, τεχνολογικής και κοινωνικής ανάπτυξης της περιφέρειας αφετέρου;

- «Διατήρηση του περιβάλλοντος και της κοινωνικής συνοχής για όλο τον αγροτικό πληθυσμό». Με το στόχο αυτό επιδιώκεται «η ανάπτυξη υποδομών άρσης της απομόνωσης μέσα και από άλλα προγράμματα και πολιτικές κοινωνικής προστασίας – κυρίως μέσω της ασφάλισης του αγρότη – καθώς και αντιμετώπισης φυσικών καταστροφών, ώστε να δημιουργηθεί ένα πλέγμα προστασίας απολύτως απαραίτητο για την αύξηση της ελκυστικότητας του αγροτικού χώρου. Η αναβάθμιση των

προσφερόμενων υπηρεσιών και η εμπέδωση ενός πλέγματος κοινωνικής προστασίας για τον κάτοικο της υπαίθρου θα συμβάλλουν αποφασιστικά στην αναστροφή των τάσεων εγκατάλειψης» (Υπουργείο Γεωργίας, 2000β). Ο στόχος αυτός συμβαδίζει με τις αρχές της ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αρκεί να μη χρησιμοποιείται ως αίτιο αλλά ως αιτιατό της πληθυσμιακής πυκνότητας της υπαίθρου. Γιατί δεν μπορεί ποτέ να λειτουργήσει ως δέλεαρ η περίπτωση ανάπτυξης «ενός πλέγματος προστασίας» για την αύξηση της ελκυστικότητας του αγροτικού χώρου όταν ήδη έχουμε περάσει από τη ντροπή των χωματερών, την ανισομέρεια της καπιταλιστικής εξάπλωσης στην ανατολική και τη δυτική Ελλάδα με τη χάραξη δρόμων στη δεύτερη και στενοσόκακων στην πρώτη, το κλείσιμο των εθνικών αρτηριών από τους καπνο- και βαμβακο-παραγωγούς στην ανισόρροπη βιομηχανική ανάπτυξη της Ελευσίνας, της Πάτρας και της Θέρμης. Αντίθετα, στο πλαίσιο της ισόρροπης ολοκληρωμένης αξιοβίωτης ανάπτυξης, η «διατήρηση του περιβάλλοντος και της κοινωνικής συνοχής» δεν είναι πλέον ένα εξωτικό δέλεαρ, αλλά προϋπόθεση, χωρίς την ύπαρξη της οποίας παύει κάθε περαιτέρω σκέψη για ανάπτυξη.

3.4.1 Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006»

Πρόκειται για πρόγραμμα του εθνικού σκέλους το οποίο υλοποιήθηκε κατά την προγραμματική περίοδο 2000 – 2006 στο πλαίσιο του Τρίτου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, σε συνέχεια του προγράμματος «Ανάπτυξη του τομέα γεωργίας» της δεύτερης προγραμματικής περιόδου (1994 – 1999), με προϋπολογισμό που φθάνει στο ύψος των 3.010,15 εκ. € και κατανέμεται σε 7 άξονες προτεραιότητας που υλοποιούνται με 34 συνολικά επιμέρους μέτρα. Οι δράσεις του προγράμματος περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων και παρεμβάσεις που ενισχύουν επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, τη μεταποίηση και εμπορία των γεωργικών προϊόντων, εγγυήσεις για την ενθάρρυνση και προσέλκυση νέων γεωργών, καθώς και χρηματοδότηση υποδομών στους τομείς των εγχειοβελτιωτικών έργων και στην προώθηση της ποιότητας των γεωργικών προϊόντων. Ειδικότερα, λόγω της έμφασης που δίδεται κατά την τρίτη προγραμματική περίοδο στην «ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου», το Υπ.Α.Α.Τ. εφαρμόζει στο πλαίσιο του άξονα 7 του προγράμματος, τα «Ολοκληρωμένα» Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου, με στόχο «τη δημιουργία μιας ζωντανής και εξελισσόμενης υπαίθρου με προοπτικές ανάπτυξης, προώθησης ευκαιριών απασχόλησης, αξιοποίησης των φυσικών πόρων, καθώς επίσης και διατήρησης της αγροτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς» (Υπουργείο Γεωργίας, 2003).

Στόχοι και Στρατηγική

Το επιχειρησιακό πρόγραμμα «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000–2006» περιλαμβάνει το παρακάτω πλέγμα αξόνων¹² και δράσεων (Υπουργείο Γεωργίας, 2003).

¹² Για αναφορά στα μέτρα κάθε άξονα, βλ. Παράρτημα Γ

- Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις σε επίπεδο αγροτικής εκμετάλλευσης.** Ο άξονας αυτός που περιλαμβάνει δράσεις με έμφαση στις επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις και στην επικαιροποίηση του μητρώου αγροτών, αποσκοπεί στη δημιουργία 7.000 «βιώσιμων» εκμεταλλεύσεων, στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης και των συνθηκών διαβίωσης, εργασίας και παραγωγής των κατοίκων της υπαίθρου με έμφαση στους γεωργούς και τις οικογένειές τους. Επίσης φιλοδοξεί να συμβάλλει στην τόνωση της απασχόλησης του εργατικού δυναμικού, στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσής του και στην πληθυσμιακή αναζωογόνηση της υπαίθρου μέσω της προσέλκυσης και εγκατάστασης νέων αγροτών. Ακόμη επιδιώκεται η ενθάρρυνση επενδύσεων στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, καινοτόμων ενεργειών που αποσκοπούν στη δημιουργία πρότυπων αγροκτημάτων, καθώς και η γνωριμία του αστικού πληθυσμού και κυρίως των νέων με τη γεωργία.
- Παρεμβάσεις στο επίπεδο μεταποίησης, τυποποίησης και εμπορίας του πρωτογενούς γεωργικού και δασικού προϊόντος.** Αποσκοπεί στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών προϊόντων ως προς την ποιότητα και υγιεινή, καθώς και στην ικανοποίηση των απαιτήσεων της αγοράς, την προστασία του περιβάλλοντος και τη βελτίωση του εισοδήματος των παραγωγών, στοχεύοντας στην ίδρυση ή/και στον εκσυγχρονισμό 1.000 επενδύσεων.
- Βελτίωση της ηλικιακής σύνθεσης του αγροτικού πληθυσμού,** με σκοπό την άμβλυνση του προβλήματος της γήρανσης μέσω της ενθάρρυνσης εγκατάστασης κυρίως νέων στις αγροτικές περιοχές. Ο άξονας στοχεύει στην εγκατάσταση τουλάχιστον 14.000 νέων γεωργών.
- Βελτίωση των υποστηρικτικών μηχανισμών και της ενημέρωσης του αγροτικού πληθυσμού με την αξιοποίηση νέων τεχνολογιών.** Ο άξονας στοχεύει στην προστασία της δημόσιας υγείας, την παραγωγή ανταγωνιστικών προϊόντων και τη μείωση της χρήσης των φυτοφαρμάκων. Συγκεκριμένα επιχειρείται η αναβάθμιση του επιπέδου πληροφόρησης και κατάρτισης των κατοίκων της υπαίθρου μέσω της αναβάθμισης των εκπαιδευτικών δομών του ίδιου του Υπ.Α.Α.Τ., αλλά και η προώθηση προϊόντων ποιότητας, η αύξηση των εξαγωγών και η μείωση της εξάρτησης από τις επιδοτήσεις. Ακόμη περιλαμβάνει δράσεις προστασίας από τα γενετικά μεταλλαγμένα προϊόντα και υιοθέτηση φιλικών περιβαλλοντικών γεωργικών πρακτικών.
- Παρεμβάσεις στο γεωργικό προϊόν.** Περιλαμβάνει ένα «ολοκληρωμένο» πρόγραμμα υπηρεσιών στήριξης της κτηνοτροφικής παραγωγής με στόχο την παραγωγή ζώων αναπαραγωγής υψηλών αποδόσεων, καθώς επίσης και την ανάπτυξη και προώθηση μεθόδων ολοκληρωμένης / βιολογικής καταπολέμησης εχθρών, ασθενειών και ζιζανίων για

τις κυριότερες καλλιέργειες της Ελλάδας, με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, τη μείωση του κόστους παραγωγής και την προστασία της δημόσιας υγείας.

- **Ανάπτυξη και προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος.** Στον άξονα αυτό εντάσσονται εγγειοβελτιωτικά έργα με στόχο την «αιφόρο» ανάπτυξη και προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος μέσω της ορθολογικής διαχείρισης των υδατικών και εδαφικών πόρων. Κατά την Τρίτη Προγραμματική Περίοδο δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη έργων συγκράτησης, αποταμίευσης και εξοικονόμησης των απωλειών ύδατος σε νησιωτικές κυρίως περιοχές, με την αξιοποίηση χειμερινών κυρίως απορροών από διάφορες πηγές που θα αποδοθούν προς χρήση κατά τις λοιπές περιόδους, καθώς επίσης και την άμβλυση των προβλημάτων ελλειμματικότητας του υδατικού ισοζυγίου με προοπτική την εξυπηρέτηση των αναγκών του γεωργικού τομέα και του ευρύτερου αγροτικού χώρου.
- **Προγράμματα ανάπτυξης του αγροτικού χώρου.** Στοχεύει στην υλοποίηση «ολοκληρωμένων» προγραμμάτων ανάπτυξης του αγροτικού χώρου μέσω των οποίων επιχειρείται η αντιμετώπιση της εγκατάλειψης της ελληνικής υπαίθρου κυρίως από τους νέους σε ηλικία κατοίκους της και της συσσώρευσης του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα, γεγονότων που προκαλούν την όξυνση του δημογραφικού προβλήματος και την αύξηση της ανεργίας. Τα μέτρα που περιλαμβάνει ο άξονας στοχεύουν κατά κύριο λόγο «στην ανάγκη σχεδιασμού και υλοποίησης πολιτικής για την ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών της χώρας και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής».

Κριτική προσέγγιση της εφαρμογής του Προγράμματος

Το επιχειρησιακό πρόγραμμα «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 – 2006» εφαρμόσθηκε σε μια περίοδο σημαντικών εξελίξεων για την ελληνική γεωργία, εν μέσω αναθεωρήσεων της Κ.Α.Π., της επικείμενης, πρωτοφανούς κλίμακας, διεύρυνσης της Ε.Ε., τις διαπραγματεύσεις με τον Π.Ο.Ε. και τη νέα πολιτική στήριξης των αγροτικών προϊόντων στις Η.Π.Α. Οι προαναφερόμενοι άξονες και τα επί μέρους μέτρα σχεδιάστηκαν με γνώμονα το τρίπτυχο «ανταγωνιστικότητα – ανασυγκρότηση της υπαίθρου – οικονομική ενίσχυση», στη γεωργία η οποία, παρά τη μεγέθυνση που παρατηρήθηκε τα προηγούμενα χρόνια, δεν μπόρεσε να αντιστρέψει τα ελλείμματα και τις διαρθρωτικές της αδυναμίες, εξακολουθώντας να διαμορφώνει το γεωργικό εισόδημα κατά μεγάλο ποσοστό από τις επιδοτήσεις και τους προστατευτικούς μηχανισμούς της Ε.Ε., ενώ καμιά πολιτική δεν κατευθύνθηκε προς την προώθηση συγκεκριμένου είδους καλλιεργειών στις οποίες η χώρα παρουσιάζει συγκριτικά πλεονεκτήματα, την πιστοποίησή τους όσον αφορά την προέλευση και την ποιότητα ή τη βελτίωσή τους. Ακόμη, μέχρι την περίοδο αυτή, υποτονική ήταν η θεσμική ανάληψη πρωτοβουλιών για την προστασία του περιβάλλοντος, προκρίνοντας την εντατική έναντι της εκτατικής γεωργίας, καθώς επίσης και της εξάντλησης των φυσικών

διαθεσίμων της χώρας από τις, λίγες είναι η αλήθεια, αλλά εντατικής μορφής, μεγάλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις.

Αρκεί, άραγε, να δημιουργήσουμε «7.000 βιώσιμες εκμεταλλεύσεις με επενδύσεις και καινοτόμες ενέργειες, πρότυπα αγροκτήματα και ανταγωνιστικά προϊόντα» ή να προωθήσουμε την «ίδρυση ή/και εκσυγχρονισμό 1.000 επενδύσεων μεταποίησης, τυποποίησης και εμπορίας του πρωτογενούς γεωργικού και δασικού προϊόντος» για να ισχυριστούμε ότι θα αναβαθμιστεί ο ελληνικός αγροτικός χώρος; Είναι αλήθεια ότι η «βελτίωση των υποστηρικτικών μηχανισμών και της ενημέρωσης του αγροτικού πληθυσμού» για την προστασία της δημόσιας υγείας και τη μείωση της χρήσης των φυτοφαρμάκων, είναι σημαντική εξαγγελία, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα παραμείνει απλώς ευχολόγιο και πραγματικά θα «αναβαθμιστούν οι εκπαιδευτικές δομές του ίδιου του Υπ.Α.Α.Τ.». Η διακήρυξη αυτή στην πραγματικότητα δεν υλοποιήθηκε σε καμιά περίπτωση, με αποτέλεσμα να συνεχίζεται ο ελληνικός αγροτικός περιβαλλοντικός αναλφαβητισμός και οι παραγωγοί, χωρίς αρωγή από το θεσμικό όργανο του κράτους, να συνεχίζουν να δηλητηριάζουν το χώρο στον οποίο δραστηριοποιούνται, αλλά και ζουν, υποθηκεύοντας το μέλλον τους και το μέλλον των παιδιών τους με αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων και υπερ-εντατικών παραγωγικών διαδικασιών στις μεγάλες εκμεταλλεύσεις, προς τέρψη των πολυεθνικών βιομηχανιών παραγωγής φαρμάκων και λιπασμάτων και των κάθε λογής προστατών τους. Η πολιτική όπως εξαγγέλθηκε δεν έλαβε μέτρα προς την κατεύθυνση της οργανωτικής και διοικητικής ανασυγκρότησης του συνεταιριστικού μοντέλου. Ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, εκτός των άλλων, δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί χωρίς πλήρως αποκεντρωμένους θεσμούς, ισχυρούς διαδραστικούς συνεταιρισμούς και χωρίς διεπαγγελματική συνεργασία ανάμεσα σε όλους τους συντελεστές παραγωγής, εμπορίας, μεταποίησης, εξαγωγών, ελέγχου ποιότητας και πιστοποίησης προέλευσης του προϊόντος.

Σε γενικές γραμμές, οι στρατηγικοί στόχοι του προγράμματος κατευθύνονται με πιο πειστικό τρόπο προς την ολοκληρωμένη (με την έννοια: τείνουσα διηλεκώς προς την ολοκλήρωση) ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, σε σύγκριση με όλες τις αντίστοιχες προηγούμενες πολιτικές. Ωστόσο παραμένει ο προβληματισμός σχετικά με τη στρατηγική που ακολουθήθηκε για την πραγματική επίτευξη και ολοκλήρωση έστω και αυτών των «αιφορικών» στόχων. Μελέτες ερευνητών (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, 2002) αναφέρουν ότι το πρόγραμμα παρουσίασε μειωμένη ετοιμότητα και ικανότητα να υλοποιήσει τα μέτρα εντός των χρονικών του περιθωρίων. Επίσης καταγράφηκαν σημαντικές καθυστερήσεις στην έναρξη και εφαρμογή πολλών υποπρογραμμάτων με αποτέλεσμα αρρυθμίες και σημαντικά οικονομικά προβλήματα στον αγροτικό χώρο, ιδιαίτερα όσον αφορά στους νέους αγρότες. Τέλος, η γραφειοκρατική υφή των διατάξεων και των μέτρων με ιδιαίτερα πολύπλοκες αιτήσεις και χρονοβόρα υποβολή τους, αποτέλεσε μια ακόμη τροχοπέδη στην εφαρμογή του προγράμματος ανασυγκρότησης.

Συνεπώς, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η προσέγγιση του επιχειρησιακού

προγράμματος κρίνεται θετικά, ως ένα πρώτο βήμα προς μια πιο ορθολογιστική «ανάπτυξη» του αγροτικού χώρου, εφόσον οι αναφορές στην προστασία του περιβάλλοντος και στην ποιότητα του παραγόμενου προϊόντος διαχέονται σε όλους τους προαναφερόμενους άξονες προτεραιότητας. Το πρόγραμμα διακατέχεται από μια τάση να εκτατικοποιήσει την παραγωγή και να προσδώσει στον αγροτικό χώρο χαρακτηριστικά «βιώσιμης ανάπτυξης». Όμως, σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η πολιτική αυτή προσεγγίζει έστω τις αρχές της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης (Ρόκος, 2001), όντας στον πυρήνα της για μια ακόμη φορά τομεακή, πιθανώς και σε ειδικές περιπτώσεις πολυεπιστημονική πολιτική, η οποία αντιμετωπίζει μερικώς κάποιες ειδικές συνιστώσες της ανάπτυξης, χωρίς να την αναλύει ως «όλον». Το αποτέλεσμα δεν δικαιώσε τις προσπάθειες του προγράμματος ανασυγκρότησης, καθιστώντας το περισσότερο συγχωροχάρτι, παρά μια κίνηση προς την πραγματική, ολιστική, ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου στην Ελλάδα.

3.4.2 Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας LEADER+ 2000-2006

Η πρωτοβουλία Leader+ αποτελεί συνέχεια των πρωτοβουλιών Leader I και II και αναφέρεται (<http://www.minagric.gr>) ότι «προωθεί την εφαρμογή ολοκληρωμένων, πρωτότυπων στρατηγικών αειφόρου ανάπτυξης στις αγροτικές περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (Υπουργείο Γεωργίας, 2000γ). Άλλωστε, ως βασικός στόχος της πρωτοβουλίας θεωρείται η καταλυτική του δράση για την εφαρμογή «καινοτόμων αναπτυξιακών προσεγγίσεων και η διαδικασία δικτύωσης των αγροτικών περιοχών».

Σύμφωνα με το Υπ.Α.Α.Τ., σε αντίθεση με την καθιερωμένη «τομεακή» προσέγγιση η οποία χαρακτηρίζει το διαρθρωτικό σκέλος της Κ.Α.Π., χωρίς να έχει κατορθώσει να αξιοποιήσει τις δυνατότητες των αγροτικών περιοχών εκτός από τη χρήση τους για άσκηση οικονομικής δραστηριότητας και κατοικίας, η πρωτοβουλία Leader+ προσφέρει τη δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλιών και δράσεων σε ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων που συνθέτουν τον αγροτικό χώρο, γεγονός που αποτελεί «ιδιαιτερότητα, πλεονέκτημα και παράγοντα επιτυχίας της πρωτοβουλίας Leader+» (Υπουργείο Γεωργίας, 2000γ).

Η Ελλάδα θεωρείται η πλέον αγροτική χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εφόσον το 30,8% του συνολικού πληθυσμού της ζει και εργάζεται στις αγροτικές περιοχές, ποσοστό σχεδόν διπλάσιο από το μέσο όρο της κοινότητας στον οποίο αντιστοιχεί το 17,5% του πληθυσμού. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την έκταση που καλύπτει, συμβάλλει στην προβληματική διάρθρωση και ανισορροπία μεταξύ πληθυσμιακών μεγεθών αγροτικού χώρου και αστικών κέντρων και συνιστά μια ακόμη προβληματική παράμετρο στη γενικότερη διάρθρωση του ελληνικού αγροτικού χώρου. Η εθνική πολιτική θεωρεί απαραίτητη την εξεύρεση μιας νέας ισορροπίας μεταξύ αγροτικού και αστικού χώρου, όπου «σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσει η πρωτοβουλία Leader+ σαν συνέχεια των πρωτοβουλιών Leader I και II»,-

Η σχετική ανακοίνωση της Ε.Ε. αναφέρει ως περιοχές εφαρμογής του επιχειρησιακού προγράμματος κοινοτικής πρωτοβουλίας Leader+ τις ορεινές περιοχές της χώρας, καθώς επίσης και τις νησιωτικές λόγω ύπαρξης συγκεκριμένων πόρων, ανάγκης αποφυγής διασποράς τους και την ανάγκη εστίασης των παρεμβάσεων στις περιοχές με μεγάλα διαρθρωτικά προβλήματα. Σε ορισμένες αιτιολογημένες περιπτώσεις, είναι δυνατή η επέκταση της περιοχής εφαρμογής σε μειονεκτικές περιοχές, εφόσον αυτές είναι γεωγραφικά εφαιπτόμενες με ορεινές περιοχές, αντιμετωπίζουν διαρθρωτικά προβλήματα, παρουσιάζουν αναπτυξιακή προοπτική και συμβάλλουν στην αναπτυξιακή προοπτική της ορεινής περιοχής, αποτελώντας πόλο έλξης και ανάπτυξης αυτής.

Στόχοι και Στρατηγική

Κυριότερος στόχος της πρωτοβουλίας Leader+ σύμφωνα με την Ε.Ε. παραμένει «η προώθηση ολοκληρωμένων, πρωτότυπων στρατηγικών αειφόρου ανάπτυξης υψηλής ποιότητας μέσω πιλοτικών εφαρμογών, καθώς επίσης και ενίσχυση της προσπάθειας για άρση της απομόνωσης των περιοχών σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής».

Φαίνεται από τα προλεγόμενα ότι και αυτή η πρωτοβουλία της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αναλώνεται σε μια μερική και μονοσήμαντη άποψη της ανάπτυξης, την οικονομική, η δε αναγκαιότητα της εφαρμογής της απορρέει κυρίως από την ανάγκη των τοπικών κοινωνιών, ιδιαίτερα των μειονεκτικών περιοχών, να αμυνθούν απέναντι στη λαίλαπα της παγκοσμιοποίησης. Εξάλλου, ο προστατευτισμός που αναπτύχθηκε τα τελευταία 50 χρόνια έναντι των ευρωπαϊκών γεωργικών προϊόντων και η κοντόφθαλμη πολιτική της αντισταθμιστικής λογικής έχουν ιδιαίτερα σημαντικά αποτελέσματα στους κατοίκους των μειονεκτικών περιοχών που ξαφνικά καλούνται να γίνουν πιο «μοντέρνοι», «παραγωγικοί» και «ανταγωνιστικοί», σε ένα περιβάλλον άκρατου και αθέμιτου τις περισσότερες φορές ανταγωνισμού. Είναι επίσης προφανές ότι η εξάπλωση του ξενόφερτου τρόπου ζωής και της ολοένα και εντονότερης καθιέρωσης των προτύπων της μόνης και πλέον χωρίς όριο επεκτατικής κραταιάς παγκόσμιας υπερδύναμης για την ευκολότερη και επιτυχέστερη διείσδυση των κεφαλαίων της στις ξένες αγορές, χαρακτηριστικών που σε καμιά περίπτωση δεν πληροί η ελληνική επαρχία, πόσο μάλλον οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, θα συντελέσουν στην ολοένα και μεγαλύτερη αφαίμαξή τους, τόσο σε ανθρώπινο εργατικό δυναμικό, όσο και σε φυσικά, πολιτιστικά πολιτισμικά και τεχνολογικά διαθέσιμα.

Η κοινοτική πρωτοβουλία Leader+, αρθρώνεται σε τέσσερις άξονες προτεραιότητας (Υπουργείο Γεωργίας, 2000γ), καθένας από τους οποίους περιλαμβάνει μέτρα και δράσεις (βλ. Παράρτημα):

- **Ολοκληρωμένες και πιλοτικού χαρακτήρα στρατηγικές αγροτικής ανάπτυξης.** Σύμφωνα με το Υπ.Α.Α.Τ., ο άξονας αυτός θα στηρίξει, μέσω των μέτρων και των δράσεων που περιλαμβάνει, τις περιοχές που επιδεικνύουν βούληση και ικανότητα σύλληψης και

εφαρμογής μιας «ολοκληρωμένης, βιώσιμης και πιλοτικής αναπτυξιακής στρατηγικής, η οποία επιβεβαιώνεται με την παρουσίαση αναπτυξιακού σχεδίου, βασίζεται σε μια αντιπροσωπευτική εταιρική σχέση και αρθρώνεται γύρω από ένα σημαντικό θέμα χαρακτηριστικό της ταυτότητας της περιοχής». Η Επιτροπή αποφαινεται ότι η αναγκαιότητα δημιουργίας ευκαιριών συμπληρωματικής απασχόλησης για τους κατοίκους των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών οδηγεί στην εφαρμογή «ολοκληρωμένων» πιλοτικών προγραμμάτων ανάπτυξης του αγροτικού χώρου. Ο αγροτουρισμός, η μεταποίηση και τυποποίηση τοπικών, ποιοτικών γεωργικών προϊόντων, η ήπιας μορφής αξιοποίηση των τοπικών πόρων και οι οικονομικές δραστηριότητες οι σχετικές με τον αγροτικό χώρο μπορούν να οδηγήσουν σε συμπληρωματικά εισοδήματα και ενίσχυση της απασχόλησης και συγκράτησης του πληθυσμού στην ύπαιθρο. Χαρακτηριστικό του εν λόγω άξονα σύμφωνα με το Υπουργείο είναι η επιδίωξη της αναβάθμισης των περιβαλλοντικών και πολιτιστικών στοιχείων τα οποία συνθέτουν τη φυσιογνωμία των περιοχών και συμβάλλουν στην ανάπτυξη της περιοχής εφαρμογής του προγράμματος.

- **Στήριξη της συνεργασίας μεταξύ αγροτικών περιοχών και διακρατική συνεργασία.** Ο άξονας αυτός αποβλέπει στην ενθάρρυνση και τη στήριξη της συνεργασίας μεταξύ περιοχών είτε του ίδιου κράτους, είτε πολλών κρατών – μελών σε μια διακρατική συνεργασία η οποία σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να εξασφαλίζει πραγματική και συνεχή προστιθέμενη αξία για την περιοχή, τη συγκέντρωση τεχνογνωσίας και ορθών πρακτικών και συνεπώς την καλύτερη αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και των χρηματοδοτικών πόρων. Σύμφωνα με τις εξαγγελίες του προγράμματος, ένα ακόμη χαρακτηριστικό του άξονα αυτού αποτελεί η ενίσχυση της εξωστρέφειας των αγροτικών περιοχών μέσω διαπεριφερειακών και διακρατικών συνεργασιών. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί η δυνατότητα συνεργασίας μεταξύ Ομάδων Τοπικής Δράσης οι οποίες έχουν ήδη υλοποιήσει σχέδιο στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών Leader I και II, καθώς και αναγνωρισμένων σχεδίων που έχουν υλοποιηθεί στη βάση της προσέγγισης Leader, γεγονός που θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό καθώς αντίστοιχες παρεμβάσεις θα υλοποιηθούν από το Εγγραφο Προγραμματισμού Αγροτικής Ανάπτυξης της Υπαιθρου (ΕΠΑΑΥ) και τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (Π.Ε.Π.).
- **Δικτύωση του συνόλου των αγροτικών περιοχών της κοινότητας, ανεξαρτήτως του αν τυγχάνουν ή όχι στήριξης στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας, καθώς και όλων των φορέων της αγροτικής ανάπτυξης.** Η δικτύωση αυτή ενισχύεται όχι μόνο με στόχο την ανταλλαγή και τη μεταφορά εμπειριών, αλλά και την τόνωση και την ολοκλήρωση της συνεργασίας μεταξύ των περιοχών, καθώς επίσης και την πληροφόρηση και την αποκόμιση διδαγμάτων όσον αφορά στην αγροτική ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο. Σύμφωνα με το Υπ.Α.Α.Τ., ο άξονας αυτός αποβλέπει στην τόνωση της συνεργασίας και στην εφαρμογή των διδαγμάτων που εξάχθηκαν από πρωτοβουλίες αγροτικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο σε

περιοχές όπου εφαρμόστηκαν τέτοιες «πρωτοβουλίες». Έτσι, προβλέπεται η λειτουργία του δικτύου των δικαιούχων Ομάδων Τοπικής Δράσης και της Μονάδας Εμφύχωσης Δικτύου (Μ.Ε.Δ.) με σκοπό τη διευκόλυνση της εν λόγω δικτύωσης και τη μεταφορά τεχνογνωσίας για ενέργειες και δράσεις με καινοτόμο χαρακτήρα.

- **Διαχείριση, παρακολούθηση και αξιολόγηση του προγράμματος.** Η δημιουργία ειδικής μονάδας διαχείρισης της πρωτοβουλίας και εθνικής επιτροπής παρακολούθησης αυτής θεωρούνται απαραίτητες για την επιτυχή έκβαση των στόχων του προγράμματος και την έγκαιρη υλοποίηση της παρέμβασης, καθώς επίσης και για την εξασφάλιση μέγιστης αποτελεσματικότητας. Η διαχειριστική αυτή αρχή ανήκει στο Υπ.Α.Α.Τ. και αποτελεί το κομβικό σημείο ενός ολοκληρωμένου συστήματος παρακολούθησης, διαχείρισης και αξιολόγησης του προγράμματος με σκοπό τη διασφάλιση της συνοχής, της αποτελεσματικότητας, καθώς και την εφαρμογή του προγράμματος σύμφωνα με τους εθνικούς και κοινοτικούς κανόνες διαχείρισης και του κανονισμού 1260/99.

Οι παραπάνω παρατιθέμενοι άξονες προτεραιότητας σχεδιάστηκαν κατά τρόπο ώστε να αποτελέσουν κίνητρο για τις περιοχές και τις τοπικές κοινωνίες να «αναλάβουν τις τύχες τους», επιβραβεύοντας οικονομικά μόνο εκείνες που καθ' οιονδήποτε τρόπο θα προκριθούν κατά την αξιολόγηση των σχεδίων τους (Υπουργείο Γεωργίας, 2000γ), θέτοντας το πρόγραμμα σε μια καθαρά ανταγωνιστική βάση. Είναι συνεπώς αναπόφευκτο το συμπέρασμα ότι δε συνάδει με τις αρχές της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, εφόσον η – οικονομική – ανάπτυξη μιας περιοχής δε σημαίνει αυτόματα και την ταυτόχρονη ανάπτυξη μιας άλλης, αφού η αντικειμενική έννοια της ολοκληρωμένης ανάπτυξης δεν μπορεί να περιορισθεί ούτε σε συγκεκριμένο χώρο ή περιοχή, αλλά ούτε και στο πλαίσιο κάποιου – μικρού ή μεγάλου – εθνικού σχεδιασμού ή προγράμματος (Ρόκος, 2001). Άρα δεν πρόκειται εδώ για μια ολοκληρωμένη ταυτόχρονα και διαχρονικά σε πλανητικό, υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής, πολιτισμικής και τεχνικής / τεχνολογικής ανάπτυξης σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό πάντα στον άνθρωπο και τις προαιώνιες ευγενείς του αξίες και το «όλο» φυσικό και πολιτισμικό του περιβάλλον, στο οποίο αυτός εντάσσεται ειρηνικά και δημιουργικά ως αναπόσπαστο και όχι κυρίαρχο μέρος του (Ρόκος, 2001), αλλά περισσότερο για μια αποσπασματική, πυροσβεστική, μονομερή και μονοδιάστατη πολιτική οικονομικής επιβράβευσης όσων «έχουν» και «μπορούν».

Κριτική προσέγγιση της εφαρμογής του Προγράμματος

Σύμφωνα με στοιχεία τοπικών αναπτυξιακών εταιρειών¹³, η πρωτοβουλία Leader I αποτέλεσε την αρχή μιας νέας προσέγγισης στην πολιτική της αγροτικής ανάπτυξης, εισάγοντας μια ολοκληρωμένη και συμμετοχική προσέγγιση σε εδαφικό επίπεδο. Η πρωτοβουλία Leader II συνετέλεσε στην γενίκευση αυτής της προσέγγισης, δίνοντας

¹³ Αγροτική Συνεταιριστική Ηπείρου – Κέρκυρας Αναπτυξιακή Εταιρεία (Α.Σ.Η.Κ. Α.Ε.) (http://www.asik.gr/etairia/etairia_leader.html)

ιδιαίτερη έμφαση στον καινοτόμο χαρακτήρα των σχεδίων. Τέλος, τα κυριότερα χαρακτηριστικά, που αποτελούν και πλεονεκτήματα της νέας πρωτοβουλίας Leader+ συνοψίζονται στα εξής:

- Κινητοποίηση των τοπικών φορέων προκειμένου να πάρουν στα χέρια τους το μέλλον της περιοχής τους.
- Η αποκεντρωμένη, ολοκληρωμένη και εκ των κάτω προς τα άνω προσέγγιση σε εδαφικό επίπεδο
- Το «άνοιγμα» των αγροτικών περιοχών προς άλλες περιοχές με την ανταλλαγή και τη μεταφορά εμπειριών μέσω της δημιουργίας δικτύων
- Ικανότητα να λαμβάνονται υπόψη ενέργειες μετρίου μεγέθους, εφόσον εξασφαλίζεται η παρουσία ενδιάμεσων διοικητικών, τεχνικών και χρηματοπιστωτικών φορέων, κατάλληλων για τη στήριξη μικρών σχεδίων.

Η Ο.Κ.Ε. (Γνώμη Ο.Κ.Ε., 1999) θεωρεί ότι τα προγράμματα Leader I και II, καθώς επίσης και το Leader+ αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα πρωτοβουλιών «ολοκληρωμένης» ανάπτυξης, τα οποία εφαρμόζονται σε κοινότητες αγροτικής κατεύθυνσης πληθυσμιακού μεγέθους 5.000 – 100.000 κατοίκων. Τα προγράμματα αυτά χαρακτηρίζονται από μια διαφοροποίηση, λόγω της προσαρμογής τους στις τοπικές ανάγκες και ιδιαιτερότητες, μέσω της οποίας επιχειρούν την ανάπτυξη και διασύνδεση των δραστηριοτήτων σε τοπικό επίπεδο, την κατάρτιση ανθρώπινου δυναμικού σε νέες δραστηριότητες, τον αγροτικό τουρισμό, τις μικρές βιοτεχνίες, τις τοπικές υπηρεσίες και την ενθάρρυνση παραγωγής με υψηλότερη προστιθέμενη αξία σε τοπικό επίπεδο, όπως είναι η τοπική παραγωγή και μεταποίηση. Η χρήση της τεχνολογίας αιχμής αποτελεί ένα βασικό χαρακτηριστικό της πρωτοβουλίας, ώστε να διεκπεραιώνεται αποτελεσματικά η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των ομάδων διαχείρισης, αλλά και η δημιουργία νέων διαύλων πληροφοριών και ανταλλαγής εμπειριών.

Η πρωτοβουλία Leader έχει εφαρμοσθεί σε μια έκταση που ισοδυναμεί περίπου με το 55% της συνολικής έκτασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και βασίζεται κατ' αρχήν στον «Οργανισμό Ανάπτυξης Περιοχής», στο διοικητικό συμβούλιο του οποίου εκπροσωπούνται τοπικοί φορείς, αγροτικοί συνεταιρισμοί και σύλλογοι, αγροτικές αναπτυξιακές εταιρείες, Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ιδιωτικές επιχειρήσεις, κρατικές υπηρεσίες αγροτικής έρευνας, παροχείς συμβούλων και κατάρτισης και άλλοι κρατικοί φορείς. Στην Ελλάδα, το σύστημα του προγράμματος εφαρμόσθηκε σε τοπικό επίπεδο κυρίως από τις Ομάδες Τοπικής Δράσης (Ο.Τ.Δ.) η στελέχωση των οποίων αποτελεί το θεμελιώδη λίθο για τη διαδικασία εφαρμογής του αναπτυξιακού προγράμματος, κατά την οποία στη χώρα μας έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση αφενός στον αγροτουρισμό, με τις συναφείς δραστηριότητες αξιοποίησης της τοπικής παράδοσης, χειροτεχνίας και λαϊκής τέχνης και των ιδιαίτερων

τοπικών αγροτικών προϊόντων, αφετέρου στη μεταποίηση και τυποποίησή τους.

Σύμφωνα με τον ίδιο φορέα (Ο.Κ.Ε., 1999), η δυνατότητα διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων τοπικά και η συμβολή αυτής στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη αμφισβητείται, καθώς εγείρονται ερωτήματα για το κατά πόσο κατέστη δυνατή η συμβολή της μεταποίησης και των υπηρεσιών μέσω της αποκέντρωσής τους στην αγροτική ανάπτυξη. Η Σουηδία για παράδειγμα, μια χώρα με παράδοση στην αποκέντρωση και την περιφερειακή ανάπτυξη, παρουσιάζει μικρή απασχόληση του εργατικού δυναμικού σε αποκεντρωμένους κλάδους της πληροφορικής, με ποσοστό που δεν ξεπερνά το 4%. Επομένως, καταλήγει η Επιτροπή, τίθεται το ζήτημα ποιες κατηγορίες δραστηριοτήτων / ενασχολήσεων έχουν εν δυνάμει ικανοποιητική γεωγραφική κινητικότητα. Όσον αφορά στον τουρισμό και πέρα από τις κλασικές υπηρεσίες που σχετίζονται με τουριστικές δραστηριότητες, η ανάπτυξη τοπικών βιοτεχνιών χειροτεχνίας και άλλων τεχνών λαϊκής παράδοσης είναι αξιοσημείωτη σε τέτοιο βαθμό που ώθησε κατά την περίοδο 1989-1992 αρκετές χώρες να επενδύσουν στον τουρισμό. Για παράδειγμα η Ισπανία αφιέρωσε το 69% των προγραμμάτων που ενέπιπταν στο Leader για τουριστική αγροτική ανάπτυξη. Επίσης στην Ιρλανδία ο τουρισμός προσέφερε το 75% των νέων θέσεων εργασίας. Όμως οι επιφυλάξεις παραμένουν ως προς το ζήτημα της πολλαπλασιαστικής επίδρασης των τουριστικών βιομηχανιών αφενός, αλλά και ως προς το ζήτημα της αστικοποίησης των αγροτικών περιοχών και της βιομηχανοποίησης, με τη μεταπήδηση σε ένα μοντέλο μαζικού, υπερκορεσμένου και μη φιλικού περιβαλλοντικά τουρισμού, σε μια εμφανή πλέον δυσαναλογία, δυσαρμονία και αναντιστοιχία με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου στην οποία ενυπάρχει το στοιχείο της ισορροπίας και της προστασίας του περιβάλλοντος. Επίσης, οι κατευθύνσεις προς την τουριστική «ανάπτυξη» που δίδονται στον ευρωπαϊκό νότο εγείρει αμφιβολίες προς την πλευρά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πολιτική της απέναντι στις χώρες της Μεσογείου, αλλά και τα υπόλοιπα, οικονομικά ασθενή κράτη μέλη της.

Η χώρα μας, από την στιγμή ένταξής της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη λογική της «επιδοτούμενης αγροτικής ανάπτυξης», παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα εφαρμογής των αναπτυξιακών προγραμμάτων γενικά, ειδικότερα δε στην εφαρμογή των «ολοκληρωμένων» προγραμμάτων ανάπτυξης του αγροτικού χώρου, κυρίως λόγω της δομής της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και της διάρθρωσης του κράτους. Η θεσμοθέτηση του δεύτερου βαθμού αυτοδιοίκησης σε νομαρχιακό επίπεδο αφενός και η θεσμοθέτηση αιρετών νομαρχιακών αυτοδιοικήσεων αφετέρου προσπάθησαν να διορθώσουν τα αρχικά κακώς κείμενα, δεν συνοδεύτηκαν όμως με ταυτόχρονη ουσιαστική μεταφορά αρμοδιοτήτων, ούτε με πραγματική αναβάθμιση των ανθρώπινων περιουσιακών στοιχείων των μεγάλων διαχειριστών της εθνικής πολιτικής που είναι τα Υπουργεία, με αποτέλεσμα την ελάχιστη βελτίωση απορροφητικότητας, αλλά και συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων. Όσον αφορά την πρωτοβουλία Leader και την εφαρμογή της στην Ελλάδα, αυτή χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα μικρά ποσοστά απορροφητικότητας, η οποία στο πλαίσιο του Leader I δεν ξεπέρασε το

16.5%, ενώ το Leader II κυμάνθηκε σε χαμηλότερα ποσοστά, της τάξης του 5%, ενώ οι πόροι αυτοί κατευθύνθηκαν σε πολλές περιπτώσεις σε δράσεις όχι πάντα σχετικές με την πραγματική ολοκληρωμένη ανάπτυξη. Ένα σημαντικότατο πρόσκομμα στην αναπτυξιακή δράση αποτελούν οι ίδιοι οι διαχειριστικοί του προγράμματος φορείς, δηλαδή οι Ομάδες Τοπικής Δράσης, η στελέχωση των οποίων χαρακτηρίζεται τουλάχιστον ως προβληματική, παρουσιάζοντας σημαντικά εμπόδια στον ορθό σχεδιασμό και πραγματοποίηση ολοκληρωμένων αναπτυξιακών δράσεων, ενώ συχνά παρατηρείται το φαινόμενο του κομματισμού και των πελατειακών σχέσεων σε τοπικό, αλλά και εθνικό επίπεδο. Ένας άλλος σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας, που θέτει σημαντικά προβλήματα και ανασχεση στην αναπτυξιακή διαδικασία αποτελεί ο κάθετος και κλαδικός τρόπος οργάνωσης των δημοσίων υπηρεσιών, και οι αποστάσεις που χωρίζουν τα «συναρμόδια» υπουργεία, και τους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης, οι οποίοι αδυνατούν να συμβάλλουν στην εκπόνηση δράσεων ολοκληρωμένης ανάπτυξης κυρίως λόγω έλλειψης εξειδικευμένου προσωπικού και αρμοδιοτήτων.

3.5 Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (Π.Α.Α.) της Ελλάδας 2007 - 2013 Αλέξανδρος Μπαλτατζής

Το Εθνικό Στρατηγικό Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΣΣΑΑ) 2007-2013 καθορίζει τις προτεραιότητες της Ελλάδας όσον αφορά την αγροτική πολιτική για την περίοδο 2007-2013. Η υλοποίηση του προγράμματος βασίζεται στο άρθρο 11 του Κανονισμού (ΕΚ) 1698/2005 σχετικά με τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ), όπου καθορίζεται ότι η εθνική στρατηγική θα εφαρμοστεί μέσω του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ) 2007-2013.

Από την έγκριση του εν λόγω προγράμματος, το Νοέμβριο του 2007, μέχρι σήμερα δαπανήθηκε ένα μεγάλο διάστημα για την προετοιμασία κανονιστικών διαδικασιών, πράξεων και αποφάσεων, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται ήδη εξαιρετικά σημαντική καθυστέρηση στην εφαρμογή του. Οι πόροι του προγράμματος, σε σχέση με εκείνους του Γ' Κ.Π.Σ. είναι σημαντικά μειωμένοι. Η δυνατότητα υλοποίησης νέων επενδύσεων στον αγροτικό τομέα είναι εξαιρετικά περιορισμένη, αφού οι διαθέσιμοι πόροι κινούνται σε ένα εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο, τόσο για τον πρωτογενή τομέα όσο και για τη μεταποίηση. Πρόκειται για μια δραστική περικοπή οικονομικών πόρων, η οποία φαίνεται να οφείλεται στις αδυναμίες αποτελεσματικού χειρισμού του προγράμματος από το ΥΠΑ.Α.Τ., η ηγεσία του οποίου άρχισε να επανεξετάζει τα κονδύλια του προγράμματος και στην παρούσα φάση το έχει θέσει υπό αναθεώρηση, αναδιαρθρώνοντας τη χρηματοδότηση σε τέσσερις Γενικούς Στρατηγικούς Άξονες (<http://www.agrotikianaptixi.gr/index.php>):

- Διατήρηση και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της γεωργίας, της δασοκομίας και του αγροδιατροφικού τομέα. Με βάση τον άξονα αυτό επιδιώκεται η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων της πρωτογενούς και μεταποιημένης γεωργικής παραγωγής, η βελτίωση του εισοδήματος των ενεργών γεωργών, η εξασφάλιση ασφαλών και ποιοτικών προϊόντων με σεβασμό στο περιβάλλον και η βελτίωση των υποδομών που σχετίζονται με την ανάπτυξη της γεωργίας με έμφαση στη διατήρηση των υδάτων. Προτεραιότητα θα δοθεί σε επενδύσεις αναδιάρθρωσης των καλλιεργειών και σε επενδύσεις με στόχο την εξοικονόμηση ύδατος και την υποκατάσταση των ορυκτών καυσίμων από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Στη μεταποίηση θα προωθηθεί η επιχειρηματικότητα, η παραγωγή καινοτόμων προϊόντων με τη χρήση νέων διαδικασιών / τεχνολογιών και η διασφάλιση της ποιότητας των τροφίμων. Επίσης η αναθεώρηση δίνει μεγάλη σημασία στη στήριξη της συμμετοχής σε προγράμματα ποιότητας τροφίμων και στη στήριξη των δράσεων πληροφόρησης και προώθησης ποιοτικών προϊόντων με παράλληλη απλούστευση των διοικητικών διαδικασιών. Ο άξονας αυτός θα χρηματοδοτηθεί μέσω εξοικονόμησης οικονομικών πόρων από την επαγγελματική κατάρτιση των αγροτών, η οποία θα αντλήσει απαραίτητα ποσά από την «πρόωρη συνταξιοδότηση αγροτών, την παροχή γεωργικών συμβουλών, καθώς και από μέτρα για υποδομές όπως τα μεγάλα εγγειοβελτιωτικά μέτρα και η αγροτική / δασική οδοποιία, τα οποία θα υλοποιηθούν από άλλα ταμεία».
- Προστασία του περιβάλλοντος και αειφόρος διαχείριση των φυσικών πόρων. Ο άξονας αυτός αποσκοπεί στη χρήση μεθόδων φιλικών προς το περιβάλλον που διασφαλίζουν την ποιότητα, την ασφάλεια των τροφίμων και τη δημόσια υγεία, δημιουργώντας παράλληλα ένα πρόσθετο εισόδημα στους παραγωγούς. Στο πλαίσιο αυτό προωθούνται δράσεις σχετικές με τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και της ορθολογικής χρήσης της γεωργικής γης και των δασών, την προστασία της ποιότητας των υδάτων και την ενίσχυση των παραγωγών των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών για τη διατήρηση της γεωργικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με την προτεινόμενη αναθεώρηση, για τον άξονα αυτό θα εξοικονομηθούν πόροι από τη στήριξη για μη παραγωγικές επενδύσεις και από ορισμένα δασικά μέτρα. Παράλληλα θα συνεχιστούν οι δράσεις που συμβάλλουν στη διατήρηση του τοπίου και στη μείωση των κινδύνων εγκατάλειψης και απερήμωσης περιοχών λιγότερο ευνοημένων, στην καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος, καθώς και στην παγίωση της συμβολής της βιολογικής γεωργίας και κτηνοτροφίας στη συνολική αξία της γεωργικής παραγωγής.
- Βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και ενθάρρυνση της διαφοροποίησης της αγροτικής οικονομίας. Ο άξονας αυτός έχει ως απώτερο στόχο την ανασυγκρότηση της υπαίθρου με την εφαρμογή πολιτικών για την ολοκληρωμένη

και βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών της χώρας. Μέσω αυτών επιδιώκεται η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική αναβάθμιση της υπαίθρου, κατά τρόπο με τον οποίο να εξασφαλίζεται η οικονομική αυτοδυναμία της, η προστασία του περιβάλλοντος και η διάσωση και διαφύλαξη στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς. Άμεσες προτεραιότητες αποτελούν η διαφοροποίηση της αγροτικής οικονομίας και η βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές μέσω της δημιουργίας ευκαιριών απασχόλησης και προϋποθέσεων οικονομικής ανάπτυξης. Παράλληλα, προτεραιότητα αποτελεί η ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των διαφόρων περιοχών της υπαίθρου που θα συμβάλλουν στη βελτίωση της ελκυστικότητας ως περιοχές κατοίκησης και επενδύσεων με παρεμβάσεις ολοκληρωμένου χαρακτήρα. Στο πλαίσιο της αναθεώρησης, θα ενισχυθούν κυρίως μέτρα που αφορούν στη δημιουργία πολλαπλών δραστηριοτήτων μέσω των οποίων θα επιτευχθεί η απόκτηση εναλλακτικών εισοδημάτων από τον αγρότη, στη στήριξη μικρών επιχειρήσεων και στην κάλυψη του ολοκληρωμένου χαρακτήρα των παρεμβάσεων. Οι απαραίτητοι οικονομικοί πόροι θα ανακατευθυνθούν κυρίως από έργα αγροτικής οδοποιίας και από άλλα έργα υποδομών. Επίσης προβλέπεται να δοθεί προτεραιότητα στη δημιουργία προϋποθέσεων ευρυζωνικού διαδικτύου στις αγροτικές περιοχές, προϋπόθεση αναγκαία για την αναβάθμιση και βελτίωση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, στη διατήρηση ή/και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής.

- Δημιουργία τοπικών ικανοτήτων για την απασχόληση και τη διαφοροποίηση στις αγροτικές περιοχές μέσω της προσέγγισης Leader. Επιδιώκεται η εφαρμογή στρατηγικών τοπικής ανάπτυξης με ολοκληρωμένο πολυτομεακό χαρακτήρα σε σαφώς προσδιορισμένες αγροτικές περιοχές μέσω δράσεων που αφορούν στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας γεωργικών και δασικών προϊόντων και δράσεων βελτίωσης της ποιότητας ζωής και διαφοροποίησης με συνεκτική και ολοκληρωμένη προσέγγιση. Πρόκειται για άξονα οριζόντιας δράσης που βασίζεται στην εμπειρία που αποκτήθηκε από τις Κοινοτικές Πρωτοβουλίες Leader των προηγούμενων προγραμματικών περιόδων.

3.6 Αξιολόγηση των πολιτικών (ανα)διάρθρωσης του αγροτικού χώρου

Στο σχεδιασμό αυτών των πολιτικών ανάπτυξης διακρίνουμε αποσπασματικά καλές προθέσεις και θετικές κατευθύνσεις σχετικά με τις εξαγγελίες μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, την προστασία της αγροτικής πολιτιστικής κληρονομιάς και την προώθηση προϊόντων ποιότητας. Όμως, δεν αρκούν οι εξαγγελίες και τα ευχολόγια και κρίνουμε απαραίτητο να τονισθεί ευθύς εξ' αρχής ότι ο σχεδιασμός των διαρθρωτικών πολιτικών που χαράχθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση πρώτιστα, και στη συνέχεια υιοθετήθηκε από το ελληνικό κράτος μέσω του Υπ.Α.Α.Τ., χαρακτηρίζεται ως τουλάχιστον ελλιπής, συσχετιζόμενος με τις μεθοδολογίες, τις αρχές και τις προϋποθέσεις

της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, ένεκα της υφής της χειραγώγησης του αγροτικού χώρου. Τα μέτρα που λήφθηκαν προήλθαν από τα γραφεία «τεχνοκρατών» που είναι φανερό ότι δεν γνώριζαν σε βάθος τη διάρθρωση του ελληνικού αγροτικού χώρου, οι οποίοι στήριξαν τις προτάσεις τους σε μονοδιάστατες αναλύσεις τύπου πλεονεκτημάτων, αδυναμιών, ευκαιριών και απειλών (βλ. Παράρτημα Δ. για την περίπτωση του προγράμματος Leader+) και άλλα παρόμοια εργαλεία του σύγχρονου διαχειριστικού ελέγχου (management). Το αποτέλεσμα ήταν ένα μείγμα στατικών και μονοκατευθυντικών πολιτικών, οι βασικοί στόχοι των οποίων κινήθηκαν - και κινούνται ακόμη - ολοκληρωτικά στη σφαίρα της «βιώσιμης» και «αιφόρου» ανάπτυξης της υπαίθρου, έννοια εκ διαμέτρου αντίθετη με την αξιοβίωτη (Ρόκος, 2001).

Αναμφίβολα, παρατηρείται μια συνέχεια και συνέπεια όσον αφορά στα «διαρθρωτικά προγράμματα» που ιστορικά εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα. Σε όλες τις πολιτικές αυτού του είδους, οι οποίες υλοποιήθηκαν υπηρετώντας την «ανάπτυξη» και τη «σωστότερη διάρθρωση» του ελληνικού αγροτικού χώρου, τέσσερις βασικοί στόχοι αποτελούν κοινό τόπο, επαναλαμβανόμενοι αναλλοίωτα από πρόγραμμα σε πρόγραμμα:

- η διατήρηση και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας
- η βελτίωση του αγροτικού εισοδήματος
- η βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και
- η αιφόρος διαχείριση της παραγωγής

Σύμφωνα με την κρατούσα θέση και άποψη, η βελτίωση στην ποιότητα ζωής στις αγροτικές περιοχές θα προέλθει αποκλειστικά και μόνο μέσω της αύξησης του αγροτικού εισοδήματος, ικανή και αναγκαία συνθήκη και προϋπόθεση για την επίτευξη του οποίου αποτελεί η «ανάγκη για αύξηση της ανταγωνιστικότητας», τόσο μεταξύ των παραγωγών εντός του ελληνικού αγροτικού χώρου, όσο και μεταξύ κρατικών αγροτικών οικονομιών εντός του ευρωπαϊκού και παγκόσμιου, σύμφωνα με την ανάλυση του Π.Ο.Ε. Για να χρυσωθεί το χάπι της ανταγωνιστικότητας, όλα τα εν λόγω προγράμματα υιοθετούν επίσης και πολιτικές διατήρησης του περιβάλλοντος και των φυσικών του διαθεσίμων – μήπως για να μπορούν και οι επόμενες γενιές να «επιβιώνουν» για να είναι σε θέση να συνεισφέρουν στη μελλοντική σώρευση κεφαλαίων και πάσης φύσης πλούτου;

Σύμφωνα με τα κατά καιρούς εξαγγελθέντα μέτρα, βασικά εργαλεία αύξησης της ανταγωνιστικότητας είναι η «οικονομική στήριξη της παραγωγής» και η «προώθηση της επιχειρηματικότητας», χωρίς όμως να αναφέρεται ότι αφενός εθνική στήριξη παραγωγής δε νοείται και δεν υφίσταται μέσα σε ένα περιβάλλον αυστηρών ευρωπαϊκών οδηγιών, προγραμμάτων και αξόνων δράσης, αφετέρου δε ιδιωτική πρωτοβουλία και επιχειρηματικότητα δεν αναπτύσσονται σε συνθήκες υψηλής κρατικής κεφαλαιοποίησης, φορολόγησης και γραφειοκρατίας. Επιστέγασμα του ευχολογίου των μέτρων αυτών είναι η

αναφορά τους στη μείωση του κόστους παραγωγής με την «προώθηση μεθόδων ολοκληρωμένης / βιολογικής καταπολέμησης εχθρών, ασθενειών και ζιζανίων για τις κυριότερες ελληνικές καλλιέργειες». Είναι γεγονός ότι το κόστος παραγωγής της βιολογικής γεωργίας είναι χαμηλότερο από αυτό της συμβατικής, όμως οι τιμές των προϊόντων αυτών είναι κατά πολύ υψηλότερες λόγω του ιδιαίτερα μειωμένου όγκου παραγωγής. Ακόμη η γειννίαση βιολογικών εκμεταλλεύσεων με συμβατικές δημιουργούν πρόβλημα λόγω της πιθανότητας επιμόλυνσής τους με ίχνη φυτοπροστατευτικών ουσιών μέσω του αέρα και του εδάφους. Συνεπώς, είναι ουτοπία να περιμένουμε μείωση του κόστους παραγωγής με χρήση των ήδη περιθωριοποιημένων βιολογικών μεθόδων για το σύνολο της παραγωγής, όταν η εξάπλωση αυτού του είδους γεωργίας απλά και μόνο «προωθείται» αντί να μετατρέπεται σε κυρίαρχη, γεγονός που όμως θα είχε σαν άμεσο αποτέλεσμα τη σημαντική μείωση των κερδών των στη χώρα μας δραστηριοποιούμενων μεγάλων βιομηχανιών πώλησης φυτοφαρμάκων, λιπασμάτων και πάσης λογής χημικών αυξητικών της παραγωγής.

Σε ότι αφορά τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στον αγροτικό χώρο, η βασικότερη οδός που προκύπτει από τα «διαρθρωτικά» μέτρα συνδέεται με την αναβάθμιση της εισοδηματικής δυνατότητας του παραγωγού, κυριότερο εργαλείο για την οποία αναδεικνύεται η «πολυαπασχόληση». Πρέπει δηλαδή να βρεθούν εναλλακτικοί τρόποι ενδυνάμωσης του εισοδήματος και αυτοί δεν είναι άλλοι από την κατ' αρχήν ανάδειξη του κάλλους της φυσικής πραγματικότητας του ευρύτερου τοπίου δραστηριοποίησης του παραγωγού, καθώς επίσης και η προώθηση των με παραδοσιακούς τρόπους παραγόμενων τοπικών προϊόντων και η στη συνέχεια, μονοδιάστατα οικονομική, εκμετάλλευσή τους. Από το συνδυασμό αυτό προκύπτει η χιμαιρική έννοια του «αγρο-τουρισμού», μέσω της οποίας, σύμφωνα με τα κρατούντα, είναι δυνατό να υπάρξει βελτίωση της επιχειρηματικότητας και ενίσχυση του εισοδήματος. Είναι αλήθεια ότι η χώρα μας προικίστηκε πλουσιοπάροχα με φυσικό κάλλος, πολυποίκιλα τοπία, χρυσαφένιες ακρογιαλιές και πανέμορφα καταπράσινα βουνά. Το να τα θέσουμε όμως όλα στην εμπορευματοποίηση της παγκοσμιοποιημένης «ανάπτυξης» δεν θα λύσει το πρόβλημα της συρρίκνωσης και αποδυνάμωσης του αγροτικού χώρου, καθώς η νόθευση του αμιγώς γεωργικού δυναμικού με τουριστικές ενέσεις σε βάθος χρόνου δημιουργεί αφενός απώλεια της γεωργικής συνείδησης, αφετέρου δε αυξάνει την τουριστική ρύπανση μέσω του μεταφερόμενου τουριστικού φορτίου στο τόπο της αγροτικής παραγωγής.

Είναι φανερό ότι ο σχεδιασμός της αρχικής ανάλυσης, καθώς επίσης και η εφαρμογή της διαρθρωτικής πολιτικής στον ελληνικό αγροτικό χώρο ήταν αποτέλεσμα μονοεπιστημονικής προσέγγισης και μάλιστα αποκλειστικά οικονομικού περιεχομένου και οπτικής, στηριγμένη στις έννοιες της «προσφοράς», της «ζήτησης» και του ανταγωνισμού ακόμη και για αγαθά άυλα όπως η αναζήτηση ευημερίας με την απόδραση των κατοίκων των αστικών κέντρων στην ύπαιθρο ή η ενσωμάτωση της ποιότητας στα αγροτικά προϊόντα. Είναι τουλάχιστον άστοχος ο χαρακτηρισμός μιας πολιτικής ως «ολοκληρωμένης» όταν απλά

πριμοδοτεί ορισμένες και συγκεκριμένες διαστάσεις βραχυπρόθεσμης οικονομικής ανάπτυξης, παρουσιάζοντας ταυτόχρονα προβλήματα στη στελέχωση των διαχειριστικών της φορέων και ακόμη και σε αυτή τη στοχοθέτησή της σε σχέση με την αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη. Η μονομερής και μονοκατευθυντική αυτή προσέγγιση μετατρέπεται και υποβαθμίζει την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου σε μια προσπάθεια οικονομικής και μόνο μεγέθυνσης, με αιχμή την τουριστική ανάπτυξη στην οποία αποδόθηκε ο ψευδεπίγραφος τίτλος «αγροτουρισμός». Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του προγράμματος Leader II, κατά το «κλείσιμο» του οποίου η συμμετοχή του μέτρου που είχε σχέση με την ανάπτυξη αγροτουριστικών μονάδων (M3) ανήλθε τελικά σε ποσοστό της τάξης του 34% στο σύνολο του προγράμματος (στοιχεία Παραρτήματος Β).

Σε προγράμματα αυτής της εμβέλειας και με αυτούς τους στόχους, απαιτείται μια πραγματικά και αντικειμενικά αναπτυξιακή προσέγγιση, μέσω της οποίας θα είναι δυνατό να αποδοθεί μια ολοκληρωμένη ανάλυση της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, ούτως ώστε με την εφαρμογή και την υλοποίησή της να οδηγήσει σε αποτελεσματικές, εμπειριστατωμένες, τεκμηριωμένες, και πρωτοποριακές προτάσεις ολοκληρωμένης ανάπτυξης, αντιλαμβανόμενες με ολιστικό τρόπο την πολυπλοκότητα και το διαλεκτικό και ολοκληρωμένο χαρακτήρα της και προσδιορίζοντας και οριοθετώντας με ακρίβεια τις συγκεκριμένες δυνατότητες και προοπτικές ανάπτυξης, αλλά και τους περιορισμούς που απαντώνται σε ένα τμήμα της φυσικής γήινης επιφάνειας (Ρόκος, 1998α). Μια τέτοια προσέγγιση «αντιλαμβάνεται την ανάγκη ολοκληρωμένης διερεύνησης και ανάλυσης των αντικειμενικά πολύπλοκων και πολυδιάστατων θεμάτων και προβλημάτων του συστήματος της γης, της ατμόσφαιρας και των ωκεανών, αλλά και της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος, στη διαρκή δυναμική τους αλληλεπίδραση και την ασταθή μαχητική τους ισορροπία» (Ρόκος, 1998α), και μέσα από τις μονο-επιστημονικές ή/και τις πολύ-επιστημονικές προσεγγίσεις τείνει διηλεκτώς προς την διεπιστημονικότητα, η οποία πρέπει να αποτελεί το στόχο κάθε ολοκληρωμένης ανάλυσης και αποτύπωσης του συστήματος της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της φυσικής γήινης επιφάνειας, μετερχόμενη όλων των δυνατοτήτων που είναι διαθέσιμες τόσο οικονομικές, όσο και κοινωνιολογικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές και τεχνολογικές.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ, ΚΡΙΣΕΙΣ και ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μελετώντας τους αρχικούς στόχους της κοινής ευρωπαϊκής γεωργικής πολιτικής και με βάση τις κατευθυντήριες γραμμές της, πιστοποιείται αναμφίβολα ότι η Ένωση ήταν και παραμένει ουσιαστικά μια οικονομική και μόνο σύμπραξη, η οποία θεμελιώνει τις πολιτικές της με βάση την ανταγωνιστικότητα, την παραγωγικότητα, την επιχειρηματικότητα και τη συνεχή αύξηση, συγκέντρωση και συγκεντροποίηση κεφαλαίου και κερδών (Ρόκος, 2001). Ο αρχικός σχεδιασμός της Κ.Α.Π. ήταν προσανατολισμένος στην αντιμετώπιση του προβλήματος της επάρκειας αγροτικών προϊόντων στο εσωτερικό της ένωσης, η λύση του οποίου εστιάσθηκε μονοκατευθυντικά και μονοδιάστατα στην προσπάθεια μεγέθυνσης του διακινούμενου για τη γεωργία κεφαλαίου. Η Κ.Α.Π. υπήρξε ουσιαστικά απόρροια της σύνθεσης ομοειδών, αλλά και αντιθετικών συμφερόντων μεταξύ διαφόρων κρατών που αποτέλεσαν μέλη της ομοσπονδίας, αλλά και μεταξύ αγροτών, καταναλωτών και βιομηχανιών τροφίμων και αγροτικών εφοδίων, μεταξύ παραδοσιακών ή εκτατικών καλλιεργητικών / παραγωγικών μεθόδων και ανταγωνιστικών εντατικών με προβολή στη περιβαλλοντική ισορροπία, ακόμη και μεταξύ «μικρών» και «μεγάλων» αγροτών.

Σήμερα, μισό περίπου αιώνα μετά την πρώτη απόφαση για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την ενεργοποίησή της, η Κ.Α.Π. συνεχίζει να «επιδοτεί» αντί να αναδιαρθρώνει, να ευνοεί τους «μεγάλους» έναντι των «μικρών», να προσπαθεί με κάθε μέσο να διευρύνει το άνοιγμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών και να αποφιλώνει ουσιαστικά

τον ευρωπαϊκό αγροτικό χώρο, ενώ παράλληλα προσπαθεί να κερδίσει σημαντικό μερίδιο στην παγκόσμια ανταγωνιστική οικονομία και αγορά. Οι επιπτώσεις της στον αγροτικό χώρο είναι σημαντικές, καθώς η εφαρμογή της είχε σαν αποτέλεσμα τη σμίκρυνση του αγροτικού πληθυσμού σε ποσοστό μικρότερο από αυτό των ανέργων, ενώ παράλληλα το αγροτικό προϊόν έχει υπο - τριπλασιασθεί σε σχέση με αυτό του 1960. Ο αγροτικός πληθυσμός δεν αποτελεί πλέον την κυρίαρχη κοινωνικοοικονομική ομάδα του αγροτικού χώρου, ενώ αρκετοί από αυτούς δεν ασχολούνται πλέον καν με την αγροτική παραγωγή. Παράλληλα, ο αστικός πληθυσμός θεωρεί πλέον τον αγροτικό χώρο κυρίως ως πολύτιμο χώρο για την αναψυχή του και όχι ως αποκλειστικό χώρο παραγωγής αγροτικών αγαθών. Η «αμερικανοποίηση» της ευρωπαϊκής γεωργίας οδεύει προς την ολοκλήρωσή της με τη δημιουργία μεγάλων αγροτικών εκμεταλλεύσεων, οι οποίες δεν δικαιολογούν τόσο σημαντικές επιδοτήσεις όσες θα χρειαζόταν η ίδια έκταση κατακερματισμένη σε μικρότερες εκμεταλλεύσεις, ενώ ισχυρές οικονομικά ανταγωνιστικές ομάδες μεγαλο - γαιοκτημόνων και βιομηχανιών αγροτικών εφοδίων καταστρώνουν τις πολιτικές τους με βάση το γεγονός ότι η Κ.Α.Π. στήριξε και θα συνεχίζει στο μέλλον να στηρίζει αποκλειστικά την εντατική, ανταγωνιστική, συγκεντρωτική γεωργία με επίκεντρο τις μεγαλύτερες και εντατικότερες γεωργικές εκμεταλλεύσεις που αποτελούν τους μεγαλύτερους καταναλωτές βιομηχανικών εισροών.

Επίσης η Ευρώπη θα συνεχίζει να «μεταρρυθμίζει» την κοινή γεωργική πολιτική της με βάση το διεθνές εμπορικό γίγνεσθαι σε ένα φαύλο κύκλο διαπραγματεύσεων και συμφωνιών με τον Π.Ο.Ε., βασική στοχοποίηση των οποίων είναι η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη άρση του εθνικού και υπερεθνικού οικονομικού προστατευτισμού σε επίπεδο παραγωγής, συμπεριλαμβανομένης και της παραγωγής αγροτικών προϊόντων, στις ήδη «αναπτυγμένες» χώρες, με ταυτόχρονη μείωση του κόστους παραγωγής ομοειδών ή συμπληρωματικών προϊόντων στις «αναπτυσσόμενες». Μειωμένο κόστος, βεβαίως, σημαίνει και ταυτόχρονη, οικονομική τουλάχιστον, εξαθλίωση των εργαζομένων που δουλεύουν για την παραγωγή των προϊόντων διείσδυσης λόγω της με διάφορους τρόπους επιχειρούμενης απαξίας στα εισοδήματα, με όλες τις καταστροφικές συνέπειες αυτής. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού των υπό ανάπτυξη χωρών (G-77) στις οποίες σημειώνονται υπερβολικά χαμηλά κόστη παραγωγής, ένας πληθυσμός της τάξης των περίπου 1,2 δισ. πολιτών, ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας, χωρίς πρόσβαση σε πόσιμο νερό και υπό τροφική ένδεια, δίχως να γνωρίζουν τι θα πει αποχέτευση, διαχείριση απορριμμάτων, κοινωνική πρόνοια, ανθρώπινα δικαιώματα, παιδεία, υγεία και κοινωνική δικαιοσύνη. Η εξαθλίωση αυτών των ανθρώπων θα μεγαλώσει, έτσι ώστε να παραχθούν ακόμη «ανταγωνιστικότερα» προϊόντα μέσω των οποίων θα επιτευχθεί συσσώρευση κεφαλαίου σε αυτές τις «αναπτυσσόμενες», αλλά ιδιαίτερα ευάλωτες ένεκα του κοινωνικού αποκλεισμού, οικονομίες. Στη συνέχεια δεν είναι δύσκολο με απειλές, δανεισμό ληστρικών επιτοκίων, ελεγχόμενες πτωχεύσεις, εμφυλίους ή/και αποδιοργάνωση του κοινωνικού ιστού με ποικίλα εργαλεία και μεθοδεύσεις, να αναδιανεμηθεί περίσσεια κεφαλαίου, κατά κανόνα πολύ μεγαλύτερη από το αρχικό κεφάλαιο,

στην πηγή.

4.1. Προβληματισμοί σχετικά με το παρόν και το μέλλον της Κ.Α.Π

Στη Συνδιάσκεψη της Stresa (1958), οι συμμετέχοντες ήταν απόλυτοι ως προς το γεγονός ότι η γεωργία θα έπρεπε να θεωρείται ως οργανικό μέρος της οικονομίας και ουσιαστικός παράγοντας της κοινωνικής ζωής. Παρ' όλα αυτά, η Κ.Α.Π. οργανώθηκε σύμφωνα με πολύ παραδοσιακές γραμμές, κι έτσι δεν έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην εξέλιξή της ευρύτερα συμφέροντα, με αποτέλεσμα τη συνεχή απομόνωση του αγροτικού τομέα από την υπόλοιπη οικονομία. Σύμφωνα με τη Rosemary Fenell (1999), το γεγονός ότι η Κ.Α.Π. ήταν η πρώτη κοινή πολιτική που ιδρύθηκε, και ότι για τόσα πολλά χρόνια παρέμενε η μόνη δεν βοήθησε την κατάσταση. Επιπλέον υπήρχε η εντύπωση ότι αναμένονταν πάρα πολλά πράγματα από την πολιτική τιμών και αγορών της Κ.Α.Π. και ότι, κατά συνέπεια, απαιτούνταν μεγαλύτερη συμβατότητα με τη διαρθρωτική πολιτική. Αυτές οι ανεπάρκειες εξετάζονταν ιδιαίτερα σε σχέση με την απροθυμία των κρατών - μελών να συμφωνήσουν με την καθιέρωση άλλων κοινών πολιτικών. Ένα ιδιαίτερα καλό παράδειγμα της έκφρασης αυτών των σχέσεων μπορεί να βρεθεί στη Γνωμοδότηση της ΟΚΕ πάνω στον «Απολογισμό» του 1975. Οι απόψεις της Επιτροπής συνοψίζονται στο παρακάτω απόσπασμα:

«Γιατί να έχουμε μία ευρωπαϊκή γεωργία και ποια είναι τα θεμέλιά της; Ποιο θα είναι το μέλλον των αγροτών της Ευρώπης και πώς θα εξελιχθούν οι δομές της; Πώς μπορεί η γεωργία στην ΕΟΚ να συνεισφέρει αποτελεσματικά προς μια εσωτερική και εξωτερική ανάπτυξη της Κοινότητας; Τι μέσα πρέπει να δοθούν για να εκπληρώσει αυτόν το ρόλο κάτω από τους πιο ευνοϊκούς όρους;»

Το 1980 η ΟΚΕ επανήλθε στα ζητήματα που είχε επισημάνει το 1975, δηλαδή την απομόνωση της Κ.Α.Π. και την εσφαλμένη προσδοκία ότι η ανάπτυξη της γεωργίας θα μπορούσε να δώσει από μόνη της λύση σε μεγαλύτερες δυσκολίες οι οποίες προέκυπταν από τη συνολική οικονομική υστέρηση ή τις ανεπαρκείς οικονομικές, κοινωνικές ή πολιτιστικές υποδομές. Αυτές οι απόψεις δέχθηκαν μια περαιτέρω επεξεργασία από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σε μια απόφαση η οποία έθεσε δύο αρχές:

- δεν μπορεί να υπάρξει ύπαιθρος χωρίς τη διατήρηση ορισμένου επιπέδου γεωργικής δραστηριότητας
- η αγροτική ζωή και η αγροτική οικονομία δεν μπορούν να περιοριστούν μόνο στη γεωργία.

Αυτά τα μηνύματα δυσαρέσκειας έφτασαν σ' ένα κρίσιμο σημείο με μια αναφορά που σχεδιάστηκε από την Επιτροπή με τον τίτλο «Το μέλλον του Αγροτικού Κόσμου». Εκεί επισημάνθηκε ότι η σημασία της γεωργίας, με την έννοια της απασχόλησης και του περιφερειακού προϊόντος, είχε παρακμάσει σε τέτοιο βαθμό, που υπήρχαν μόνο 10 περιφέρειες στην Κοινότητα (σε Ελλάδα, Ιταλία, και Ισπανία) στις οποίες η γεωργία παρείχε

απασχόληση σε ποσοστό 30% του εργατικού δυναμικού. Αντίθετα, σε 118 περιφέρειες (71% του συνόλου) λιγότερο από το 10% του εργατικού δυναμικού απασχολούνταν στη γεωργία. Η σημασία της με την έννοια του περιφερειακού προϊόντος ήταν ακόμα μικρότερη, αφού υπήρχαν μόνο 17 περιφέρειες (σχεδόν 10% του συνόλου) όπου η γεωργία αντιπροσώπευε ποσοστό μεγαλύτερο από το 10% του περιφερειακού προϊόντος.

Η Rosemary Fenell (1999) υποστηρίζει την άποψη ότι η Επιτροπή είχε δίκιο να θέτει τη γεωργία σε δεύτερη προτεραιότητα. Με δεδομένη τη μείωση της σημασίας της γεωργίας από την άποψη της απασχόλησης και του περιφερειακού προϊόντος, μια ανάλυση των μη γεωργικών δραστηριοτήτων της υπαίθρου ήταν αναγκαία από καιρό. Σε ό,τι αφορά στις αγροτικές περιοχές, η Επιτροπή δήλωνε ότι εκτιμήσεις δείχνουν ότι «το μισό περίπου του πληθυσμού που εργάζεται στη γεωργία θα έχει, ή θα αναζητά, μια δεύτερη απασχόληση στα επόμενα χρόνια, έτσι ώστε να βρεθούν λύσεις στα προβλήματα των αγροτικών περιοχών, σε μεγάλο βαθμό, εκτός γεωργίας».

Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι αυτές οι προβλέψεις έχουν προκαλέσει ελάχιστο σχολιασμό, αλλά όπως παρουσιάζονται τα πράγματα, θα πρέπει να αναρωτηθούμε αν μια στενή κλαδική πολιτική, που βασίζεται τόσο πολύ στη διαχείριση τιμών και αγορών, είναι ο καλύτερος τρόπος για να διοχετευτούν πόροι στις αγροτικές περιοχές. Η καθυστέρηση της ανάπτυξης εκείνων των περιοχών που εξαρτώνται από τη γεωργία οφείλεται σε ένα μεγάλο βαθμό ακριβώς σε αυτή την εξάρτηση. Στις ήδη διαφοροποιημένες περιοχές, το μικρό μέγεθος του αγροτικού τομέα σημαίνει ότι η στήριξη δεν είναι μια ιδιαίτερα αποτελεσματική μέθοδος διοχέτευσης πόρων. Το αναδιανεμητικό αποτέλεσμα μάλλον πρέπει να είναι πενιχρό, ιδίως επειδή δεν υπάρχει εγγύηση ότι οι αποδέκτες της υποστήριξης θα δαπανήσουν τους πόρους τοπικά ή ότι τοπικές βιομηχανίες και υπηρεσίες θα ωφεληθούν άμεσα ή έμμεσα από τους πόρους που προορίζονται για τη στήριξη των τιμών και των αγορών. Αν ο ρόλος της γεωργίας αλλάζει, ποιος είναι ο τρέχων και ο μελλοντικός σκοπός της Κ.Α.Π.; Αν μερικές, ή όλες, οι αγροτικές περιοχές θεωρούνται ακόμα οικονομικά και κοινωνικά φτωχές, εάν αυτοί που απασχολούνται στη γεωργία δεν έχουν ακόμα ένα σταθερό βιοτικό επίπεδο και ποιότητα ζωής, εάν η οικονομική απόδοση της γεωργίας ως σύνολο είναι καθυστερημένη σε σχέση με άλλες δραστηριότητες, τότε υπάρχει λόγος ύπαρξης της Κ.Α.Π., αλλά όχι αναγκαστικά υπό την παρούσα μορφή της.

Σύμφωνα με τον Μαραβέγια (1992, 1996, 1999), δεν είναι ανησυχητικό μόνο το γεγονός ότι η Κ.Α.Π. δεν έχει θέσει επαρκώς το ζήτημα των εντός της γεωργίας εισοδηματικών διαφορών, αλλά η ίδια η απομόνωση της πολιτικής, χωρίς καμία άλλη ανάλογη πολιτική για την ύπαιθρο, έχει οδηγήσει σε στρεβλώσεις στη χρήση και στις αξίες της γης. Απαιτείται μια ευρύτερη αντίληψη αγροτικής ανάπτυξης και δημιουργία πολιτικών που να την υποστηρίζουν. Μια πιθανή προσέγγιση θα μπορούσε να είναι η δημιουργία ενός δικτύου αλληλένδετων πολιτικών που θα λαμβάνουν μέριμνα για την αγροτική γη, μέσω της

διαχείρισης της χρήσης της. Θα μπορούσε τότε να αντιμετωπιστεί η Κ.Α.Π. ως πολιτική που θέτει το πλαίσιο μέσα στο οποίο ασκείται η γεωργία, αλλά χωρίς να διατηρεί τη μονοδιάστατη θέση την οποία έχει σχεδόν για περισσότερο από τέσσερις δεκαετίες. Θα συνοδευόταν, αντίθετα, από άλλες πολιτικές που θα κάλυπταν άλλες δραστηριότητες, όπως δασοκομία, τουρισμός και αναψυχή, αποθήκευση νερού, εξόρυξη κ.λπ. Η γεωργία ίσως παρέμενε ακόμα ο μεγαλύτερος χρήστης αγροτικής γης, αλλά το δίκτυο πολιτικής θα εξασφάλιζε ότι αυτό δεν θα ισοδυναμούσε με την οικονομική κυριαρχία της σε σχέση με τις άλλες δραστηριότητες που στηρίζονται στη γη.

Η Fenell υποστηρίζει την άποψη ότι δεν υπάρχει οποιαδήποτε υπόδειξη για αντικατάσταση της Κ.Α.Π. ή κατάργησή της, αλλά ένα δίκτυο πολιτικών βασισμένων στη γη, με ουσιαστικό περιεχόμενο και κατάλληλη χρηματοδότηση. Τα κράτη μέλη, καθένα χωριστά, αλλά και συλλογικά, εμπόδισαν την ανάπτυξη συνεκτικών πολιτικών για τον αγροτικό χώρο και εξασφάλισαν την εξέλιξη της Κ.Α.Π., όχι με βάση νέες κατευθύνσεις πολιτικής, αλλά με βάση προπαντός τη διαχείριση τιμών και αγορών. Παρ' όλα αυτά, μπορεί να είναι πιο δεκτικά στην αλλαγή κατεύθυνσης τώρα απ' όσο ήταν πριν από μία δεκαετία. Εντός του αγροτικού τομέα, με ευρεία έννοια, έχει μειωθεί η σημασία της γεωργίας, ενώ έχουν επεκταθεί δραστηριότητες μέσα στις εκμεταλλεύσεις, όπως και η επεξεργασία αγροτικών πρώτων υλών. Αυτές οι εξελίξεις από μόνες τους καλούν για μια διαφορετική προσέγγιση πολιτικής. Ζητήματα ποιότητας προϊόντων, διαβίωσης των ζώων και περιβάλλοντος, δεν μπορεί παρά να αποκτήσουν μεγαλύτερη σημασία. Τέλος, η αγροτική γη είναι ένας πολύτιμος πόρος η διαχείριση του οποίου έχει διαστραφεί από την υπερβολική έμφαση σε μια δραστηριότητα και σε μια κλαδική πολιτική. «Είναι ανάγκη να καθιερωθεί μια νέα ισορροπία στη χρήση της Κ.Α.Π. και να αλλάξει το παραδοσιακό της σχήμα».

Αναμφίβολα στους κόλπους της Ε.Ε. υπάρχει ακόμη και σήμερα διάχυτος ο προβληματισμός σχετικά με τη χρησιμότητα της γεωργικής ευρωπαϊκής πολιτικής. Ο κ. Dacian Cioloș, αρμόδιος για τα θέματα Γεωργίας και Αγροτικής Ανάπτυξης της Ε.Ε., σήμανε την έναρξη «Δημόσιου διαλόγου για το μέλλον της Κ.Α.Π.» θεωρώντας ότι το σύνολο της κοινωνίας επωφελείται από αυτή την πολιτική, και καλεί όλους τους ευρωπαίους πολίτες να διατυπώσουν την άποψή τους. Στο πλαίσιο του δημόσιου διαλόγου αναγγέλθηκε η δημιουργία εξειδικευμένου δικτυακού τόπου (<http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/debate/index.htm>), από τη σύνθεση των αποτελεσμάτων των περιεχομένων του οποίου θα προκύψουν οι βασικές ιδέες για το μέλλον της ευρωπαϊκής αγροτικής πολιτικής μετά το 2013, με πιθανότερη δημοσίευση στα τέλη του 2010. Η διάρθρωση του διαλόγου κινείται γύρω από 4 κύριους άξονες:

- Ποια η αναγκαιότητα για μια κοινή γεωργική πολιτική;
- Με ποιους στόχους επιφορτίζει η κοινωνία το γεωργικό τομέα σε όλη την ποικιλομορφία του;

- Προς τι η μεταρρύθμιση της Κ.Γ.Π. και πώς θα ανταποκριθεί στις προσδοκίες της κοινωνίας;
- Ποια θα είναι τα εργαλεία της αυριανής Κ.Γ.Π.;

Αξιοσημείωτο είναι ότι μέχρι σήμερα κανένας ελληνικός φορέας δεν περιελήφθη ακόμη στις σχετικές λίστες!

Μελετώντας τους προαναφερόμενους άξονες θα παρατηρήσουμε ότι χρόνια μετά τη διατύπωση των ερωτημάτων από την Ο.Κ.Ε. και τη Fenell, οι υπαρξιακοί προβληματισμοί σχετικά με την Κ.Α.Π. και το μέλλον της παραμένουν ουσιαστικά αναλλοίωτοι.

Λαμβάνοντας υπόψη τις περιορισμένες υφιστάμενες δυνατότητες στο πλαίσιο της συγγραφής της παρούσας μεταπτυχιακής διατριβής, θα επιχειρηματολογήσουμε στα επόμενα με γνώμονα την αδήριτη ανάγκη μετατροπής της τρέχουσας ανταγωνιστικής Κοινής Γεωργικής Πολιτικής σε εφαλτήριο για μια πραγματική, ολιστική, ολοκληρωμένη και αξιοβίωτη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά επίσης και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

4.2. Προτάσεις ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού χώρου

Η πρόσφατη οικονομική, πολιτική, πολιτισμική και κοινωνική στενωπός στην οποία περιήλθε η χώρα μας, αλλά και ολόκληρη σχεδόν η αποκαλούμενη «ευρω-ζώνη», καταδεικνύουν το γεγονός ότι η στο διηνεκές αύξηση δεν μπορεί να συμβαδίζει με την ανάπτυξη, η οποία ή θα είναι ολοκληρωμένη, δηλαδή ταυτόχρονα οικονομική, κοινωνική, τεχνική/τεχνολογική, πολιτική και πολιτισμική, σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στο συγκεκριμένο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, του οποίου μέρος είναι ο άνθρωπος, ή δεν θα υπάρχει καθόλου (Ρόκος, 2000). Είναι φανερό ότι στην κρίση αυτή σημαντικό μερίδιο ευθύνης φέρει η αγροτική πολιτική που εφαρμόστηκε στη χώρα μας, είτε πριν είτε μετά την ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η οποία κατά περιόδους ευαγγελίστηκε τη «βιώσιμη» ή «αιιφόρο» ανάπτυξη, μια ανάπτυξη με τεκμηριωμένα αμφισβητούμενο περιεχόμενο, η οποία σε τελική ανάλυση ενθαρρύνει την κλασσική τομεακή ανταγωνιστική αύξηση, θέτοντας ως βασικό της στόχο την προώθηση της ανταγωνιστικότητας και την οικονομική μεγέθυνση, εξυπηρετώντας κυρίως τα συμφέροντα συγκεκριμένου – πολύ μικρού – ποσοστού παραγωγικού κεφαλαίου.

Η ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών, αν και αποτελεί προσπάθεια ιδιαίτερα δύσκολη λόγω της θέσης αλλά και της έντονα υποβαθμισμένης διάρθρωσης και πληθυσμιακής τους πυκνότητας, θα πρέπει να ακολουθεί τις αρχές και να εκπληρώνει τις προϋποθέσεις της αξιοβίωτης ολοκληρωμένης ανάπτυξης, όπως αυτή εκφέρεται στα προηγούμενα (Ρόκος, 2001, 2000). Η ανάγκη για μια τέτοια πολυσήμαντη διαλεκτική αρμονία είναι απαραίτητο να προσεγγιστεί και να υλοποιηθεί με έργα μικρής τοπικής εμβέλειας, που όμως συνδυαζόμενα θα παρέχουν ευρύτατη κάλυψη αναγκών σε όλο το φυσικό χώρο των εν λόγω περιοχών. Υπό την έννοια αυτή, οι πολιτικές θα καταστρωθούν κατά τρόπο ώστε αφενός να

προσπερνούν τη μονοδιάστατη, αποσπασματική και μερική λογική της εξαντλητικής αξιοποίησης και εκμετάλλευσης των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας του αγροτικού χώρου που ως απώτερο στόχο έχουν τη διόγκωση και μεγιστοποίηση του αμεσότερου δυνατού κέρδους και, αφετέρου, θα στοχεύουν στη βελτίωση της ζωής σε όλα τα επίπεδα και τις εκφάνσεις της με τη σχεδίαση, εκτέλεση, επίβλεψη και λειτουργία μικρών και όμορφων (Schumacher, 1980) έργων στην περιφέρεια σε αρμονία με τη συγκεκριμένη ανθρώπινη και φυσική κλίμακα και τα οποία θα συνδυάζουν τις ιδιαίτερες τοπικές αξίες και παραδόσεις με τις ανάγκες του χώρου.

Ένα από τα βασικότερα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπισθεί άμεσα είναι η συνεχώς αυξανόμενη πληθυσμιακή συρρίκνωση του αγροτικού χώρου με την παράλληλη συγκέντρωση ενεργού πληθυσμού στα αστικά κέντρα. Η καίρια αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος της ελληνικής υπαίθρου και η μείωση του ρυθμού γήρανσης του αγροτικού πληθυσμού αποτελούν βασικές προϋποθέσεις έτσι ώστε να υπάρχουν εργαζόμενοι στα χωράφια και στις υποστηρικτικές υπηρεσίες, να παράγονται προϊόντα, να δημιουργούνται συνεργασίες και κοινές προσπάθειες που θα οδηγήσουν τις αγροτικές κοινότητες σε ευημερία. Μια τέτοια κοινωνική και πολιτική / πολιτισμική και οικονομική αποκέντρωση έχει γεωγραφική και λειτουργική διάσταση σε όλες τις διαδικασίες

- ανάληψης οικονομικών και παραγωγικών πρωτοβουλιών και δραστηριοτήτων
- λήψης αποφάσεων ορθολογικής αξιοποίησης των φυσικών και ανθρώπινων δυνάμεων και δυνατοτήτων και
- προστασίας, ανάδειξης και ανάπτυξης του φυσικού, αισθητικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος

ενώ για να είναι επιτυχής θα πρέπει να υποστηριχθεί παντοιοτρόπως από την κεντρική κυβέρνηση, με την εξασφάλιση σταθερά και μακροπρόθεσμα ορισμένων στοιχειωδών τουλάχιστον νομοθετικών, διοικητικών και οικονομικών προϋποθέσεων για ολοκληρωμένη γνώση, παρακολούθηση, προστασία, αξιοποίηση και ανάπτυξη των φυσικών και ανθρωπίνων διαθεσίμων της κάθε περιφέρειας. Θα μένει πλέον στα χέρια των πολιτών της, οι οποίοι ζουν και εργάζονται σε αυτή, των οργανώσεων και των εκπροσώπων τους η ευθύνη ατομικά και συλλογικά να συμβάλλουν στην ολοκληρωμένη ανάπτυξή της (Ρόκος, 1998β).

Έτσι, για παράδειγμα, μετά τη σύνταξη σχετικών διεπιστημονικών μελετών της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας που θα αφορούσαν στο σύνολο του αγροτικού χώρου, θα ήταν δυνατό να

- ιδρυθούν σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και να ανεγερθούν μικρά σχολικά συγκροτήματα στην περιφέρεια, καθώς επίσης και αγροτικά ιατρεία, και κτηνιατρεία, με τρόπο ώστε να καλύπτεται το σύνολο του χώρου.

- δοθεί ειδικό προβάδισμα με μορφή αυξημένης μοριοδότησης στην πρόσληψη μέσω Α.Σ.Ε.Π. εκπαιδευτικών όλων των ειδικοτήτων, γιατρών, φαρμακοποιών, δασονόμων, κτηνιάτρων και γεωπόνων, ιδιαίτερα των καταγόμενων από την εκάστοτε περιοχή, ακόμη και αν ο τόπος μόνιμης κατοικίας τους είναι διαφορετικός, με την υποχρέωση να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους κατ' ελάχιστο για πέντε χρόνια.
- προταθούν ειδικά σχέδια χαμηλής εκμίσθωσης (με συμπληρωματική διαφορική κρατική επιχορήγηση) ακατοίκητων οικιών και ανενεργών, εγκαταλειμμένων κτημάτων σε οικονομικούς μετανάστες, ακτήμονες αγρότες ή νέους οι οποίοι ενδιαφέρονται να απασχοληθούν ή έχουν ήδη προσληφθεί για εργασία στον πρωτογενή τομέα

Αναφορικά με την ανάπτυξη του τουρισμού ο οποίος συμβάλλει στη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης (Ηγουμενάκης, 2001), οι εναλλακτικές μορφές του όπως φυσιολατρικός (περιπέτειας, άθλησης, χειμερινών σπορ), πολιτιστικός, συνεδριακός, θρησκευτικός, αγροτουρισμός, είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην εξασφάλιση εξωγεωργικών εισοδημάτων και δευτερευόντως σε μια συνολική ανάδειξη και αξιοποίηση των τοπικών πόρων (Ιακωβίδου, 2003). Υπ' αυτή την έννοια, η συγκράτηση του πληθυσμού στον ελληνικό αγροτικό χώρο είναι επίσης δυνατό να ενισχυθεί με τη δημιουργία προϋποθέσεων για «ήπιο» τουρισμό και ορθολογική τουριστική διαχείριση υπό τους περιορισμούς που θα τεθούν βάσει των αποτελέσματα των διεπιστημονικών μελετών, σχεδίων ολοκληρωμένων αποδόσεων και ορθολογικής αξιοποίησης του φυσικού και πολιτιστικού πλούτου, παράλληλα με την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα. Τα τοπία φυσικού κάλλους, διάσπαρτα στον αγροτικό χώρο της Ελλάδας, επιτρέπουν την εφαρμογή ενός εναλλακτικού προτύπου τουριστικής ανάπτυξης με τη δημιουργία τουριστικών χωριών και έμφαση στον περιπατητικό, ορεινό και οικολογικό τουρισμό. Ο παράγοντας αυτός διαφοροποιεί το μαζικό τουρισμό της παραλίας σε «ήπιο» τουρισμό, ο οποίος αναδεικνύει και εκμεταλλεύεται το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, με αιχμή τα πρωτότυπα «βιοκλιματικά» παραδοσιακά σπίτια, την πλούσια χλωρίδα και πανίδα, το λαϊκό πολιτισμό, τη δημοτική μουσική, τα αρχαιολογικά ευρήματα, αλλά και τα νεώτερα εκκλησιαστικά μνημεία και τις παραδοσιακές μορφές παραγωγικής δραστηριότητας.

Βασική προϋπόθεση για την επίτευξη ολοκληρωμένης ανάπτυξης των αγροτικών περιοχών αποτελεί η υποστήριξη του πρωτογενούς και του δευτερογενούς τομέα ώστε να παραμείνουν οι κάτοικοι στον τόπο τους, η διατήρηση πολιτιστικών αξιών και παραδόσεων και φυσικά η διαφύλαξη του τόσο πολύτιμου φυσικού περιβάλλοντος. Επομένως η ανάπτυξη θα πρέπει να κατευθυνθεί σε δράσεις που δεν απαιτούν μεγάλες επενδύσεις, ούτε εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό υψηλών προδιαγραφών με τρόπο ώστε να ενθαρρύνεται η δημιουργία οικογενειακού τύπου επιχειρήσεων με μικρό λειτουργικό κόστος (Ηγουμενάκης, 2001). Είναι συνεπώς απαραίτητο να υποστηριχθεί η επάρκεια εργασίας και η παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών στον αγροτικό χώρο, με σεβασμό στο φυσικό, κοινωνικό και

πολιτισμικό περιβάλλον. Είναι αλήθεια ότι υπάρχει πολυδιάσπαση δραστηριοτήτων στον ελληνικό δευτερογενή τομέα και αλληλοσυγκρουόμενες δραστηριότητες οι οποίες, μετά τη αναδιάρθρωσή τους μέσω διεπιστημονικών μελετών για τη βελτίωση της μεταποίησης και της συσκευασίας, είναι δυνατό να οδηγήσουν στην παραγωγή εξαιρετικών προϊόντων με παραδοσιακούς τρόπους που αποκτούν πλεονέκτημα έναντι των βιομηχανοποιημένων συσκευασιών διατροφής.

Είναι προφανές ότι το μέλλον της χώρας όσον αφορά στη γεωργική παραγωγή μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον έγκειται εν πολλοίς στην παραγωγή προϊόντων με παραδοσιακούς βιολογικούς τρόπους, αλλά και Προϊόντων Γεωγραφικής Ένδειξης ή Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης, με παράλληλη εφαρμογή σχεδίου διατήρησης βοσκοτόπων, βιοτόπων και δασικών εκτάσεων. Η περιοχή προέλευσης, αλλά και ο τρόπος παραγωγής των προϊόντων αποκτά όλο και μεγαλύτερη σημασία ως ένας δείκτης της αυθεντικότητάς τους. Στη μεγάλη έκρηξη των βιομηχανιών της παγκοσμιοποίησης απαντά ο αυξανόμενος εκλεκτισμός των ανθρώπων όπου υπάρχει χώρος για προϊόντα που δημιουργήθηκαν με αυθεντικές μεθόδους σε τόπους όπου παραδοσιακά παράγονταν. Ο αυθεντικός τρόπος παραγωγής βοηθά στη διάθεση των προϊόντων γιατί συνεισφέρει στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής και της δημόσιας υγιεινής και, συνδεδεμένος με τον τόπο καταγωγής τους, τα καθιστά αναγνωρίσιμα. Η ανάγκη να υφίστανται τέτοιου είδους προϊόντα επιβάλλει συστηματικές και επίμονες προσπάθειες προώθησης, κόστος που όμως ισοσκελίζεται λόγω της αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού, σε συνδυασμό με τη γνωστοποίηση της περιοχής στο ευρύ κοινό (Παπαγεωργίου, 2001). Στην Ελλάδα υπάρχουν πολλές περιοχές που εμφανίζουν πολλαπλά πλεονεκτήματα, εξαιρετικές δυνατότητες και προνομιακές συνθήκες για ποιοτική παραγωγή βιολογικών προϊόντων, λόγω της ήδη υπάρχουσας παραδοσιακής προβιολογικής καλλιέργειας και των άριστων περιβαλλοντικών συνθηκών.

Για την ομαλή μετάβαση σε συνθήκες ένταξης της μεταποίησης στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, οι θεσμικοί φορείς χωροταξίας, γεωργίας και ανάπτυξης, καθώς επίσης και οι Σχολές Τοπογραφίας, Γεωπονίας, Δασολογίας και Κτηνιατρικής της χώρας πρέπει να συνεργαστούν διεπιστημονικά και να συνεισφέρουν σε γνωστικό, οικονομοτεχνικό, συντονιστικό, θεσμικό, διοικητικό και υποστηρικτικό επίπεδο, ώστε να παραχθούν μελέτες σχετικές με την ίδρυση, στελέχωση, λειτουργία, υποστήριξη και παρακολούθηση

- Κέντρων Επαγγελματικής Εκπαίδευσης προσανατολισμένων στον πρωτογενή τομέα της Γεωργίας, της Κτηνοτροφίας, της Δασοκομίας και της Αλιείας.
- μικρών βιοτεχνιών παραγωγής ζωοτροφών με χρήση τοπικών πρώτων υλών, έτσι ώστε οι κτηνοτρόφοι να έχουν τη δυνατότητα να προμηθεύονται ζωοτροφές προερχόμενες από άμεσα ελεγχόμενες τοπικές πηγές παραγωγής.

- μικρών βιοτεχνιών παραγωγής χαρακτηριστικών παραδοσιακών τοπικών προϊόντων, αποξήρανσης και συσκευασίας αυτοφυών αρωματικών και φαρμακευτικών φυτών και βοτάνων και τη δημιουργία δημοτικών περιπτέρων προώθησής τους.
- μικρών βιοτεχνιών που σχετίζονται με την οικοτεχνία

με εύκολη πρόσβαση και ικανοποιητική διασπορά ώστε να καλύπτουν το σύνολο του αγροτικού χώρου της ελληνικής υπαίθρου.

Είναι αλήθεια ότι από τη μελέτη των ευρωπαϊκών πολιτικών προκύπτει ότι η Ε.Ε. έχει αναγνωρίσει την ανάγκη για μια σφαιρική αντιμετώπιση των προβλημάτων του αγροτικού χώρου αλλά, παρότι έχει διαπιστωθεί ότι οι συνιστώσες του αλληλοσυμπληρώνονται σε μεγάλο βαθμό, στην πράξη τα μέτρα που τελικά λαμβάνονται είναι στον πυρήνα τους μονοδιάστατα. Η βασικότερη προϋπόθεση για να επιτευχθεί πραγματικά αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη είναι η διεπιστημονική προσέγγιση, παρακολούθηση, καταγραφή, ανάλυση και αξιοποίηση των δυνατοτήτων της κάθε φορά συγκεκριμένης φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας όπως αυτές πολυδιάστατα σχετίζονται, αλληλεξαρτώνται και αλληλεπιδρούν, καθώς και η επίσης διεπιστημονική ανάλυση, διερεύνηση, μελέτη, έρευνα και αντιμετώπιση των πολυδιάστατων, πολύπλοκων και ολιστικής φύσης προβλημάτων του σύγχρονου κόσμου (Ρόκος, 1998α). Συνεπώς και λαμβάνοντας υπόψη ότι η πολιτική που ακολουθεί η χώρα, ειδικά στη γεωργία, είναι αναγκαστικά άμεσα εξαρτώμενη από τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η παρούσα μελέτη προτείνει κατ' αρχήν την ολοκληρωμένη (με την έννοια: τείνουσα διηλεκώς προς την ολοκλήρωση) σύνθεση και προσαρμογή τους στην φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα του ελλαδικού χώρου μέσω της άμεσης θεσμικής σύστασης διεπιστημονικού φορέα, τμήμα του οποίου θα αναλάβει τη χάραξη ολοκληρωμένης πολιτικής για τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία και τη δασοκομία και θα συντονίσει τη σύνταξη μνημονίου για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ελληνικού αγροτικού χώρου. Οι Ολοκληρωμένες Αποδόσεις (Ρόκος, 1977) αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάστρωση ενός σχεδίου ολοκληρωμένης αξιοβίωτης ανάπτυξης, ειδικά προσαρμοσμένου στην ιδιαίτερη φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα των ελληνικών αγροτικών περιοχών με ακριβή, αξιόπιστη, δομημένη, τεκμηριωμένη και συνεχή συλλογή, καταγραφή, χαρτογράφηση, παρακολούθηση, ανάλυση και ερμηνεία όλων των απαραίτητων αξιόπιστων και διαρκώς ενημερωμένων διαχρονικών στοιχείων της. Στο Υπ.Α.Α.Τ. ήδη εδώ και αρκετό καιρό αποθηκεύεται πλήθος περιγραφικών, στατιστικών και χωρικών δεδομένων στο Ολοκληρωμένο Σύστημα Διαχείρισης και Ελέγχου (Ο.Σ.Δ.Ε.), τα οποία στην παρούσα φάση χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο για την έκδοση βεβαιώσεων πληρωμών. Τα δεδομένα αυτά με κατάλληλη αναπροσαρμογή και παράλληλο εμπλουτισμό συστηματικής χωρικής καταγραφής και παρακολούθησης των διαφόρων χρήσεων και καλύψεων γης και των αλλαγών τους μπορούν να αποτελέσουν τον πυρήνα υποδομής για την ανάπτυξη ενός

αξιόπιστου συστήματος ολοκληρωμένων αποδόσεων και όχι ένα εργαλείο για απλή διαχείριση των πληρωμών.

Φυσικά απαιτείται η επέκταση του παρόντος συστήματος με το σχεδιασμό και ανάπτυξη πιστοποιημένων διαδικασιών δημιουργίας, διαχείρισης, ενημέρωσης και εκμετάλλευσης κατάλληλης Βάσης Γνώσης μέσω της οποίας θα είναι δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων και η υποβοήθηση χάραξης αξιόπιστης ολοκληρωμένης πολιτικής. Στη βάση αυτή απαραίτητη είναι η ενσωμάτωση συστημάτων

- απογραφής, χαρτογράφησης και παρακολούθησης των φυσικών και ανθρώπινων διαθεσίμων του αγροτικού χώρου με ταυτόχρονη χαρτογράφηση και συνεχή παρακολούθηση όλων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και των βοσκοτόπων
- καταγραφής και διαχείρισης των καλλιεργειών, με δυνατότητα του συστήματος να προτείνει τις καταλληλότερες κάθε φορά καλλιέργειες και ποικιλίες βασιζόμενο σε κριτήρια που αφορούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε περιοχής, το γνωσιακό υπόβαθρο των παραγωγών, τη δυνατότητά τους να εφαρμόζουν τις νέες τεχνολογίες, αλλά και λαμβάνοντας υπόψη τις αλλαγές που ιστορικά έχουν επέλθει στην εκάστοτε περιοχή και τις ανάγκες της σε συνδυασμό με τις ήδη υπάρχουσες καλλιέργειες στον όμορο ή πιο απομακρυσμένο χώρο, με σεβασμό στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον της.
- χαρτογράφησης και διαχείρισης των δασών της ελληνικής επικράτειας και ταυτόχρονη ιστορική καταγραφή των δασικών πυρκαγιών, με δυνατότητες του συστήματος για πρόβλεψη χρησιμοποιώντας δείκτες επικινδυνότητας με βάση τη θέση, το είδος και τις επικρατούσες κλιματολογικές και τοπογραφικές συνθήκες, καθώς επίσης και με δυνατότητες κατάστρωσης και παρουσίασης των βέλτιστων επιχειρησιακών σχεδίων κατάσβεσης σε περίπτωση πυρκαγιάς. Οι καμένες εκτάσεις πρέπει να χαρτογραφούνται άμεσα και να παρακολουθούνται για τις περιπτώσεις καταπάτησης και υπερβόσκησης και να προτείνονται μέτρα αποκατάστασής τους.

Η αλληλεξάρτηση και συμπλήρωση των συγκεντρωμένων πληροφοριών, αλλά και οι δυνατότητες της βάσης γνώσεων να προτείνει κατευθύνσεις επίλυσης των προβλημάτων θα αποτελέσει σημαντική υποδομή και επικουρικό εργαλείο για τις αποφάσεις που θα ληφθούν προς την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Μια σημαντική απόφαση που είναι απαραίτητο να ληφθεί από την αρχή κιόλας της λειτουργίας του θεσμού πρέπει να σχετίζεται με τις κατευθύνσεις της αγροτικής έρευνας στην Ελλάδα τα επόμενα χρόνια. Είναι άραγε συμφέρον η έρευνα να ποδηγετείται από τα εκάστοτε ευρωπαϊκά κονδύλια, ή μήπως είναι απαραίτητο να στραφεί στην ελληνική πραγματικότητα με έργα που προάγουν την εθνική γεωργική, δασική, ζωική και αλιευτική παραγωγή, την προστασία των καλλιεργειών, την κτηνιατρική, τη διαχείριση αλιευτικών πόρων, την εδαφολογία, τις έγγειες βελτιώσεις, τη

μεταποίηση και συντήρηση αγροτικών προϊόντων καθώς και την αγροτική οικονομία και κοινωνιολογία σε διαλεκτική αρμονία πάντα με το φυσικό περιβάλλον και διαθέσιμα και τις γνώσεις των παραγωγών; Μια διεπιστημονική προσέγγιση με κατάλληλη πληροφόρηση είναι δυνατό να διαγνώσει δυνατότητες και προβλήματα και να κατευθύνει την έρευνα προς τη διενέργεια έργων συμβατών με την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

4.3. Αντί επιλόγου

Αυτές οι γραμμές γράφονται την ώρα που η χώρα βάλλεται παντοιοτρόπως από «τις αγορές», από τους εταίρους και πιστωτές της στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αλλού, την ώρα που κανείς δεν έχει τη δυνατότητα όχι να σχεδιάσει, να αναπτύξει και να εφαρμόσει οποιουδήποτε είδους ανάπτυξη, αλλά ούτε και να διανοηθεί κάτι τέτοιο, ένεκα της «αστάθειας του χρηματοπιστωτικού συστήματος», της σπάθης της χρεοκοπίας που επικρέμεται πάνω από τα κεφάλια όλων μας και την μέχρι του σημείου απώλειας της εθνικής μας κυριαρχίας διόγκωσης του «μεγέθους του δημοσίου χρέους». Συνεπώς, μπορεί να ρωτήσει κανείς, προς τι μια τέτοια μελέτη; Τι θα συνεισφέρει και πώς μπορεί να βοηθήσει σε αυτούς τους τόσο χαλεπούς καιρούς; Είναι δυνατόν τελικά να υπάρξει πρακτικά πραγματική, ολιστική, ολοκληρωμένη αναδιάρθρωση του αγροτικού χώρου, μέσω της οποίας θα επιτευχθεί η ευημερία της αγροτικής κοινότητας, έξω και πέρα από το παγκοσμιοποιημένο παιχνίδι των αγορών;

Για να επιχειρηθεί έστω και μια επιδερμική απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα θα πρέπει να δηλωθεί ευθύς εξ' αρχής ότι για να καταφέρουμε να αντιστρέψουμε την πορεία που έχουμε χαράξει στο δύσβατο μονοπάτι της «ανάπτυξης», πρέπει να ξανα-εφεύρουμε τον τροχό. Ανάπτυξη και ευημερία δεν μπορεί να υπάρξει στις επικρατούσες συνθήκες του έντονου ανταγωνισμού και της άκρατης φιλελευθεροποίησης των αγορών, προπάντων όταν ο ίδιος αναμφίβολα τις υιοθετείς και ανερμάτιστα τις εφαρμόζεις. Συνεπώς η μεταστροφή θα πρέπει να γίνει με «σωστότερη θεωρία και δημιουργικότερη πράξη» (Ρόκος, 2000). Με την παρούσα εργασία επιχειρείται το πρώτο, στο μέτρο των υφιστάμενων δυνατοτήτων και περιορισμών μιας ερευνητικής, βιβλιογραφικής και, λόγω της αδυναμίας εφαρμογής των βασικών διεπιστημονικών μεθοδολογικών εργαλείων ενός τέτοιου σχεδιασμού, όπως η στο χώρο και στο χρόνο απογραφή, χαρτογράφηση και συστηματική παρακολούθηση στοιχείων, χαρακτηριστικών, εμφανίσεων, φαινομένων και γεγονότων, τα οποία συγκροτούν μια ολιστική προσέγγιση και τεκμηρίωση σε ερευνητικό, επιστημονικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό, τεχνικό / τεχνολογικό, πολιτισμικό και περιβαλλοντικό επίπεδο της φυσικής και κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας της Φυσικής Γήινης Επιφάνειας (Ρόκος, 1998), τελικά μερικής προσέγγισης, για τις ιδιαίτερες συνθήκες που χαρακτηρίζουν, επικρατούν και προσδιορίζουν τον αγροτικό χώρο της Ελλάδας.

Η περίπτωση της Ελλάδας είναι μοναδική αφού κατάφερε να συρθεί σε χρεοκοπία σαν «έτοιμη από καιρό», αφού ιστορικά δεν εκμεταλλεύτηκε κανένα συγκριτικό της πλεονέκτημα,

που οπωσδήποτε δεν ήταν ούτε η βαριά της βιομηχανία, ούτε το κράτος πρόνοιας. Η μοναδική διέξοδος από το τέλμα φαίνεται να είναι ότι πρέπει να ξανα-ανακαλύψουμε αυτό που ο Ζοζέ Μποβέ¹⁴ εδώ και καιρό έχει ονομάσει «αγροτική» γεωργία. Είναι δηλαδή αυτή η γεωργική παραγωγή η οποία στηρίζεται πρώτα στις ανάγκες του ίδιου του αγρότη, μετά σε αυτές της κοινότητας και της περιοχής του και στη συνέχεια των διπλανών περιοχών και στο τέλος της χώρας. Επειδή αυτή η αλυσιδωτή αξιολόγηση αναγκών ενέχει πολύπλοκες συνιστώσες και συναρτήσεις προϋποτίθεται ότι ο κάτοικος του αγροτικού χώρου θα είναι κατάλληλα εκπαιδευμένος και «λειτουργικός» κατά τέτοιον τρόπο ώστε να παράγει, να μεταποιεί και να διακινεί το προϊόν του, να δημιουργεί θέσεις εργασίας, να προστατεύει το περιβάλλον, να αποκτά και να δημιουργεί νέες σχέσεις με το εγγύτερο και μακρινότερο κοινωνικό περιβάλλον και να γίνεται θετικά φορτισμένος παράγοντας της ζωής στην κοινότητά του, κρατώντας ζωντανή, αλλά και αναπτύσσοντας την περιοχή του και ξεφεύγοντας παντελώς από το σύγχρονο πρότυπο που τον θέλει να παράγει ανώνυμα για να παραδίδει στη βιομηχανία τροφίμων, ενώ αυτός, αφού πληρωθεί, απευθείας ή από επιδοτήσεις, στη συνέχεια θα πάει στο πολυεθνικό super-market για να αγοράσει τελικά το δικό του, βιομηχανοποιημένο πλέον, προϊόν!

Η χώρα μας μπορεί να κερδίσει σε αυτό το παιχνίδι και, για να επανέλθουμε στο αρχικό ερώτημα, ναι, η αναδιάρθρωση που θα αποτελέσει διέξοδο για τους Έλληνες αγρότες και την Ελλάδα γενικότερα είναι δυνατή, έξω όμως και πέρα από τους όρους των ανταγωνιστικών αγορών και της «Βιομηχανικής Γεωργίας».

Πιθανώς θα ακουστούν πολλές διαμαρτυρίες του τύπου: «Δύσκολα πράγματα όλα αυτά!». Αλλά για όλα αυτά τα «δύσκολα» αξίζει να προσπαθεί κανείς. Αλλιώς τα παλιά ανθρωποειδή θα τα αντικαταστήσουν άλλα, νεώτερα και, δυστυχώς νομοτελειακά τελειότερα!

---

¹⁴ **Ζοζέ Μποβέ:** γάλλος αγροτοσυνδικαλιστής που έγινε σύμβολο του αγώνα κατά της παγκοσμιοποίησης. Καταδικάζει τις μεγάλες πολυεθνικές τροφίμων, τα γενετικά μεταλλαγμένα τρόφιμα και τις εντατικές αγροτικές καλλιέργειες. «Πρέπει να καταλάβουν οι ευρωπαϊκοί καταναλωτές ότι για να αλλάξουν τα πράγματα στη γεωργία θα πρέπει να αλλάξουν και οι ίδιοι διατροφικές συνήθειες, να στρέψουν την προτίμησή τους σε τοπικά βιολογικά προϊόντα» είπε και έκανε τη δυσόλινη πρόβλεψη ότι τα γενετικά μεταλλαγμένα τρόφιμα θα εισβάλουν σύντομα και στην Ευρώπη. Ο Ζοζέ Μποβέ έγινε διάσημος το 1999, όταν κατέστρεψε ένα υποκατάστημα των Mc'Donalds στη Γαλλία. Εκτοτε έχει γίνει σύμβολο των αγώνων κατά της παγκοσμιοποίησης και δεν λείπει από καμία κινητοποίηση: ήταν στο Σιάτλ, στη Βραζιλία και στη Γένοβα. Μετείχε στα κινήματα της Βραζιλίας, πήγε στη Νότια Ινδία για να στηρίξει τους ινδούς αγρότες, συμμετείχε σε αποστολή υποστήριξης των αγροτών και των Ινδιάνων που είχαν εκδιωχθεί από τις περιοχές τους στην Κολομβία. Στη Γαλλία τον αποκαλούν Αστερίξ, τόσο λόγω της εμφάνισής του όσο και λόγω των αγώνων του, οι οποίοι θυμίζουν εκείνο των αδύναμων Γαλατών εναντίον των ισχυρών Ρωμαίων. Ο κ. Μποβέ είναι αγρότης. Έχει σχηματίσει έναν συνεταιρισμό μαζί με πέντε άλλους αγρότες και εκτρέφουν προβατίνες για το γάλα τους, το οποίο διοχετεύουν στην παραγωγή τυριού ροκφόρ. Αγινίζεται κατά του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ), καθώς ο τελευταίος θεωρεί την αγορά μοναδικό κριτήριο ανάπτυξης. Είναι υπέρ της διατροφικής κυριαρχίας κάθε χώρας, υπέρ της ασφάλειας και της ποιότητας των τροφίμων και κατά των γενετικά μεταλλαγμένων προϊόντων. «Το ΒΗΜΑ», Κυριακή 7 Μαΐου 2006

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α

A. Μέτρα και Δράσεις του Προγράμματος Leader Plus

Άξονας 1. Ολοκληρωμένες και πιλοτικού χαρακτήρα στρατηγικές αγροτικής ανάπτυξης.

- Μέτρο 1. Τεχνική στήριξη των φορέων υλοποίησης, δηλαδή στήριξη των Ομάδων Τοπικής Δράσης (Ο.Τ.Δ.) ώστε να διαθέτουν ικανοποιητικό επίπεδο λήψης αποφάσεων και ισχυρό υπηρεσιακό πυρήνα ώστε να μπορούν να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην αναπτυξιακή διαδικασία. Στις δράσεις συμπεριλαμβάνονται η στελέχωση και λειτουργία κάθε Ο.Τ.Δ. με βάση συγκεκριμένο οργανόγραμμα, η ευαισθητοποίηση και ενημέρωση του πληθυσμού, η αξιολόγηση του προγράμματος και ο εξοπλισμός και μηχανοργάνωση των Ο.Τ.Δ.

- Μέτρο 2. Ενισχύσεις σε επενδύσεις. Στήριξη στην επιχειρηματικότητα, όπως για παράδειγμα ενίσχυση παρεμβάσεων αγροτικού τουρισμού ολοκληρωμένης προσέγγισης, μικρών επιχειρήσεων που αφορούν άμεσα ή έμμεσα στον αγροτικό τομέα, καθώς επίσης και επενδύσεις που ενισχύουν τη συλλογική, τομεακή και διατομεακή δράση με τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας, τεχνογνωσίας και νέων τεχνικών. Στο πλαίσιο του μέτρου αυτού θα μπορούσαν να περιληφθούν οι ακόλουθες ενδεικτικές δράσεις:
  - ο Δημιουργία και βελτίωση των υποδομών διανυκτέρευσης και εστίασης για τη συμπλήρωση της δυναμικότητας της περιοχής
  - ο Ανάπτυξη αγροτουρισμού, δηλαδή επισκέψιμα αγροκτήματα με πρόβλεψη υποδομής διανυκτέρευσης. Υποστήριξη συλλογικών σχημάτων επαγγελματιών που σχετίζονται με τον αγροτουρισμό, με στόχο τη βελτιστοποίηση αξιοποίησης των παρεμβάσεων
  - ο Ανάπτυξη εναλλακτικών και ειδικών μορφών αγροτικού τουρισμού, όπως θρησκευτικός, ιαματικός, ορεινός, εκπαιδευτικός και κατασκηνωτικός
  - ο Υποστήριξη ανάπτυξης μονάδων οικοτεχνίας, χειροτεχνίας και ειδών παραδοσιακής τέχνης
  - ο Υποστήριξη ανάπτυξης επιχειρήσεων μεταποίησης και τυποποίησης προϊόντων φυτικής και ζωικής παραγωγής και επιχειρήσεων αξιοποίησης αρωματικών και φαρμακευτικών φυτών σε πρωτότυπες εφαρμογές
  - ο Αξιοποίηση παραδοσιακών τεχνικών και χώρων, όπως για παράδειγμα πατητήρια κελάρια, επισκέψιμα οινοποιεία, τυροκομεία και διάφορα επαγγέλματα υπό εξαφάνιση

- Υποστήριξη ανάπτυξης επιχειρήσεων αξιοποίησης ήπιων και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας εκτός της πρωτογενούς παραγωγής
  - Βελτίωση των επιχειρήσεων κυρίως προς την κατεύθυνση της προστασίας του περιβάλλοντος
  - Εγκατάσταση συστημάτων διασφάλισης της ποιότητας (ISO, HACCP)
  - Δικτύωση ομοειδών ή συμπληρωματικών επιχειρήσεων
  - Ανάπτυξη ηλεκτρονικών υπηρεσιών πληροφόρησης
  - Ανάπτυξη συστήματος τηλε-εργασίας
  - Ανάπτυξη, πιστοποίηση και έλεγχος ποιοτικών σημάτων (ΠΟΠ, ΠΓΕ, βιολογικών προϊόντων, κ.λπ.)
- Μέτρο 3. Υποστηρικτικές ενέργειες. Το μέτρο αυτό περιλαμβάνει υποστηρικτικές και συμπληρωματικές δράσεις στις παρεμβάσεις των λοιπών μέτρων του προγράμματος. Ως τέτοιες θεωρούνται η αναβάθμιση των δεξιοτήτων και η εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού και η κατάρτιση σε θέματα αγροτουρισμού, μικρών επιχειρήσεων, παραδοσιακών επαγγελμάτων και τεχνών και αγροτικής ανάπτυξης, η παροχή συμβουλευτικής υποστήριξης με σύνταξη τομεακών μελετών και μελετών αντιμετώπισης προβλημάτων, η έρευνα αγοράς και οι μελέτες διαχείρισης και αξιοποίησης των πόρων.
- Μέτρο 4. Προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο πλαίσιο του μέτρου αυτού επιχειρείται η προστασία, ανάδειξη και αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος με ανάδειξη και προστασία περιοχών φυσικού κάλλους, τοπίων και περιοχών Natura 2000, η ανάπτυξη συστημάτων προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση των καταφυγίων. Η δυναμική του μέτρου επίσης περιλαμβάνει δράσεις για την αναβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντος και την ανάδειξη της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του αγροτικού χώρου με τη δημιουργία και βελτίωση μουσείων αγροτικής, λαογραφικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, την ενίσχυση των πολιτιστικών εκδηλώσεων και των εκδηλώσεων ανάδειξης της τοπικής κληρονομιάς, τη σήμανση αξιοθέατων μνημείων, μονοπατιών και διενέργεια χαρτογραφήσεων, την αναπαλαίωση αγροτικών κτισμάτων για ένταξή τους στη σύγχρονη ζωή πέραν της αγροτικής χρήσης, την ανάδειξη μνημείων, ιστορικών και παραδοσιακών κτιρίων και κτιρίων αγροτικής κληρονομιάς και την οικιστική αναβάθμιση οικισμών και γειτονιών με αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον σε εφαρμογή του σχεδίου οικιστικής ανάπτυξης.

Άξονας 2. Στήριξη της συνεργασίας μεταξύ αγροτικών περιοχών και διακρατική συνεργασία

- Μέτρο 1. Συνεργασία μεταξύ περιοχών της Ελλάδας: διατοπική – διαπεριφερειακή συνεργασία μεταξύ διαφόρων Ομάδων Τοπικής Δράσης
- Μέτρο 2. Συνεργασία μεταξύ περιοχών δύο ή περισσότερων κρατών: διακρατική συνεργασία μεταξύ διαφόρων Ο.Τ.Δ.

Ενδεικτικά, οι συνεργασίες είναι δυνατόν να αφορούν σε θέματα αγροτουρισμού με προώθηση κοινών τουριστικών σχεδίων και διοργάνωση κοινών δραστηριοτήτων εναλλακτικού τουρισμού, αξιοποίησης τοπικών προϊόντων με έμφαση στα επώνυμα προϊόντα ποιότητας, αξιοποίησης δεξιοτήτων και νέων μορφών απασχόλησης και αξιοποίησης κοινών ή ομοειδών φυσικών και πολιτισμικών πόρων.

Άξονας 3. Δικτύωση του συνόλου των αγροτικών περιοχών της κοινότητας, ανεξαρτήτως του αν τυγχάνουν ή όχι στήριξης στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας, καθώς και όλων των φορέων της αγροτικής ανάπτυξης

- Μέτρο 1. Λειτουργία δικτύου Leader. Στο πλαίσιο του μέτρου αυτού προβλέπονται δαπάνες για τη λειτουργία του δικτύου και την οργάνωση των συνόδων του, ενώ επιδιώκεται η διεύρυνσή του με άλλους φορείς αγροτικής ανάπτυξης, με στόχο τον εμπλουτισμό του εύρους των εμπειριών και την επίτευξη της μέγιστης δυνατής διάχυσης της πληροφόρησης για την αγροτική ανάπτυξη.
- Μέτρο 2. Λειτουργία Ελληνικής Μονάδας Εμπύχωσης δικτύου Leader (Μ.Ε.Δ.). Το αντικείμενο της μονάδας αυτής συνοπτικά θα περιλαμβάνει τον εντοπισμό, την ανάλυση και την πληροφόρηση σε εθνικό επίπεδο για τις μεταβιβάσιμες ορθές πρακτικές, την εμπύχωση του δικτύου των αγροτικών περιοχών και την οργάνωση ανταλλαγής εμπειριών και τεχνογνωσίας, ιδιαίτερα προς όφελος των λιγότερο προηγμένων περιοχών. Στο μέτρο αυτό περιλαμβάνονται δράσεις όπως διοργάνωση συνεδρίων, ημερίδων και σεμιναρίων, εκδόσεις, οργάνωση και λειτουργία τηλεματικού δικτύου, αξιοποίηση του διεθνούς διαδικτύου, μεθοδολογικοί οδηγοί, οργάνωση θεματικών συναντήσεων εργασίας και συμβουλευτικές υπηρεσίες προς τις Ομάδες Τοπικής Δράσης, τη Διαχειριστική Αρχή και την επιτροπή παρακολούθησης του προγράμματος.

B. ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΡΓΩΝ ΑΝΑ ΜΕΤΡΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΗΣ ΠΡΩΤ/ΛΙΑΣ LEADER II.

Α/Α	Περ.	Ο.Τ.Δ.	ΥΠ 002						ΥΠ 003	ΥΠ 001
			Μ1	Μ2	Μ3	Μ4	Μ5	Μ6	Δ.Σ.	Α.Ι.
1	ΑΝ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ – ΘΡΑΚΗ	ΑΝ. ΚΑΒΑΛΑΣ	2	2	15	7	17	12	1	
2		ΑΝ. ΔΡΑΜΑΣ	2		12	8	19	3	1	
3		ΑΝ. ΞΑΝΘΗΣ	2	2	20	3	11	7	1	
4		ΔΗΜ. ΕΤ. ΕΒΡΟΥ	2	2	27	15	22	10	3	
5		Β. ΕΒΡΟΣ	2	3	16	11	16	7		
6		ΑΝ. ΡΟΔΟΠΗΣ	2	1	15	1	7	2	1	
7		ΖΑΧΑΡΗ	2	1				3		
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			14	11	105	45	92	44	7	
8	ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	ΑΝ. ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ	2	4	10	12	16	23	1	
9		ΔΡΟΜΟΙ ΚΡΑΣΙΟΥ	3	1	31		6	6	1	
10		ΑΝ. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	3	5	37	19	10	18		
11		ΑΝ. ΚΙΛΚΙΣ	2	6	8	2	11	9	1	
12		ΑΝ. ΠΕΛΛΑΣ	2	7	28	8	25	9	1	1
13		ΠΙΕΡΙΚΗ ΑΝ.	2	5	17	12	11	12		
14		ΑΝ. ΗΜΑΘΙΑΣ	2	4	12	7	5	6		
15		ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ Α.Ε.	2	1				2		
16		ΑΝ. ΣΕΡΡΩΝ	2	5	19	1	11	7	1	
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			20	38	162	61	95	92	5	1
17	ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	ΑΝ. ΚΟΖΑΝΗΣ	3	3	33	23	28	17	1	
18		ΑΝ. ΦΛΩΡΙΝΑΣ	2	3	46	6	15	3		
19		ΑΝ. ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ	2	1	20	10	10	4		
20		ΚΕΝΤΡΟ ΓΟΥΝΑΣ	2				6			
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			9	7	99	39	59	24	1	

21	ΗΠΕΙΡΟΣ	ΕΤΑΝΑΜ	4	2	38	15	50	27	1
22		ΗΠΕΙΡΟΣ	2	8	34	30	38	37	1
23		ΑΣΗΚ	2				7	1	
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			8	10	72	45	95	67	2
24	ΘΕΣΣΑΛΙΑ	ΑΝ. ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ	2	4	51	18	18	16	1
25		ΚΕΝΑΚΑΠ Α.Ε.	3	6	36	22	32	32	1
26		ΑΝ. ΠΗΛΙΟΥ	2	7	31	9	12	22	
27		ΑΝ. ΕΛΑΣΣΟΝΑΣ	2	8	22	12	22	14	
28		ΠΙΝΔΟΣ	2	4	72	2	2		1
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			11	29	212	63	86	84	3
29	ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	ΕΛΙΚΩΝΑΣ Α.Ε.	4	3	11	20	32	26	1
30		ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ Α.Ε.	2	2	16	21	6		
31		ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ Α.Ε.	2	2	10	6	9	7	1
32		ΕΔΙΛΕ Α.Ε.	2	5	13	4	6	13	
33		ΑΝ. ΦΩΚΙΔΑΣ	2		5	12	7	2	1
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			12	12	55	63	60	48	3
34	ΠΕΛΟΠΟΝ-ΝΗΣΟΣ	ΑΝ. ΠΑΡΝΩΝΑ	2	4	28	14	23	8	2
35		ΑΝ. ΜΑΝΗΣ	2		29	4	14	5	
36		ΑΝΒΟΠΕ	2	3	36	5	20		
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			6	7	93	23	57	13	2
37	ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	ΑΝΕΤΑΠΟ	2		14	1	2	17	
38		ΑΝΑΙΤ Α.Ε.	2		13	7	7	2	
39		ΑΧΑΪΑ	2	4	28	7	11	6	
40		ΟΛΥΜΠΙΑ	2	2	17	1	13	16	1
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			8	6	72	16	33	41	1

41	ΚΡΗΤΗ	ΑΚΟΜΜ	2	1	17	30	30	11	1	
42		ΟΑΤΕΠ	3	5	25	26	20	14	1	
43		ΟΑΔΥΚ	2		21	6	8	21		
44		ΛΑΣΙΘΙ	4	3	16	19	36	10		
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			11	9	79	81	94	56	2	
45	ΝΗΣΙΑ Ν. ΑΙΓ.	ΑΝΔΩ	2	2	18	7	15	21		
46		ΑΡΙΑΔΝΗ	2	5	8	6	5	13		
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			4	7	26	13	20	34		
47	ΝΗΣΙΑ ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΕΤΑΛ Α.Ε.	2	1	14	9	11	10	1	
48		ΛΗΜΝΟΣ	2	2	16	16	7	21		
49		ΣΑΜΟΣ	2	1	14	4	5	7	1	
50		ΧΙΟΣ	2		16	1	6	2		
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			8	4	60	30	29	40	2	
51	ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	ΛΕΥΚΑΔΑ	2	1	13	4	6	5		
52		ΚΕΡΚΥΡΑ	2		3	3	2	9		
53		ΖΑΚΥΝΘΟΣ	2		3	1	4	13		
54		ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ-ΙΘΑΚΗ	2		6	1	3	3		
55		ΟΔΥΣΣΕΙΑ	2		5		1	4		1
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			10	1	30	9	16	34		1
56	ΑΤΤΙΚΗ	ΚΥΘΗΡΑ	2	3	3	1	5	5		
ΜΕΡΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			2	3	3	1	5	5		
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ			123	144	1068	489	741	582	28	2

Πηγή Υπ.Α.Α.Τ. – Δ/ση Προγραμματισμού και Γεωργικών Διαρθρώσεων

ΥΠ 001 - 003: Υποπρογράμματα 001, 002, 003

- M1* : Τεχνική στήριξη εμπλεκόμενων φορέων
- M2* : Απόκτηση δεξιοτήτων – επαγγελματική κατάρτιση
- M3* : Ανάπτυξη Αγροτουρισμού
- M4* : Ανάπτυξη επιχειρήσεων μικρής κλίμακας στη χειροτεχνία και λαϊκή τέχνη
- M5* :Αξιοποίηση ιδιαίτερων τοπικών αγροτικών προϊόντων
- M6* :Αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς
- Δ.Σ.* : Διακρατική Συνεργασία
- A.I.* :Απόκτηση Ικανοτήτων

Γ. Μέτρα και Δράσεις του Προγράμματος «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 – 2006»

Αξονας 1. Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις σε επίπεδο αγροτικής εκμετάλλευσης.

- Μέτρο 1. Επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις
- Μέτρο 2. Ενίσχυση φορέων και θεσμών για τη χάραξη της αγροτικής πολιτικής
- Μέτρο 3. Υποχρεώσεις για ομάδες παραγωγών

Αξονας 2. Παρεμβάσεις στο επίπεδο μεταποίησης, τυποποίησης και εμπορίας του πρωτογενούς γεωργικού και δασικού προϊόντος.

- Μέτρο 1. Επενδύσεις στη μεταποίηση και εμπορία γεωργικών προϊόντων
- Μέτρο 2. Βελτίωση της υλοτόμησης, μεταποίησης και εμπορίας των δασοκομικών προϊόντων

Αξονας 3. Βελτίωση της ηλικιακής σύνθεσης του αγροτικού πληθυσμού

- Μέτρο 1. Εφάπαξ πριμοδότηση πρώτης εγκατάστασης
- Μέτρο 2. Αντιμετώπιση δαπανών πρώτης εγκατάστασης

Αξονας 4. Βελτίωση των υποστηρικτικών μηχανισμών και της ενημέρωσης του αγροτικού πληθυσμού με την αξιοποίηση νέων τεχνολογιών.

- Μέτρο 1. Αξιοποίηση προηγμένων μέσων επικοινωνιών και πληροφορικής για τη βελτίωση της διάδοσης των πληροφοριών στον αγροτικό πληθυσμό.
- Μέτρο 2. Αναβάθμιση της υποδομής ενημέρωσης πληροφόρησης, εκπαίδευσης και ευαισθητοποίησης του πληθυσμού.
- Μέτρο 3. Δράσεις για την προώθηση εξαγωγών και συλλογικοί φορείς.
- Μέτρο 4. Δημιουργία και εκσυγχρονισμός δομών και υποδομών για τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων και τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας. Διαπίστευση εργαστηρίων
- Μέτρο 5. Ανάπτυξη στοιχείων. Καταπολέμηση εχθρών, ασθενειών και ζιζανίων, δημιουργία βάσης δεδομένων. Ανάπτυξη δικτύου πληροφόρησης σε θέματα φυτοπροστασίας. Τεχνική υποστήριξη και ανάπτυξη μεθόδων ταχείας διάγνωσης και προσδιορισμού εχθρών, ασθενειών και ζιζανίων.

Αξονας 5. Παρεμβάσεις στο γεωργικό προϊόν.

Αξονας 6. Ανάπτυξη και προστασία των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος.

- Μέτρο 1. Ολοκλήρωση των εγγειοβελτιωτικών έργων του δεύτερου Κ.Π.Σ.
- Μέτρο 2. Ταμίευση και εκμετάλλευση επιφανειακών απορροών. Τεχνητός εμπλουτισμός υπόγειων υδροφορέων. Εκσυγχρονισμός και βελτίωση των έργων άρδευσης.
- Μέτρο 3. Ανάπτυξη σχεδίων διαχείρισης για την αειφόρο ανάπτυξη δασικών και οικολογικά ευαίσθητων περιοχών και δημιουργία τράπεζας γενετικού υλικού
- Μέτρο 4. Ανάπτυξη τυπολογίας αγροτικών γαιών και χαρτογράφησή τους
- Μέτρο 5. Αντιμετώπιση ζημιών από θεομηνίες, πυρκαγιές και άλλα έκτακτα.

Αξονας 7. Προγράμματα ανάπτυξης του αγροτικού χώρου.

- Μέτρο 1. Έγχειρες βελτιώσεις
- Μέτρο 2. Δημιουργία υπηρεσιών διαχείρισης εκμεταλλεύσεων
- Μέτρο 3. Εμπορία γεωργικών προϊόντων ποιότητας
- Μέτρο 4. Βασικές υπηρεσίες για την αγροτική οικονομία και τον αγροτικό πληθυσμό
- Μέτρο 5. Ανακαίνιση και ανάπτυξη χωριών προστασίας και διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς
- Μέτρο 6. Διαφοροποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη γεωργία
- Μέτρο 7. Διαχείριση των υδατικών πόρων της γεωργίας
- Μέτρο 8. Ανάπτυξη και βελτίωση της υποδομής που σχετίζεται με την ανάπτυξη της γεωργίας
- Μέτρο 9. Ενθάρρυνση των τουριστικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων
- Μέτρο 10. Προστασία του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τη γεωργία, τη δασοκομία, τη διατήρηση του τοπίου, καθώς και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ζώων
- Μέτρο 11. Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων
- Μέτρο 12. Επενδύσεις για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων πρώτης μεταποίησης και εμπορίας γεωργικών προϊόντων
- Μέτρο 13. Επενδύσεις για τη βελτίωση και τον εξορθολογισμό υλοτόμησης, μεταποίησης και εμπορίας των δασοκομικών προϊόντων
- Μέτρο 14. Παροχή βασικών υπηρεσιών για την αγροτική οικονομία και τον αγροτικό πληθυσμό.

Δ. Ανάλυση Πλεονεκτημάτων, Αδυναμιών, Ευκαιριών και Απειλών (SWOT Analysis) για τις περιοχές εφαρμογής της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας Leader+

Leader+ SWOT Analysis	
ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ	ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ
- Ύπαρξη αναλλοίωτου φυσικού περιβάλλοντος και πλούσιων φυσικών πόρων - Πλούσια πολιτιστική κληρονομιά - Περιβάλλον λιγότερο επιβαρημένο σε σχέση με τις δυναμικές περιοχές - Αυξητική τάση βελτίωσης των υπηρεσιών, των βασικών υποδομών κοινωνικού εξοπλισμού στην ύπαιθρο με έμφαση στην ποιότητα - Στόχος απόδρασης των κατοίκων των αστικών κέντρων προς το φυσικό περιβάλλον - Ευνοϊκές προϋποθέσεις για την παραγωγή προϊόντων ποιότητας	- Ελλιπής διαχείριση και αξιοποίηση φυσικών πόρων που τελικά οδηγεί σε μειωμένη ανταγωνιστικότητα και σπατάλη - Μη ένταξη του πολιτισμού στην κοινωνική και οικονομική ζωή - Μικρή ευαισθητοποίηση του πληθυσμού για τη σημασία της διατήρησης και ανάδειξης του περιβάλλοντος, ώστε να μην αποτελέσει αναλώσιμο πόρο - Σχετική έλλειψη υποδομών - Η γεωμορφολογική απομόνωση έχει ως συνέπεια την κοινωνική και επομένως τη δυσχερή προσέγγιση και αφομοίωση των νεωτερισμών και της σύγχρονης τεχνολογίας - Υψηλοί δείκτες γήρανσης του πληθυσμού, παρά την ενθαρρυντική αλλαγή του ρυθμού εγκατάλειψης της υπαίθρου - Χαμηλό επίπεδο κατάρτισης – εκπαίδευσης και εξειδίκευσης του ανθρώπινου δυναμικού - Μειωμένη έως ανύπαρκτη εξωστρέφεια της οικονομίας και της κοινωνίας - Χαμηλός βαθμός συνεργασιών και συνέργειας των δράσεων - Χαμηλή συγκριτικά παραγωγικότητα σε κύριες οικονομικές δραστηριότητες και μικρή παραγωγική δυναμικότητα σε συνδυασμό με το μικρό κλήρο ή τις οικογενειακού τύπου επιχειρήσεις και παράλληλα έλλειψη κοινών δομών παραγωγής, διαχείρισης και προώθησης προϊόντων και υπηρεσιών - Απουσία μακροπρόθεσμης στρατηγικής τοπικής ανάπτυξης - Αδύναμες εταιρικές σχέσεις - Δυσχέρεια στην αξιοποίηση οικονομιών κλίμακας - Μικρός βαθμός μεταποίησης – τυποποίησης της πρωτογενούς παραγωγής
ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	ΑΠΕΙΛΕΣ

- Συνεχώς αυξανόμενη διαφοροποίηση της τοπικής παραγωγικής δομής και της ανταγωνιστικότητας της τοπικής οικονομίας - Δημιουργία νέων προϊόντων αγροτικού τουρισμού - Διαγραφόμενη ανοδική τάση ζήτησης του φυσικού περιβάλλοντος και των ποιοτικών προϊόντων - Ενίσχυση και ανάδειξη των εταιρικών δεσμών σε μια περιοχή - Αύξηση της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων με την επιδίωξη της συμπληρωματικότητας με τα έργα υποδομής του Κ.Π.Σ. - Επιτάχυνση της ανάπτυξης με την αξιοποίηση κοινοτικών και εθνικών πολιτικών για την ύπαιθρο - Ένταξη της τεχνολογίας στο παραγωγικό σύστημα των περιοχών - Ενίσχυση των διατοπικών, διακρατικών συνεργασιών και της δικτύωσης για άρση της απομόνωσης - Αναβάθμιση των μεταφορικών υποδομών	- Μειωμένη ανταγωνιστικότητα των περιοχών παρέμβασης σε σχέση με τα αστικά κέντρα ως προς τις προσφερόμενες υπηρεσίες και ευκαιρίες - Διεθνοποίηση των αγορών και ένταξη του ανταγωνισμού ως συστατικό στοιχείο λειτουργίας τους (μείωση των ενισχύσεων στα προϊόντα) - Επιφυλακτική στάση του τοπικού πληθυσμού στις καινοτομίες - Συνέχιση της εγκατάλειψης των περιοχών, παρά τις προσπάθειες που καταβάλλονται, με συνέπεια τη γήρανση του πληθυσμού και επομένως το μειωμένο ενδιαφέρον για τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας - Ένταση των φαινομένων πόλωσης εντός του αγροτικού χώρου

Πηγή Υπ.Α.Α.Τ. – Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας Leader+ (Τόμος Α)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αραχωβίτη, Ε., 1999. *Η Αναδιάρθρωση της Γεωργίας στο Παγκόσμιο Αγροτοτροφικό Σύστημα: Θεωρητικές Υποθέσεις και Πραγματικότητες*, στο Λουλούδης Λ., Μπεόπουλος Ν. (επιμ.) Κριτικές Προσεγγίσεις της Ανάπτυξης και της Προστασίας του Περιβάλλοντος και της Υπαίθρου, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα.
2. Α.Τ.Ε., 1989. *Περιγραφή των Μηχανισμών της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Στατιστικά Στοιχεία για την Ελληνική Γεωργία*, Α.Τ.Ε.
3. Α.Τ.Ε., 1996. *Η Ελληνική Γεωργία στη Μεταπολεμική Περίοδο. Επιπτώσεις από την Ενταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση και Διδάγματα για το Μέλλον*, εκδόσεις Α.Τ.Ε., Αθήνα.
4. Ε.Σ.Υ.Ε., 1995. *Κατανομή της εκτάσεως της Ελλάδας κατά βασικές κατηγορίες χρήσεως*, Αθήνα.
5. Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Γενική Διεύθυνση Γεωργίας. *Μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π.: Αγροτική Ανάπτυξη*, <http://www.europa.eu.int>
6. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1999. *Σχέδιο Ανάπτυξης του κοινοτικού Χώρου (Σ.Α.Κ.Χ.). Προς τη Χωρικά Ισορροπη και Αειφόρο Ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.
7. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1997. *Σχέδιο Ανάπτυξης του κοινοτικού Χώρου (Σ.Α.Κ.Χ.). Πρώτο Επίσημο Σχέδιο Εκθεσης*, Noordwijk
8. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1994. *Ευρώπη 2000+, Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη*, Βρυξέλλες.
9. Ευστράτογλου, Σ., 1998. *Μελέτη - Έρευνα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του Αγροτικού Χώρου*, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Περιβάλλον», Αθήνα.
10. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2003. αρ. (ΕΚ) 1782/2003. Για τη θέσπιση κοινών κανόνων για τα καθεστώτα άμεσης στήριξης στα πλαίσια της κοινής γεωργικής πολιτικής και για τη θέσπιση ορισμένων καθεστώτων στήριξης για τους γεωργούς και για την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΟΚ) αριθ. 2019/93, (ΕΚ) αριθ. 1452/2001, (ΕΚ) αριθ. 1453/2001, (ΕΚ) αριθ. 1454/2001, (ΕΚ) αριθ. 1868/94, (ΕΚ) αριθ. 1251/1999, (ΕΚ) αριθ. 1254/1999, (ΕΚ) αριθ. 1673/2000, (ΕΟΚ) αριθ. 2358/71 και (ΕΚ) αριθ. 2529/2001
11. Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. 1999. αρ. (ΕΚ) 1257/1999. Για τη στήριξη της αγροτικής ανάπτυξης από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο

Προσανατολισμού και Εγγυήσεων (ΕΓΤΠΕ) και για την τροποποίηση και κατάργηση ορισμένων κανονισμών

10. Ζαμπούνης, Β., Πατσή, Π., 1997. *Ελαιόλαδο στο Μέγρος, Γ., Παπαγεωργίου, Κ., (επιμ.) Εξελίξεις και Προοπτικές του Αγροτικού Τομέα: Μια Κριτική Παρουσίαση Όλων των Παραγωγικών Κλάδων*, εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα.
11. Ζιωγάνας, Χ., 1999. *Διάρθρωση της Προσφοράς της Αγροτικής Παραγωγής με Ορίζοντα το 2010* στο Μαραβέγιας Ν. (επιμ.) *Η Ελληνική Γεωργία προς το 2010*, εκδόσεις Παπαζήση, Γ.Π.Α., Αθήνα.
12. Καρανικόλας, Π., 2000. *Αγροτική Ανάπτυξη σε Παραμεθόριες Περιοχές. Αξιοποίηση Φυσικών Πόρων και Ανθρώπινου Δυναμικού*, Διδακτορική διατριβή, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας και Ανάπτυξης, Αθήνα.
13. Καρανικόλας, Π., 1999. *Ομοιογένεια και Ετερογένεια στον Αγροτικό Χώρο*, στο Λουλούδης Λ., Μπεόπουλος Ν. (επιμ.) *Κριτικές Προσεγγίσεις της Ανάπτυξης και της Προστασίας του Περιβάλλοντος και της Υπαίθρου*, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα.
14. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, 1995. Κωστελένου, Γ.Κ. *Εκθέσεις 18. Ηπειρος: Εξελίξεις και Προοπτικές Ανάπτυξης, 1994 – 1999*. ISBN 960-341-015-2, Κ.Ε.Π.Ε., Ιπποκράτους 22, 10680 Αθήνα.
15. Κωστοπούλου, Σ., 1999. *Μειονεκτικές Ορεινές και Νησιωτικές Περιοχές: Το Πρόβλημα της Απομόνωσης*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Η Καθιέρωση Πολιτικής για την Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών: Τα Βαλκανικά Βουνά, Εθνικό Ίδρυμα Αγροτικής Ερευνας, Ινστιτούτο Ορεινής Αγροτικής Οικονομίας, Αθήνα.
16. Λιανός, Θ.Π., Δαμιανός, Δ.Ι., Μέγρος, Γ.Ι., Ντεμούσης, Μ.Φ., Κατρανίδης, Σ.Δ., 1998. *Αγροτική Οικονομική. Θεωρία και Πολιτική*, Εκδόσεις Ευγ. Μπένου, Αθήνα.
17. Λουλούδης, Λ., 1999. *Γεωπολιτικές Πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Αγροτικός της Νότος*, στο Λουλούδης Λ., Μπεόπουλος Ν. (επιμ.) *Κριτικές Προσεγγίσεις της Ανάπτυξης και της Προστασίας του Περιβάλλοντος και της Υπαίθρου*, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα.
18. Μαραβέγιας Ν., 2003. *Οι εξελίξεις στην Κ.Α.Π. και η Ελληνική Γεωργία. Εκτιμήσεις επιπτώσεων Υποθετικών Σεναρίων Αναθεώρησης της Κ.Α.Π. σε Βασικά Προϊόντα*, Ε.Κ.Ε.Μ, εκδόσεις Αντωνίου – Σάκουλα, Αθήνα.

19. Μαραβέγιας, Ν., 2002. *Παγκοσμιοποίηση και Ανάπτυξη της Υπαίθρου*, στο Περιοδικό Τόπος, ανταπόκριση από το Συνέδριο «Χώρος και Περιβάλλον: Παγκοσμιοποίηση – Διακυβέρνηση – Βιωσιμότητα», Πάντειο Παν/μιο, 8-9 Μαρτίου 2002.
20. Μαραβέγιας Ν., 2000. *Η Συνοχή του Αγροτικού Χώρου στη Δίνη των Μεταρρυθμίσεων της Κ.Α.Π.* στο Μοσχονάς, Α. (επιμ.) Ευρωπαϊκή Ένωση Επίκαιροι Προβληματισμοί, εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.
21. Μαραβέγιας, Ν., 1992. *Η Διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και η Ελληνική Γεωργία στη Δεκαετία του 90*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
22. Μαραβέγιας, Ν., Μέρμηγκας, Γ., 1999. *Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση της Ελληνικής Γεωργίας με Ορίζοντα το 2010* στο Μαραβέγιας Ν. (επιμ.) Η Ελληνική Γεωργία προς το 2010, εκδόσεις Παπαζήση, Γ.Π.Α., Αθήνα.
23. Μαραβέγιας, Ν., Μέρμηγκας, Γ., 1999. *Οι Χωρικές Επιπτώσεις των Ευρωπαϊκών Πολιτικών. Επιπτώσεις της Κ.Α.Π.* Τελική Έκθεση προγράμματος Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.
24. Μαρτίνος, Ν., Μαραβέγιας, Ν., Παπαγεωργίου, Κ., 1998. *Αγροτικός Τομέας και Αγροτική Πολιτική: Προβλήματα και Προοπτικές* στο Καραμάνος, Α., (επιμ.) Το Αγροτικό Πρόβλημα της Ελλάδας, Πρακτικά Διημερίδας, Γ.Π.Α., Αθήνα.
25. Μέργος, Γ., Παπαγεωργίου, Κ., 1997. *Εξελίξεις και Προοπτικές του Αγροτικού Τομέα: Μια Κριτική Παρουσίαση Όλων των Παραγωγικών Κλάδων*, εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα.
26. Μπελίτσου Α. (2009). Οι Νέες ρυθμίσεις στο πλαίσιο του Ελέγχου Υγείας της Κ.Α.Π. – Τομέας των άμεσων ενισχύσεων. *Agrenda* (φύλλο 1890), 29 Ιουνίου
27. Μπουρδάρης, Δ., 2005. *Η Μεταρρύθμιση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής. Μια Νέα Σελίδα για την Ελληνική Γεωργία*. Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα.
28. Μπουρδάρης, Δ., 2004. *Η Μεταρρύθμιση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής*, Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα.
29. Μπουρδάρης, Δ., 1999. *Μηχανισμοί Στήριξης της Κ.Α.Π. για τα Γεωργικά Προϊόντα*, Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα.
30. Μπουρδάρης, Δ., 1997. *Η Κοινή Γεωργική Πολιτική από τη Συνθήκη της Ρώμης έως την Agenda 2000. Η Εφαρμογή της στην Ελλάδα*, Υπουργείο Γεωργίας, Δ/ση Αγροτικής Πολιτικής και Τεκμηρίωσης, Αθήνα.

31. Μωυσιδής Α. και Ντύκεν Μ.Ν. (1999) *Περισστικός αγροτικός χώρος στην Ελλάδα*, στο: Κασίμης Χ. και Λουλούδης Λ. (επιμ.) *Ύπαιθρος χώρα*, Πλέθρον/Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, σσ. 149-187.
32. Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (Ο.Κ.Ε.), 1999. *Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη του Αγροτικού Χώρου*, <http://www.oke.gr>
33. Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (Ο.Κ.Ε.), 2002. Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αγροτική Ανάπτυξη και Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 – 2006, τ. 80, <http://www.oke.gr>
34. Παπαγεωργίου, Κ., 1997. *Καπνός στο Μέγρος*, Γ., Παπαγεωργίου, Κ., (επιμ.) *Εξελίξεις και Προοπτικές του Αγροτικού Τομέα: Μια Κριτική Παρουσίαση Ολων των Παραγωγικών Κλάδων*, εκδόσεις Σταμούλη, Αθήνα.
35. Παπαγεωργίου, Κ., 1995. *Η Αγροτική Πολιτική* στο Μαραβέγιας Ν., Τσινισιζέλης, Μ. (επιμ.) *Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικές, Πολιτικές και Οικονομικές Πτυχές*, εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
36. Παπαγεωργίου, Κ., Σπαθής, Π., 2000. *Αγροτική Πολιτική*, εκδόσεις Στοχαστής, Γ.Π.Α., Αθήνα.
37. Παπαδόπουλος, Α., 1999. *Η Αγροτική Αναδιάρθρωση και η Γεωργία: Προς μια Πολιτική Οικονομία του Αγροτικού Χώρου* στο Λουλούδης Λ., Μπεόπουλος Ν. (επιμ.) *Κριτικές Προσεγγίσεις της Ανάπτυξης και της Προστασίας του Περιβάλλοντος και της Υπαίθρου*, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα.
38. ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ., 2003. *Εξελίξεις στην Αγορά Αγροτικών Προϊόντων*, Αθήνα
39. ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ., 1979. *Ε.Ο.Κ. και Κοινή Αγροτική Πολιτική. Συνοπτική Παρουσίαση*, Γραφείο Τύπου και υπηρεσία Μελετών ΠΑ.Σ.Ε.ΓΕ.Σ., Αθήνα.
40. Πέζαρος, Π. (2008). *Η τελευταία μεταρρύθμιση της Κ.Α.Π. και η εφαρμογή της στην Ελλάδα: Θεσμικές και πολιτικές διαστάσεις* στο Κριμπάς, Κ., Λουλούδης, Λ. (επιμ.) *Ελληνική Γεωργία και Αγροτική Πολιτική*, έκδοση Ακαδημίας Αθηνών.
41. Πέζαρος, Π. (2004). *Η Κοινή Αγροτική Πολιτική: Εξέλιξη και Προοπτικές*, <http://www.minagric.gr>
42. Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (Π.Ε.Π.) Περιφέρειας Ηπείρου, 1998. *Απολογιστική Έκθεση Αξιολόγησης 1998*, Προοπτική Α.Ε. Σύμβουλοι Προγραμματισμού και Διαχείρισης, Μέτρον Εταιρεία Μελετών, Έρευνας, Σχεδιασμού και Ανάπτυξης, Αθήνα.

43. Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (Π.Ε.Π.) Περιφέρειας Ηπείρου, 1999. Απολογιστική Έκθεση Αξιολόγησης 1999, Προοπτική Α.Ε. Σύμβουλοι Προγραμματισμού και Διαχείρισης, Μέτρον Εταιρεία Μελετών, Έρευνας, Σχεδιασμού και Ανάπτυξης, Αθήνα.
44. Ροζάκης, Σ., 1999. *Θεωρία και Πράξη Βιώσιμης Ανάπτυξης και Εναλλακτικές Ενεργειακές Πρωτοβουλίες σε Τοπικό Επίπεδο*, στο Λουλούδης Λ., Μπεόπουλος Ν. (επιμ.) Κριτικές Προσεγγίσεις της Ανάπτυξης και της Προστασίας του Περιβάλλοντος και της Υπαίθρου, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα.
45. Ρόκος, Δ., 2003. *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές. Θεωρία και Πράξη*. Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.
46. Ρόκος, Δ., 2001. *Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση. Μια απόπειρα ολοκληρωμένης θεώρησης, προσέγγισης και ανάλυσης των πολυδιάστατων σχέσεων, αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων τους στα επίπεδα της πολιτικής και της κοινωνίας*, στο Ρόκος Δ., (επιμ.) *Τεχνολογία Πολιτισμός και Αποκέντρωση*. Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.) του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα.
47. Ρόκος, Δ., 2001. *Από τη «Βιώσιμη ή Αειφόρο» στην «Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη» σημειώσεις στο πλαίσιο του Δ.Π.Μ.Σ. «Περιβάλλον και Ανάπτυξη»*
48. Ρόκος, Δ., 2000. *Θεμελιώδεις Προϋποθέσεις για ένα Σχέδιο Αξιοβίωτης Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης. Η Περίπτωση μιας Ελληνικής Περιφέρειας. Από τη Θεωρία στην Πράξη* στο Ρόκος, Δ., Από τη «Βιώσιμη» ή «Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Διεπιστημονικό Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Περιβάλλον και Ανάπτυξη», Αθήνα.
49. Ρόκος, Δ., 1998α. *Η Διεπιστημονικότητα στην Ολοκληρωμένη Προσέγγιση και Ανάλυση της Ενότητας της Φυσικής και της Κοινωνικοοικονομικής Πραγματικότητας*, στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας, Φιλοσοφία Επιστήμες και Πολιτική. Συγκομιδή προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Ευτ. Μπιτσάκη (επιμ. Π. Νούτσος), Εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δάρδανος, σελ. 403 – 437, Αθήνα.
50. Ρόκος, Δ., (1998β). *Τεχνολογία, Πολιτισμός και Αποκέντρωση. Μια απόπειρα ολοκληρωμένης θεώρησης, προσέγγισης και ανάλυσης των πολυδιάστατων σχέσεων, αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων τους, στα επίπεδα της πολιτικής και της κοινωνίας* στο Ρόκος, Δ., Από τη «Βιώσιμη» ή «Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη

Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Διεπιστημονικό Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Περιβάλλον και Ανάπτυξη», Αθήνα.

51. Ρόκος, Δ., 1995. *Επιστήμες και Περιβάλλον στα Τέλη του Αιώνα. Προβλήματα και Προοπτικές*, στο Ρόκος, Δ., Από τη «Βιώσιμη» ή «Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Διεπιστημονικό Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Περιβάλλον και Ανάπτυξη», Αθήνα.
52. Ρόκος, Δ. (1977). *Ολοκληρωμένες Αποδόσεις* στο Ρόκος, Δ., Από τη «Βιώσιμη» ή «Αειφόρο» στην Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Διεπιστημονικό Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Περιβάλλον και Ανάπτυξη», Αθήνα.
53. Συμβούλιο Αγροτικής Πολιτικής, 1998. <http://www.minagric.gr/greek/1.4.1.4.html>
54. Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ηπείρου, 2001. Οι Προοπτικές Ανάπτυξης των Λιγότερο Αναπτυγμένων Περιοχών της Ευρώπης. Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, ISBN 960-86583-2-2, Πρέβεζα 24 – 25 Μαΐου 2001.
55. Τζουραμάνη Ε., 2002. Η Ελληνική Γεωργία στη δεκαετία του 90, στο ΕΘ.Ι.ΑΓ.Ε., περιοδική έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Αγροτικής Έρευνας, Ιούλιος – Σεπτέμβριος, 2002, τ.9(22), σελ. 4-6.
56. Υπουργείο Γεωργίας, Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου. Περιοχή Β.Δ. Τμήμα Νομού Ιωαννίνων – Περιοχή Πωγωνίου, Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινοτική Πρωτοβουλία LEADER 1994 – 1999», Forest A.E., Νοέμβριος 2000.
57. Υπουργείο Γεωργίας, Ολοκληρωμένο Αναπτυξιακό Πρόγραμμα Περιοχής Τζουμέρκων, Οκτώβριος 2001 Κοινοπραξία Ελληνική Μονάδα Εμφύχωσης Δικτύου LEADER II.
58. Υπουργείο Γεωργίας, Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ.). Περιοχή Ορεινού Όγκου Τύμφης.
59. Υπουργείο Γεωργίας, 1999. *Agenda 2000*, Δ/ση Αγροτικής Πολιτικής και Τεκμηρίωσης, Αθήνα.
60. Υπουργείο Γεωργίας, 2000. *Η Ελληνική Γεωργία με Αριθμούς: Βασικά Χαρακτηριστικά*, Δ/ση Αγροτικής Πολιτικής και Τεκμηρίωσης, Αθήνα.
61. Υπουργείο Γεωργίας, 2000β. *Η Ελληνική Ύπαιθρος Αλλάζει Πρόσωπο*.

62. Υπουργείο Γεωργίας, 2000γ. *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας Leader+ (2000 – 2006) Τόμος Α*, Δ/ση Προγραμματισμού και Γεωργικών Διαρθρώσεων, Αθήνα.
63. Υπουργείο Γεωργίας, 2000δ. *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κοινοτικής Πρωτοβουλίας Leader+ (2000 – 2006) Τόμος Β – Εκ των προτέρων Αξιολόγηση του Εθνικού Προγράμματος Leader+*, Δ/ση Προγραμματισμού και Γεωργικών Διαρθρώσεων, Αθήνα.
64. Υπουργείο Γεωργίας, 2003. *Στήριξη στο Πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη του Τομέα Γεωργίας 1994 – 1999» και Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 – 2006»*, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ελληνική Δημοκρατία, Ελληνική Προεδρία, Υπουργείο Γεωργίας, Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 – 2006», Αθήνα.
65. Bartlett, A., 1994. *Reflections on Sustainability, Population Growth and the Environment, Population and Environment*, vol 16 (1), <http://www.dieoff.org/page146.html>
66. Eurostat, 1995. *Europe in Figures*, 4th Edition, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
67. Eurostat, 2008. *Agricultural Statistics. Main Results 2006-2007*. ISBN 978-92-79-08729-5, ISSN 1830-463X, DOI 10.2785/13552, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
68. Fenell, R., (επιμ.) Μαραβέγιας, Ν., 1999. *Κοινή Αγροτική Πολιτική. Συνέχεια και Αλλαγή*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Γ.Π.Α., Αθήνα.
69. Hardin, G., 1968. *The Tragedy of the Commons*, Science 162, pp. 1243-1248. (<http://dieoff.org/page95.html>)
70. Newby, H., 1983. *European Social Theory and the Agrarian Question: Towards a Sociology of Agriculture*, In Summers, E.F. *Technology and Social Change In Rural Areas*, Boulder: Westview Press.
71. OECD, 1992. *Rural Development Policy*, Paris.
72. Shiva, V., 1992. *Resources* In Sachs, W., (Ed.) *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, Witwaterstand university Press, Johannesburg.
73. Wallerstein, I., *Παγκοσμιοποίηση ή Κρίση*, <http://www.ardn.gr/html-txt/wallerstein.htm>.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- <http://europa.eu.int>
- http://europa.eu/abc/keyfigures/work/index_el.htm
- <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/debate/index.htm>
- http://europa.eu.int/comm/agriculture/mtr/index_el.htm
- http://europa.eu.int/comm/agriculture/public/fact/cereals/index_el.htm
- <http://europa.eu.int/scadplus/printversion/el/lvb/104000.htm>
- <http://www.agrotikianaptixi.gr/index.php>
- <http://www.ardin.gr>
- <http://www.dieoff.org>
- <http://www.dieoff.org/page146.html>
- <http://www.dieoff.org/page95.html>
- <http://www.minagric.gr>
- <http://www.minagric.gr/greek/1.4.1.4.html>
- <http://www.minagric.gr/greek/3.3.1.html>
- <http://www.nagref.gr>
- <http://www.nobel.se/economics/laureates/index.html>
- <http://www.oke.gr>
- <http://www.opekepe.gr>
- <http://www.paseges.gr>
- <http://www.statistics.gr>